

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2006 • τεύχος 140 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ίανουάριος 2006
τεύχος 140 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Γιώργος Μαργαρίτης, Τό αύγό του φιδιού έκκολάπτεται... ..	5
Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Άπό τό έθνο-ΠΑΣΟΚ στό έθνικ ΠΑΣΟΚ κι άκόμη πίο πέρα	8
Μαρίνα Κόντη, «Τά ριζοσπαστικά παιδιά»	11
Άγγελος Έλεφάντης, Κατασκοπεία οι ύποκλοπές;	14
Άγγελος Έλεφάντης, Παγκοσμιοποίηση ή καπιταλισμός;	14
<hr/>	
Βασίλης Ζουναλής, Δημοκρατία και σοσιαλισμός ...	16
Παναγιώτης Νούτσος, Κόμβοι στή συζήτηση για τό «έθνος»	21
Ζάν Πλαντύ, «Νά συνθέσουμε εικόνες πού νά σέβονται μέσα άπό τήν άσέβειά τους» (συνέντευξη στήν Έλένη Τσερεζόλε)	28
Emmanuel Faye, Ό άντισημιτισμός και ό ρατσισμός του Χάιντεγκερ	30
Άριστείδης Μπαλτάς, Μανόλης Άθανασάκης, Ίστορία, ιστοριογραφία και πολιτική πρακτική ...	32
Βασίλειος Άτσαλος, Τό βιβλίο στό Βυζάντιο: Βυζαντινή και μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία	40
Βίκτορ Ούγκό, Η Παναγία των Παρισίων	43
<hr/>	
Κουβαράς Γιάννης, Τό ρεύμα του ποταμού και του χρόνου	56
Κατερίνα Λαμπρινού, Νίκος Μπελαβίλας, «Τόποι Άνθρώπων. Σχόλια για τόν χώρο και τήν πολιτική»	59
Άγγελος Έλεφάντης, Jacques le Goff. «Ήρωες και θαυμαστά του Μεσαίωνα»	61
Άγγελος Έλεφάντης, Ρισάρντ Καπισίνσκι. «Ταξίδια μέ τόν Ήρόδοτο»	63
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	65
<hr/>	
Έξώφυλλο: Ό Πάν, ό τραγοπόδαρος θεός των βουνών και των δασών. Μακέτα για άφισα, 1965. Άπό τό άλμπουμ Άγγελική Κόκκου-Μυρτώ Κουμβακάλη, Γιώργος Μα- νουσάκης, Έμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Άθήνα 2005.	

Τό αὐγό τοῦ φιδιοῦ ἐκκολάπτεται...

Στά εἴκοσι περίπου χρόνια πού κατοικῶ στό Ρέθυμνο τῆς Κρήτης, χρειάστηκε δύο φορές νά ἀπευθυνθῶ στίς ἀστυνομικές ἀρχές τοῦ νομοῦ γιά ὑποθέσεις μικροκλοπῶν θύμα τῶν ὁποίων εἶχα πέσει. Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ ἀξιωματικός πού συνέταξε τή συνήθη στίς περιπτώσεις αὐτές «μήνυση κατ' ἀγνώστων...» —διαφορετικός φυσικά στήν κάθε περίπτωση— ἔδειχνε νά γνωρίζει ἤδη τούς ἐνόχους, ἂν ὄχι προσωπικά, τουλάχιστον φυλετικά: «'Αλβανοί εἶναι κύριέ μου, 'Αλβανοί...». Ὁ ὅποιος κοινός νοῦς διαθέτω θά μπορούσε ἴσως νά δεχθεῖ ὡς πιθανή τήν ὑπόθεση τῆς κλοπῆς τοῦ ραδιοκασετόφωνου τοῦ αὐτοκινήτου μου ἀπό 'Αλβανούς, τό αὐτοκίνητο τῶν ὁποίων ἴσως εἶχε ἀνάγκη ἀπό τέτοιο συμπλήρωμα. Σέ καμία ὅμως περίπτωση ὁ ἀπλοϊκός τρόπος σκέψης πού διαθέτω δέν θά μπορούσε νά κατανοήσει σέ τί ἀκριβῶς θά χρησίμευαν σέ οικονομικούς μετανάστες οἱ σωλῆνες ποτίσματος —ὀγκώδεις καί ἀμελητέας ἀξίας— πού ἦταν τό ἀντικείμενο τῆς δεύτερης κλοπῆς. Μήπως θά τούς ἔβαζαν στό περιβόλι τους πού δέν διαθέτουν; Ὁ ἀστυνομικός ὅμως ἦταν ἀνένδοτος: «Οἱ 'Αλβανοί εἶναι κύριέ μου! Δέν τούς ξέρετε καλά ἐσεῖς!».

Σέ σχετικές συζητήσεις πού εἶχα μέ καλύτερα πληροφορημένους γείτονες, ἀντιλήφθηκα τόν κίνδυνο πού ἐμπεριέχουν οἱ «κατ' ἀγνώστων μηνύσεις». Οἱ μηνύσεις αὐτές συνήθως ἐμπλουτίζουν τό «ἐγκληματικό» προφίλ κρατουμένων —λόγω ἔλλειψης «χαρτιῶν»— οικονομικῶν μεταναστῶν καί συχνά γίνονται ἀφορμή γιά κακοποιήσεις ἢ συνηθέστερα γιά «καλλιέργεια κλίματος» πού εὐνοεῖ τίς «ἐπιχειρήσεις σκούπα» καί τίς ἀπελάσεις. Ὡς εὐαίσθητος δημοκρατικά πολίτης αἰσθάνθηκα βαθιά ντροπή γιά τήν πρωτοβουλία πού εἶχα νά καταγγεῖλω στίς ἀρμόδιες ἀρχές τίς κλοπές πού σέ βάρος μου ἔγιναν. Θά ὄφειλα νά γνωρίζω τίς προτεραιότητες καί τά ἐνδιαφέροντα αὐτῶν τῶν «'Αρχῶν».

Αὐτά συμβαίνουν σέ ἓνα νομό τῆς Ἑλλάδας ὅπου ἡ παραβατικότητα καί ἡ ἐγκληματικότητα βρίσκονται πολύ πάνω ἀπό τούς μέσους ὅρους τῆς χώρας. Κάθε χρόνο πολλές χιλιάδες δενδρύλλια «ἰνδικῆς κάνναβης» ξερριζώνονται ἀπό τίς ἀστυνομικές ἀρχές χωρίς ποτέ νά συλληφθεῖ κανένας ἀπό τούς σοβαροῦς «καλλιεργητές»! Τό ἰσοζύγιο τῶν ξερριζωμένων καί τῶν παραγωγικῶν δενδρυλλίων φαίνεται πώς εἶναι ἐξαιρετικά παθητικό γιά τά πρῶτα καθώς τά φαινόμενα πεισματικά ἐπαναλαμβάνονται κάθε χρόνο —γεγονός πού μαρτυρεῖ ἀξιόλογες οικονομικές ἀποδόσεις. Στή βάση τῆς παραγωγῆς —καί

τῆς ἐμπορίας— ναρκωτικῶν στήνεται ἓνα ὁλόκληρο πλαίσιο ἀνομίας, ἐμφανῆς κορυφή τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ γενική διάδοση τῶν ὄπλων, ἡ ἄνθιση τοῦ σχετικοῦ ἐμπορίου καί ἡ εὐκόλη χρήση τους «ἄσκοπα» ἢ «σκοπίμα» πού λένε καί οἱ βλακώδεις πινακίδες πού ἔχουν φυτευθεῖ στίς ἄκρες τῶν δρόμων γιά νά ἐξορκίσουν τό κακό. Οἱ πυροβολισμοί, οἱ ριπές καλύτερα, πού πλουτίζουν ἡχητικά τίς κρητικές νύκτες διαχέουν —πέρα ἀπό τίς πομπώδεις ρητορεῖες περί παράδοσης καί ἄλλων τινῶν— ἓνα πολύ συγκεκριμένο μήνυμα: ὑπενθυμίζουν τό κόστος τῆς «ἀνάμειξης» τρίτων «στίς δικές μας δουλειές». Τό εἶδος τῶν τελευταίων εἶναι πλέον παγκοίνως γνωστό.

Ἐξυπακούεται ὅτι αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς —αὐτός ὁ εἰδικός τρόπος παραγωγῆς, θά ἔλεγα, πού στηρίζεται στή συλλήβδην «αὐτονόμηση» ἀπό εὐρύτατο φάσμα νόμων τοῦ κράτους— παράγει συμπεριφορές, παράγει «πολιτισμό», παράγει «παιδεία». Εἶναι ἡ περίφημη «μαγκιά». Ἡ τελευταία εἶναι διάχυτα ἐμφανῆς στό νομό καί εἰδικά στούς χώρους τῶν νέων. Συνοδεύεται ἀπό εἰδικό λεξιλόγιο, εἰδικοῦ τύπου ἀντιδράσεις —ρωτῆστε ἓνα ἐμφανῶς δωδεκάχρονο πού ὀδηγεῖ, μέ τόν τρόπο πού ἡ ἡλικία του τόν ἐμπνέει νά ὀδηγεῖ, τό «ἀγροτικό» ἢ τήν BMW τοῦ πατρός του, ἂν ἔχει δίπλωμα, γιά νά λάβετε τόν πλήρη ὀρισμό τῆς νεανικῆς μαγκιάς—, εἰδικό ντύσιμο, εἰδικές ἀξίες, εἰδικές ἰδεολογίες. Οἱ τελευταῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ.

Πάνω σέ αὐτό τό ὑπόβαθρο δύο ἰδεολογίες, στενά συνυφασμένες μεταξύ τους, βρίσκουν εὐφορο ἔδαφος ἀνάπτυξης: ὁ ἐθνικισμός καί ὁ ρατσισμός. Πρόκειται γιά συστήματα ἀξιῶν πού ἐπιτρέπουν τήν εἰσαγωγή τῶν φορέων τους ἀπό τή μεγάλη «ἐνδοξη» πόρτα στήν ἐθνική —καί κοινωνική ἂν θέλετε— οἰκογένεια χωρίς ὅμως νά δεσμεύουν ὡς πρός τήν τήρηση τῶν κανόνων τῆς συγκροτημένης κοινωνίας, τῶν νόμων τοῦ κράτους. Μέσα ἀπό τόν ἐθνικισμό καί τήν προστασία τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν ἀπέναντι στήν προέλαση τῶν ἀλλοεθνῶν βαρβάρων, οἱ νέοι αὐτοί αἰσθάνονται «νόμιμοι» —κάτι περισσότερο, αἰσθάνονται ὅτι οἱ ἴδιοι εἶναι ὁ Νόμος— ἔστω καί ἂν τό οἰκονομικό σύστημα πού τούς ἀνέδειξε βρίσκεται ἔξω ἀπό τά ὅρια τοῦ νόμου. Ἡ ἐγκληματικότητα, ἡ παραβατικότητα συνάντησαν στό νομό αὐτό τίς ἀκροδεξιές ἰδεολογίες καί ἀπό αὐτή τή συνάντηση βγῆκαν φαινόμενα πού πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν μεμονωμένα.

Οἱ φορεῖς τῆς πόλης ἀντιμετώπισαν τά πρόσφατα περιστατικά —τό «οἰκογενειακό» λιντσάρισμα νεαροῦ Ἀλβανοῦ, τό θανάσιμο μαχαίρωμα Γεωργιανοῦ ψαρᾶ— ὡς μεμονωμένα ἐπεισόδια ὀφειλόμενα σέ «προσωπικά» ἢ στήν «κακιά τήν ὥρα». Οἱ τοπικές ἐφημερίδες ὑπερθεματίζουν αὐτή τήν ἐκδοχή ἀρνούμενες τήν ὑπαρξη ρατσιστικῶν φαινομένων στήν πόλη. Ἀκόμα καί ἡ σύσκεψη παραγόντων πού πραγματοποιήθηκε μέ τή συμμετοχή ἐκπροσώπων ὄλων

τῶν φορέων τοῦ νομοῦ —καί τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης— ἐξόρκισε τό κακό ἐπικεντρώνοντας τίς ἀντιδράσεις της στή διαφώτιση τῆς κοινῆς γνώμης γιά τό μεμονωμένο τῶν πραγμάτων μέ τρόπο ὥστε νά μή «δυσφημιστεῖ τό Ρέθυμνο». Σχεδόν προκλητικά ἀγνοοῦνται προφανέστατοι παράμετροι τοῦ ζητήματος: πρῶτο ὅτι τά τραγικά συμβάντα δέν αἰφνιδίασαν καθὼς ἦρθαν ὡς λογική συνέχεια σέ μία σειρά παρόμοιων περιστατικῶν μικρότερης ἐμβέλειας.

Στήν πόλη τοῦ Ρεθύμνου δραστηριοποιεῖται ἡ ΟΕΡ, ἡ Ὀργάνωση Ἐθνικιστῶν Ρεθύμνου. Μία ἀπλή περιδιάβαση στήν ἱστοσελίδα πού διατηρεῖ στό δίκτυο (www.rethymno.gr) μαρτυρεῖ ὅτι πρόκειται γιά μία ἀπό τίς πιό σκληρές ὁμάδες τοῦ ἀκροδεξιῦ χώρου μέ σαφέστατα ἀπειλητικές διαθέσεις (στόν ὑπότιτλο τῆς ἱστοσελίδας ὑπάρχει τό δίστιχο: «Ὅποιος τά βάλει μέ τά μᾶς ἄρματα πρέπει νά ἔχει καί σιδερένια τήν καρδιά νά νταγιαντᾶ τή μάχη» —προφανῶς οἱ ἐν λόγῳ τύποι «βρίσκονται ἀλλοῦ» μέ τήν πιό ἐπικίνδυνη ἐκδοχή τῆς παραίσθησης). Πέρα ἀπό τά λόγια, οἱ κύκλοι αὐτοῖ ἔχουν κάνει ὡς τώρα πλούσια ἐπίδειξη δεξιότητων στό πεδίο τῆς τρομοκρατίας — ἐπιθέσεις σέ μετανάστες, σέ φοιτητές, σέ μέλη ἀντιρατσιστικῶν πρωτοβουλιῶν, ἀπειλές, ὕβριστικά συνθήματα, ἐπίδειξεις ὀπλισμοῦ κ.λπ. Εἰδικό δέ πάθος τοῦς διακατέχει ἀπέναντι στοῦς μετανάστες καί εἰδικά στοῦς Ἄλβανούς. Στό «Στέκι τῶν μεταναστῶν» στό Ρέθυμνο, δικηγόροι καί προσωπικότητες τῆς πόλης ἔχουν, κατά καιροῦς, ἐπισημάνει τή λειτουργία αὐτῶν τῶν κύκλων καί ἔχουν προειδοποιήσει νωρίς γιά προσερχόμενα ἐγκλήματα ὅπως αὐτό τῆς Πρωτοχρονιάς. Φαίνεται πῶς ἡ μέν Ἀστυνομία μένει πιστή στίς ἀρχές της —«Φταῖνε οἱ Ἄλβανοί!»— ἐνῶ οἱ πολιτευτές καί λοιποὶ παράγοντες τῆς πόλης ἀντιμετωπίζουν τό πρόβλημα ὅπως καί τά ὑπόλοιπα πού ἄπτονται τῆς ἐγκληματικότητας μέ το συγκαταβατικό «μόδα εἶναι θά περάσει».

Ἡ συνάντηση τοῦ γενικοῦ κλίματος «αὐτονομίας» σέ σχέση μέ τοῦς νόμους τοῦ κράτους καί τίς βασικές ἀρχές λειτουργίας μιᾶς κοινωνίας πολιτῶν, καί τῶν ἀκροδεξιῶν ρατσιστικῶν καί ἐθνικιστικῶν ἰδεολογιῶν βίας μπορεῖ νά εἶναι —τά γεγονότα προειδοποιοῦν— ἐκρηκτική γιά τό Ρέθυμνο. Ὁ καθηγητής κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης Σκεῦος Παπαϊωάννου ἐπισήμανε τόν κίνδυνο νά δοῦμε χειρότερα στό ἄμεσο μέλλον. Ἀπό τήν πλευρά μας δέν βλέπουμε τί θά σταματήσει τήν ἐκκόλαψη τῶν αὐγῶν τοῦ φιδιοῦ. Ἡ μεγάλη ἀντιρατσιστική διαδήλωση ἔδειξε τή διάθεση τῆς τοπικῆς κοινωνίας νά ἀντισταθεῖ στίς ἐφιαλτικές ἐξελίξεις. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτό χρειάζεται καί μία ριζική ἀλλαγὴ πολιτικῆς στό νομό. Κυβέρνηση καί τοπικές ἀρχές θά πρέπει ἐπιτέλους νά ἐπιλέξουν στρατόπεδο καί στόχους. Ἡ πληγὴ ἀρχίζει νά μυρίζει ἐπικίνδυνα.

Γιώργος Μαργαρίτης

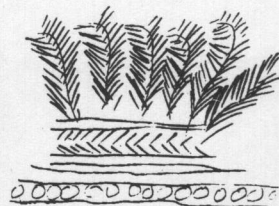
Ἐπί τῷ ἔθνο-ΠΑΣΟΚ στό ἔθνικ ΠΑΣΟΚ κι ἀκόμη πιό πέρα

Στίς 18 Δεκεμβρίου 2005, ὁ τομέας μεταναστευτικῆς πολιτικῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ διοργάνωσε μιά ἐκδήλωση μέ τίτλο «Γεύση λαῶν», ἐπ' εὐκαιρία τῆς Ἡμέρας τῶν Μεταναστῶν. Στήν ἐκδήλωση συμμετεῖχαν μεταναστευτικές κοινότητες τῆς Ἀθήνας, ἀλλά καί ὁ Πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἔφαγαν ὅλοι μαζί, τραγουδῆσαν. Μιά ὠραία ἀτμόσφαιρα, δηλαδή, πού ἔγινε ὠραιότερη ὅταν μετανάστες ἀφρικανικῆς καταγωγῆς ἄρχισαν νά χορεύουν παραδοσιακούς χορούς τῆς πατρίδας τους, ντυμένοι μέ τίς παραδοσιακές τους φορεσιές. Συμπαθεῖς μέν οἱ μετανάστες, συμπαθέστερος ὅμως ὁ Γιώργος Παπανδρέου, πού συμμετεῖχε στό χορευτικό μέ ἀμήχανες φιγούρες πού ἔφερναν μᾶλλον σέ μπόσα νόθα παρά ταίριαζαν μέ τούς ρυθμούς τῶν ἀφρικανικῶν κρουστῶν.

Ἄς εἶναι. Τό χαριτωμένο στιγμιότυπο θά μπορούσε νά εἶναι ἀπλῶς ἡ, ἔστω ἀδέξια, σκηνοθεσία ἑνός «μοντέρνου» φολκλόρ, γιά πολλούς προτιμότερη καί πιό συνάδουσα μέ τήν ἐκσυγχρονισμένη, εὐρωπαϊκή Ἑλλάδα τοῦ 2006 ἀπ' ὅ,τι τά βαριά λαϊκά ζεῖμπέικια πού ἔριχνε ὁ πατήρ Παπανδρέου ἐνώπιον τῆς Ρίτας σέ ἄλλες ἐποχές, μακρινές πιά.

Ἦστώσο, δέν πρόκειται γιά ἕνα ἀτύχημα διαδρομῆς ἀλλά γιά σύμπτωμα ἐνδεικτικό μιᾶς εὐρύτερης συνάφειας. Θυμίζω ὅτι στά τέλη Γενάρη 2006, συνῆλθε στήν Ἀθήνα τό Συμβούλιο τῆς Σοσιαλιστικῆς Διεθνούς καί ἐξέλεξε στή θέση τοῦ προέδρου τῆς τόν τερψίχορο Γ. Παπανδρέου. Τό ΠΑΣΟΚ, ὡς οἰκοδεσπότης, ὀργάνωσε μιά πανηγυρική μουσική ἐκδήλωση στό Μέγαρο Μουσικῆς μέ τίτλο «Μουσικές τοῦ κόσμου». Ἐκεῖ, ὁ νεοεκλεγείς Παπανδρέου καλωσόρισε τούς συντρόφους σοσιαλιστές μέ τά ἐξῆς λόγια: «Γιά μᾶς ἡ παγκοσμιοποίηση ἀφορᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τόν ἄνθρωπο καί τίς ἀνάγκες του. Τό παγκόσμιο χωριό μπορεῖ νά εἶναι τό παγκόσμιο χωριό τῶν λαῶν καί τῶν πολιτισμῶν [...] Σέ μιά στιγμή πού συζητοῦμε τή συμμαχία τῶν πολιτισμῶν, θά ἀνακαλύψουμε ὅτι ἡ τέχνη μᾶς ἐνώνει. Ἐμεῖς δέ φοβόμαστε τή συνάντηση τῶν πολιτισμῶν. Ἀπόψε τραγουδάμε γιά τή συμμαχία τῶν πολιτισμῶν».

Ἡ διαδρομή ἀπό τόν πατέρα Παπανδρέου καί τίς νυχτερινές πίστες τῆς Ἀθήνας μέχρι τόν υἱό Παπανδρέου καί τίς ἔθνικ μουσικές βραδιές στό Μέγαρο δέν εἶναι μόνο μιά ἄσκηση ὕφους. Εἶναι, πολύ περισσότερο, τό ἔχνος μιᾶς μετάλλαξης. Τό λαϊκιστικό ΠΑΣΟΚ τοῦ «Ἡ Ἑλλάδα στους Ἑλληνες», τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς «ἐλληνοποίησης» τοῦ κράτους, τοῦ «ἐλληνι-

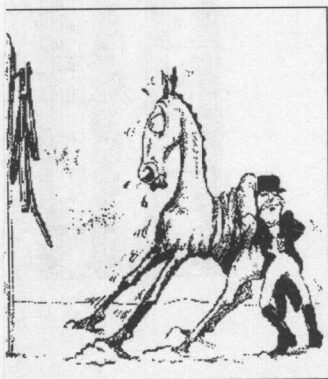

κοῦ» δρόμου γιά τόν σοσιαλισμό, τοῦ «ἐλληνικοῦ λαοῦ» καί τῆς «ἐθνικῆς ταυτότητας», μεταμορφώνεται σήμερα σέ ΠΑΣΟΚ ἀπολύτως συμβατό μέ τή μεταμοντέρνα πολυ-πολιτισμική συνθήκη.

Καθόλου παράδοξο. Αὐτό τό «σύγχρονο» ΠΑΣΟΚ εἶναι κόμμα πού ἀνά πάσα στιγμή μπορεῖ νά κληθεῖ νά ἀσκήσει ἐξουσία, νά προωθήσει καί νά διαχειριστεῖ ἀποτελεσματικά τήν ἀπορρύθμιση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τήν προσωρινότητα κι εὐελιξία τῆς ἐργασίας, τήν ὑπονόμευση τῆς κοινωνικῆς προστασίας καί τήν ἀποχαλίνωση τῆς ἀγορᾶς. Ὅλα αὐτά ὅμως, οὔτε κουλτούρα εἶναι, οὔτε φολκλόρ, οὔτε ἀκροβασία στούς αἰθέρες ἐνός τάχα ἀφηρημένου πολιτισμικοῦ πεδίου. Ἀντίθετα, εἶναι στρατηγικές πού ἐνέχουν μιά πολύ συγκεκριμένη ὑλικότητα. Πρόκειται γιά τήν ὀργάνωση καί ἀναδιοργάνωση τῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς, τῶν σχέσεων παραγωγῆς, πρόκειται γιά ὑλικές σχέσεις ἐν τέλει. Κι αὐτή ἡ διαδικασία συνδέεται μέ πολλαπλά διαλεκτικά νήματα μέ μιά ἰδεολογικά καί πολιτικά ὀργανωμένη ἡγεμονία, πού διαμορφώνει ἀτομικές ἢ συλλογικές συμπεριφορές καί συνειδήσεις. Ἀλλά ἐδῶ ἀκριβῶς παίζεται τό στοίχημα: νά ἀπαλειφθοῦν, μέ μιά μαγική κίνηση, οἱ ὑλικές σχέσεις, ἡ ἐργασία, οἱ συλλογικότητες, τελικά οἱ τάξεις, οἱ ταξικές ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις —καί μαζί τους ἡ πολιτική σύγκρουση, ἡ πολιτική γενικά.

Στό σημεῖο αὐτό ἔρχεται ἡ ἀρωγή τῆς μεταμοντέρνας πολυ-πολιτισμικότητας, γιά νά ἀναπαραστήσει καί νά ὀργανώσει ἕναν ὀρισμένο, πρόσφορο τύπο κοινωνίας. Μιά κοινωνία πού θά τοποθετεῖ τά ὑποκείμενά της, μόνα, μοναχικά καί ἀποκομμένα ἀπό κάθε δεσμό, στή μέση ἐνός ὠκεανοῦ διαθέσιμων ταυτοτήτων, συμπεριφορῶν, ἐπιλογῶν, στό ἀπέραντο πέλαγος τῆς κουλτούρας. Μέσα σέ ἕναν πλουραλισμό ἐτερόκλητων καί ἰσοσθενῶν στοιχείων, ἀπό τά ὅποια κανεῖς ἀνθολογεῖ, κατασκευάζοντας τήν ἀτομική του βιογραφία, ὡς καταναλωτής —ὄχι ὡς ἐργαζόμενος ἢ ὡς πολίτης.

Ἔτσι καί μέ τούς μετανάστες, τούς ξένους, αὐτούς τούς περίφημους Ἕλληνους. Ἐντάσσονται στό περίτεχνο σχῆμα, ναι, ἀλλά στόν βαθμό πού ἀπομειώνονται σέ ἕνα ἄκακο φολκλόρ, ὅταν γιά παράδειγμα χορεύουν (μαζί μέ τόν πρόεδρο) τούς παραδοσιακοὺς χορούς τους, ντυμένοι τίς παραδοσιακές φορεσιές τους, ἢ ὅταν μαγειρεύουν καί μᾶς προσφέρουν τά παραδοσιακά φαγητά τους. Μόνο τότε καί μόνο ἔτσι, ἐκτεθειμένους στή βιτρίνα, μπορούμε νά τούς πλησιάσουμε, νά τούς ἀγγίξουμε, νά τούς γευτοῦμε καί νά τούς μυρίσουμε, ὄχι βέβαια ὅταν δουλεύουν στήν οἰκοδομή. Ἡ ἄλλη τους ὄψη μένει στή σκοτεινή πλευρά τῆς σελήνης: ὅταν ἐργάζονται, γιά παράδειγμα, μέ χαμηλά μεροκάματα καί ἀνασφάλιστοι, ὅταν ἀπελαύνονται ἢ κρατοῦνται στά εὐαγγῆ μας ἰδρύματα, ὅταν ἐκδίδονται, ὅταν προσπαθοῦν νά μορφωθοῦν, ὅταν ὀργανώνονται συλλογικά, ὅταν διεκδικοῦν.

Ἴδού λοιπόν τό μοντέλο πού εἰσηγεῖται καί ὑποστηρίζει ὁ μοδάτος πολυπολιτισμός. Ἐν στή δεκαετία τοῦ 1980 δέν ὑπῆρχε κοινωνία ἀλλά μόνο ἄτομα, στούς δικούς μας καιρούς ὑπάρχουν ἄτομα ὀργανωμένα σέ ἕνα πλῆθος ἔθνοτικά συγκροτημένες κοινότητες. Στή θέση τῆς πολιτικῆς, ἡ κουλτούρα —ἀκόμα χειρότερα, οἱ κουλτοῦρες. Ἐνας γαλαξίας ἀπό κουλτοῦρες, ρίζες, βιώματα, φυλές. Ἡ «πάλαι ποτέ» πάλι τῶν τάξεων παραχωρεῖ τή θέση της σέ κουλτοῦρες πού «συγκατοικοῦν», κουλτοῦρες πληθυντικές, ἰσοδύναμες, ἀδιαφοροποίητες, ἀκίνδυνες. Πρός τί ἡ ἐκπληξη, ἐπομένως, ἂν τό «νέο», τό «καινούριο» καί «ώραῖο» ΠΑΣΟΚ ἐκπαιδεύεται νά μιᾶ τό ἰδίωμα ἐνός ἀγοραίου πολυπολιτισμοῦ, τελικά ἐνός νεοφιλελεύθερου τύπου κοινοτισμοῦ;

Ἐν ὅμως αὐτό τό κουλτουραλιστικό ἔνδυμα εἶναι στή μόδα, τό πατρὸν του δέν ὀφείλεται στήν πασοκική ἐπινοητικότητα — αὐτή ἄλλωστε μᾶλλον ἐξαντλήθηκε στήν ἡρωική ἐποχή τοῦ «ΕΟΚ καί ΝΑΤΟ». Ἡ ἴδια ἡ Σοσιαλιστική Διεθνὴς προσδιορίζει τή στοχοθεσία της ὡς ἐξῆς: «Ἡ ἐνθάρρυνση τῆς κατανόησης καί τῆς συνεργασίας ἀνάμεσα σέ κουλτοῦρες, φυλές καί θρησκείες, στήν ἐποχή τῆς παγκοσμιοποίησης, εἶναι θεμελιώδης ἀνάγκη προκειμένου νά διασφαλίσουμε μιά πιό δημοκρατική, εἰρηνική καί ἀνθρώπινη κοινωνία σέ ὅλο τὸν κόσμο». Σύνθημα, ἄλλωστε, τοῦ πρόσφατου Συμβουλίου τῆς Ἀθῆνας ἦταν «Εἰρήνη, Δημοκρατία, Ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, ἀνάμεσα στούς πολιτισμούς [cultures]». Σημειῶνω ἀπλῶς ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια Σοσιαλιστική Διεθνή πού προέκυψε τό 1951, ὡς συνέχεια τῆς Β΄ Διεθνοῦς, ἡ ὁποία εἶχε ἰδρυθεῖ τό 1889. Μακρὺς καί δύσκολος ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τίς τάξεις στό ἔθνος καὶ ἀπὸ ἑκεῖ στίς κουλτοῦρες.

Μετά ἀπὸ ὅλα αὐτά, ποιός θά ἐκπλαγεῖ ἂν διαβάσει, στήν ἱστοσελίδα τοῦ Γιώργου Παπανδρέου ἅς ποῦμε, ὅτι ἡ Σοσιαλιστική Διεθνὴς εἶναι μιά «παγκόσμιας ἐμβέλειας Μὴ Κυβερνητικὴ Ὁργάνωση»; Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ προστασία τῆς χελώνας ἢ ἡ λέσχη φίλων ἐξωτικῆς κουζίνας ἐνδύονται τό ἴδιο ὀργανωτικό σχῆμα. Εἶναι καὶ αὐτός ἕνας τρόπος νά ἀντιλαμβάνεσαι τὴν πολιτική. Ἐννοῶ νά κρατᾶς τὴν «ὑψηλὴ πολιτικὴ» γιὰ τίς σκοτεινὲς αἴθουσες τῶν σοσιαλιστικῶν ἐλίτ καί τό πόπολο νά τό ταΐζεις «(πολυ-)πολιτισμό». Κάπως ἔτσι οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, οἱ συγκρούσεις, οἱ τάξεις, ἡ ὑλικότητα τῆς ἰδεολογίας καί τῆς πολιτικῆς, συσκοτίζονται, γιὰ νά προωθηθεῖ στό προσκήνιο ἡ γυαλιστερὴ ἀγορὰ τοῦ lifestyle. Κάπως ἔτσι οἱ ταξικοὶ καί πολιτικοὶ ἀνταγωνισμοί, οἱ ἰδεολογίες, ὁ σοσιαλισμός, ἐξώκειλαν στὰ ἀβαθῆ τῆς κουλτούρας. Καί αὐτό πού μᾶς μένει εἶναι ἕνα πιάτο σούσι.

Γιάννης Μπαλαμπανίδης

«Τά ριζοσπαστικά παιδιά»

[Περιδιάβαση στά λεξικά]

Ριζοσπάστης: ὁ λίαν νεωτεριστής, ιδ. πολιτικός ἢ κοινωνικός ἐπαναστάτης.
Ριζοσπαστισμός: α) πνευματική στάση, πολιτική θεωρία ἢ ὁποία πρεσβεύει τήν πλήρη ρήξη μέ τό θεσμικό καί πολιτικό παρελθόν, β) ὁ ἄκρος κοινωνικός ἢ πολιτικός νεωτερισμός, ἐπαναστατικότητα.

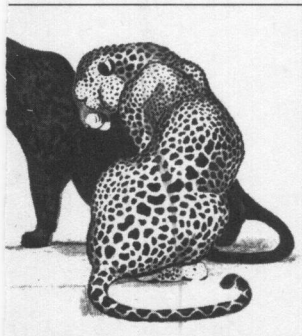
Ἐπαναστατικότητα: ἀπόπειρα ἀποτόμου μεταβολῆς τῶν καθιερωμένων.

Ριζοσπαστικότητα/σμός: ἄκρα ἐπαναστατικότητα. [Δηλαδή, ἀκόμα χειρότερα...]

Διαβάζοντας τή συνέντευξη τοῦ προέδρου τοῦ ΣΥΝ Ἀλ. Ἀλαβάνου ἀναρωτήθηκα, μεταξύ ἄλλων, πόσο ριζοσπαστικά εἶναι αὐτά τά παιδιά στά ὁποία ἀναφέρεται, «τά ριζοσπαστικά παιδιά τῶν 25-30 ἐτῶν» (βλ. Ἐπί, 13/1/06, σελ. 17). Παρόλο πού μένει ἀδιευκρίνιστο, ἂν μιᾶ μόνο γιά τά ὀργανωμένα μέλη τῆς νεολαίας ΣΥΝ ἢ γιά τούς νέους γενικῶς, εἶναι συζητήσιμο πόσο ριζοσπαστικοί εἴμαστε μέ τήν οὐσιαστική σημασία τοῦ ὄρου, αὐτήν δηλαδή τῆς ἄκρας ἐπαναστατικότητας. (Ἐκτός κι ἂν ριζοσπαστικός κρίνεται αὐτοδικαίως ὁ ἐνταγμένος στήν κομματική νεολαία). Ὅπως καί νά ἔχει πάντως, ποιές εἶναι οἱ ρήξεις πού κάναμε ὡς νέοι; Ποιοί εἶναι οἱ κοινωνικοί ἢ πολιτικοί νεωτερισμοί πού διεπράχθησαν καί δέν τό ἔχω πάρει εἶδηση; Ποῦ βρίσκεται ἡ ἀπότομη μεταβολή τῶν καθιερωμένων; Βρίσκεται κρυμμένη, σέ ὑπνωση ἢ ἔχει γίνει; Κι ἂν ἔχει γίνει, πῶς αὐτό μεταφράζεται στήν καθημερινή ζωή, στόν ἐπαγγελματικό-ἐργασιακό χῶρο, στόν μορφωτικό χῶρο —στά πανεπιστήμια ἢ στά σχολεῖα;

Ἄς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τό πεδίο τῆς ἐκπαίδευσης πού εἶναι προνομιακός χῶρος ἄσκησης ριζοσπαστισμοῦ. Εἶναι ριζοσπαστικότητας, ἄς ποῦμε, ἡ ἀποδοχή τοῦ μοντέλου τῆς πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης; Γιατί δέν ἔχουν διαμαρτυρηθεῖ οἱ νέοι τῶν 25-30 ἐτῶν ὅταν βλέπουν π.χ. ὅτι ἡ μεταπτυχιακή τους ἐκπαίδευση εἶναι διάτρητη; (γιά νά μήν ἀναφερθοῦμε στήν προπτυχιακή...). Δέν ξέρω ἂν εἶναι καλύτερο ἀπό τό τίποτα, κάποιος νά ξέρει λίγο ἀπό ἴδιον, λίγο ἀπό ἄλλο καί τίποτα νά μήν γνωρίζει εἰς βάθος. Φαντάζομαι ὅτι ἡ ἡμιμάθεια ποτέ δέν βοήθησε ἴσα-ἴσα συσκότισε, κάνοντας κουβάρι τό γνωστικό ὑλικό. Κάνοντας κουβάρι τό μυαλό μας καί τίς πράξεις μας. Τά ἐλληνικά (ἀλλά τελικά ὄχι μόνον ἐλληνικά —καί ἀγγλικά καί γαλλικά κ.λπ.) μεταπτυχιακά προγράμματα εἰδικεύθηκαν στό περίπου τίποτα. Τά προγράμματα σπουδῶν στηρίχτηκαν στό ὅ,τι ξέρει ὁ καθένας ἄς διδάξει, χωρίς συγκρότηση, λογική, συνοχή.

Δηλαδή, σέ τί εἶναι ἕνας εἰδικός (ἀφοῦ μιᾶμε γιά εἰδίκευση) ὅταν ἔχει ὀλοκληρώσει τίς σπουδές του στό ἀντικείμενο «πολιτική ἐπιστήμη καί κοι-

ωνιολογία»; Ἡ «πολιτική ἐπιστήμη καί ἱστορία» ἢ «ἱστορία, ἀρχαιολογία καί κοινωνική ἀνθρωπολογία»; Στό καί; Ἡ, ἀκόμα καί προχείρως, ἄς πάρουμε τμήματα τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων: τί σπούδασε κάποιος ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος τέλειωσε τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν; Ποῦ μπορεῖ νά ἀπασχοληθεῖ μετά, δηλαδή νά βρεῖ δουλειά καί τέτοια πεζά (κι ὄχι ριζοσπαστικά, βεβαίως) ζητήματα; Ἡ, τί ἔμαθε ὁ φοιτητής πού σπούδασε στό τμήμα «κοινωνικῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας»; Μιά καλύτερη διαχείριση καί φιλοσοφική ἐνατένιση τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου καί;...

Ἀκόμα καί στή δική μου ἐποχή, ὅταν τά «ριζοσπαστικά παιδιά» ἤμασταν ἐμεῖς, δέν θυμᾶμαι νά διαμαρτυρηθήκαμε περί τοῦ «ἄρτσι-μπούρτσι» προγράμματος σπουδῶν τοῦ περίφημου τμήματος (τό ὁποῖο ὑφίσταται ἀκόμα) Φ.Π.Ψ., ἤτοι Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῆς καί Ψυχολογίας. Τότε κανεῖς δέν ἤξερε τί διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα στόν ἀπόφοιτο τῆς παιδαγωγικῆς κατεύθυνσης τοῦ Φ.Π.Ψ. ἀπό τόν ἀπόφοιτο τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος. Δέν συζητῶ γιά τίς Παιδαγωγικές Ἀκαδημίες οἱ ὁποῖες λειτουργοῦσαν γιά λίγα χρόνια παράλληλα μέ τά Παιδαγωγικά Τμήματα μέχρι νά καταργηθοῦν, οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ὁποίων ἔχασαν τ' αὐτά καί τά καλάθια ξαφνικά (ὅμως εἶχαν προλάβει νά καταλάβουν τίς θέσεις ἐργασίας, δηλ. τό βασικότερο).

Ὅμως κι ἀργότερα, στό ἐπίπεδο τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, δέν διαμαρτυρήθηκαν οὔτε τά παιδιά τῶν 25 χρονῶν, καῖτοι ριζοσπαστικά, γιά τό ὅτι π.χ. ἂν καί δέν γνωρίζαμε φιλοσοφία, πέρα ἀπό τά πενιχρά τοῦ σχολείου, προσπαθοῦσαμε νά παρακολουθήσουμε μάθημα «πολιτικῆς φιλοσοφίας» ὅπου μέ τήν ταχύτητα τοῦ φωτός πηδούσαμε τούς αἰῶνες ξεκάνοντας καμιά δεκαριά καί παραπάνω φιλοσόφους ἀπό τόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη μέχρι τόν Ρόουλς σέ ἓνα ἐξάμηνο! Διεκδικήσαμε κάτι διαφορετικό ἢ ὑπομείναμε τή γελοία αὐτή κατάσταση μέχρι νά πάρουμε τό ρημάδι τό χαρτί;

Ὡς ριζοσπαστικοί νέοι θά ἔπρεπε νά ἔχουμε διαμαρτυρηθεῖ ἢ ἐπαναστατήσει ἀκόμα καλύτερα γι' αὐτά καί γιά ἓνα σωρό ἄλλα πού βλέπουμε ἢ βλέπαμε νά γίνονται. Ὅμως γίνονταν ἢ γίνονται καί μέ τή δική μας συναίνεση καί σιωπή καί συνενοχή (κι ἐδῶ ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος ἔχει λειτουργικότητα). Συνενοχή, γιατί κι ἐμεῖς μπήκαμε σέ «κλίκες», σέ λόμπυ καθηγητικά, προσδοκῶντας καλούς βαθμούς γιά τήν περαιτέρω ἐξέλιξη ἢ γιά ἓνα διδακτορικό (κι ἄς εἶναι μέτριο) πιέζοντας τελικῶς γιά εὐκολότερη πρόσβαση σέ αὐτό ἀκριβῶς τό σύστημα. Ἐμεῖς, λοιπόν, οἱ νέοι εἴμαστε ἀπλῶς καί μόνο ἀναπαραγωγεῖς (κι ἂν δέν εἴμαστε, θά γίνουμε) τοῦ ἴδιου μοντέλου. Αὐτοῦ πού ἐνδεχομένως σέ φοιτητικούς συλλόγους ἢ στά πηγαδάκια τοῦ προαυλίου ἢ στίς ἰδιωτικές συναντήσεις καταγγέλλουμε ἀλλά δέν κάνουμε τίποτα ἀπολύτως γιά νά ἀλλάξει. Οὔτε κἀν προσπαθοῦμε.

Ριζοσπαστικοποίηση είναι τὰ κινήματα; Τὰ κινήματα γενικῶς; Ἄς κινηθοῦμε, γιατί θά μᾶς κατηγορήσουν γιά συντηρητικούς; Μὲ αἰτήματα γενικευτικά πού συσκοτίζουν τό συγκεκριμένο; π.χ. κίνημα κατά τῆς παγκοσμιοποίησης ἢ κίνημα κατά τῆς νεοφιλελεύθερης ἐκπαίδευσης. Ὁ ριζοσπάστης φοιτητής πῶς θά ἀντιδράσει ἄς ποῦμε γιά τὰ «κακά ΕΠΕΑΚ» ὅταν παρακολουθεῖ πρόγραμμα πού στηρίζεται σ' αὐτά τὰ λεφτά; Ἀκόμα καί τό αἶτημα «περισσότερα λεφτά γιά τήν παιδεία», αἶτημα καθολικό καί διαχρονικό, αἶτημα πάρα πολύ σημαντικό πού ἔνωσε καί ἐξέγειρε τούς φοιτητές στό παρελθόν, μοιάζει σήμερα χωρίς νόημα. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι αὔριο ἀποφασίζει τό ὑπ. Παιδείας νά διπλασιάσει τίς πιστώσεις τί θά συνέβαινε, ἔτσι ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ τό σκηνικό; Θά φτιάχονταν κι ἄλλα τμήματα πανεπιστημιακά μέ ἀκόμα περισσότερο εὐφάνταστους τίτλους, θά «τακτοποιοῦνταν» ἀκόμα περισσότεροι νέοι ἀπό ἐμᾶς (τούς «ριζοσπαστικούς»...), κάπου θά βρῖσκαμε κι ἐμεῖς θέση δηλαδή (κάτι γιά τό ὅποιο παλεύουμε μέ σθένος) καί βεβαίως μέ σθένος, ἀπ' ὅσο ξέρω, δέν παλέψαμε γιά νά ἀλλάξει τό σύστημα αὐτό στήν οὐσία του, δέν «ἀποπειραθήκαμε ἀποτόμως» νά μεταβάλλουμε τὰ καθιερωμένα.

Ἐπί τοῦ πρακτέου, λοιπόν, πόσο ριζοσπάστες εἴμαστε; Θά θέλαμε βεβαίως, δέν χωρᾶ ἀμφιβολία, ἀλλά τελικά εἴμαστε; Ἡ εἴμαστε ὀλίγον βολεψάκηδες, ὀλίγον ἐπαναστάτες, ὀλίγον κινηματίες, ὀλίγον ὄνειροπόλοι, ὀλίγον... καί τίποτα, πού πραγματικά νά κυριαρχήσει φέρνοντας ἐπί τῆς οὐσίας τὰ πάνω κάτω...

Ἡ σιωπή ἀλλά καί ἡ ἀδιαφορία εἶναι ἀποδοχή καί σίγουρα ὄχι ριζοσπαστισμός. Συμμετέχουμε λοιπόν ἀκόμα καί μέ τή σιωπή ἢ τήν ἀπραξία μας στή δημιουργία, συνέχιση τραγελαφικῶν καί σίγουρα καθόλου ριζοσπαστικῶν καταστάσεων σέ ὅλα τὰ πεδία. Τά παραδείγματα ἄπειρα στό ἐάν καί κατά πόσο οἱ νέοι —καί μάλιστα αὐτῆς τῆς ἡλικιακῆς ομάδας, πού ἔθεσε ὁ Πρόεδρος— εἶναι «ριζοσπαστικά παιδιά». Ἐδῶ πού τὰ λέμε ὅμως οἱ ἰαχές τοῦ ριζοσπαστισμοῦ δέν ἀκούγονται ἀπό καμιά ἡλικιακή κατηγορία. Τουλάχιστον ἐγώ δέν βλέπω τό ριζοσπαστικό τῶν πραγμάτων. Ἀντίθετα, βλέπω τή συνέχιση τῆς πεπατημένης ἄντε, στήν καλύτερη περίπτωση, σπανίως, τή light κριτική τῶν δομῶν καί τίποτα παραπάνω. Κι αὐτό μεμονωμένα, ἐξαιρέσεις, κάποια ἄτομα, πού ἀπό μόνα τους, ἔτσι χωρίς συνοδοιπόρους κάτι λένε, κάπου χτυπιοῦνται κ.λπ. Ἀλλά κι αὐτοί τελικῶς, ὅλοι μας δηλαδή λίγο πολύ, ἀκολουθοῦμε τό ἴδιο. Εἶναι κάτι σάν τήν κριτική ὑποστήριξη, πού ἔλεγαν οἱ πιό παλιοί. Ὑποστήριξη τῶν ὑπαρχουσῶν δομῶν, γιατί ἂν καταστραφοῦν καήκαμε. Μήπως ὅμως καιγόμαστε καί τώρα;...

Μαρίνα Κόντη

Κατασκοπεΐα οἱ ὑποκλοπές;

Εκεῖνο πού κατάλαβα ἀπό τό ἠλεκτρονικό ραβαῖσι πού σαρώνει τή χώρα καί κρατάει συντροφιά σ' αὐτές τίς κρύες νύχτες τοῦ χειμῶνα εἶναι ὅτι βάλλεται ἡ ἴδια ἡ πολιτική ὑπόσταση τοῦ κράτους. Γι' αὐτό καί ὁ σωστός ὅρος, πού θά κάλυπτε νομικά καί ἰδεολογικά τήν ὅλη υπόθεση τῶν «ὑποκλοπῶν» εἶναι κατασκοπεΐα. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε μόνον μέ καταπάτηση ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἢ παραβίαση τῶν κανόνων τοῦ ἀπορρήτου. Ἀπ' ὅλες τίς μεριές διαπιστώνεται βαρὺ πλῆγμα στήν ἴδια τήν ἐθνική ἀσφάλεια. Διότι καί ὁ ἐπικοινωνιακός χῶρος ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἐπικράτειας, ἐντός τοῦ ὁποίου οἱ πολίτες πρέπει νά αἰσθάνονται ἀσφαλεῖς ἀλλά καί οἱ θεσμοί νά λειτουργοῦν χωρίς ἔξωθεν ἐπεμβάσεις καί παρεμβάσεις πρὸς ἴδιον συμφέρον.

Τήν ἀκεραιότητα αὐτοῦ τοῦ ἐθνικοῦ-ἐπικοινωνιακοῦ χώρου πρέπει, ἡ κυβέρνηση καί τά θεσμικά ὄργανά της νά διαφυλάξουν ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ. Δέν λύνονται τά προβλήματα αὐτά μέ ἄσκοπες αὐτοκτονίες πανικόβλητων ὑπαλλήλων. Ἡ διαλεύκανση τῶν μυστηρίων αὐτῶν, χωρίς ἀποκρύψεις, κουκουλώματα καί μετατοπίσεις, εἶναι τό κύριο ζήτημα. Εἰδάλλως ἡ κυβέρνηση καί οἱ ἀρμόδιες κρατικές ὑπηρεσίες θά ἐνέχονται γιά διευκόλυνση ἀλλοτρίας κατασκοπεΐας. Ἀλλά ἂν πρόκειται περί κατασκοπεΐας δικαιούμαι νά μάθω, ὅπως κάθε πολίτης, ποῖος ὁ κατάσκοπος καί ὑπέρ τίνος ἡ κατασκοπεΐα. Καί κυρίως γιατί. Καί βέβαια ἀκέραιο παραμένει τό ζήτημα τῆς μὴ προστασίας τῶν πολιτῶν ἀπό τίς «ὑποκλοπές» καί τό κουρέλιασμα τοῦ ἀπορήτου.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Παγκοσμιοποίηση ἢ καπιταλισμός;

Η παγκοσμιοποίηση! Ἡ σύγχρονη μάστιγα, ὅπως ἡ πανούκλα τόν 14ο αἰῶνα πού ἀποδεκάτισε περίπου τό ἕνα τρίτο τοῦ τότε πληθυσμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας, ἀπ' τά Οὐράλια, τήν Περσία, τήν Αἴγυπτο ὡς τή Σκανδιναβία καί τόν Ἀτλαντικό. Ἔτσι προσλαμβάνεται καί ἡ παγκοσμιοποίηση ὡς παγκοσμίων διαστάσεων ἐπιδημία. Κι ἔτσι «καταπολεμείται» ἀπό τίς διεθνεῖς, λαϊκές, ἐννοεῖται, δυνάμεις πού τῆς ἀντιτίθενται: τίς δυνάμεις τῆς ἀντιπαγκοσμιοποίησης.

Τό τί ἔχει γραφτεῖ, ἐδῶ καί 3 δεκαετίες περίπου, ἄρθρα, βιβλία, πλατφόρμες κ.λπ. περί παγκοσμιοποίησης σέ ὅλο τόν κόσμον καί σέ ὅλες τίς γλῶσσες τοῦ κόσμου θά ἔκανε ὅλα τά κομποιῦτερ ὅλου τοῦ κόσμου νά σκάσουν ἀπό τήν ἀδυναμία τους νά τά καταχωρίσουν καί νά τά ἀναπαράξουν: ἀπό σκουπίδια ὡς σημαντικές πραγματεῖες. Ἀλλά δέν χρειάζεται νά δεσπόζει κανείς ὅλο αὐτό τό ἀνήκουστο ὑλικό γιά νά κατανοήσῃ τή μεγαλύτερη ἐπιτυχία τῆς «παγκοσμιοποίησης». Κατάφερε νά δώσει ἕνα ψευδώνυμο, γεωγραφικῆς φύσεως, σέ ἕνα «φαινόμενο» πού κάθε ἄλλο παρά εἶναι ψευδές ἢ ψευδώνυμο. Ἔχει ὄνομα βαφτιστικό, πασίγνωστο καί σαφέστατο: Καπιταλισμός. Διότι δέν «παγκοσμιοποιήθηκε» ἡ παγκοσμιοποίηση ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός μέ τίς πιό ἀπόλυτες καί ἐπιθετικές του μορφές, παρακάμπτοντας ἢ συντρίβοντας, μέ τή ταχύτητα τοῦ φωτός ἐνίοτε, τά πάσης φύσεως προσκόμματα πού τοῦ ἀντέτασαν, καί τοῦ ἀντιτάσσουν ἀκόμη, ἔθνη, κράτη, τάξεις, ὁμάδες, συνήθειες αἰώνων, ἠθικές προσταγές, «ξεπερασμένες» τεχνολογίες καί κοινωνικές σχέσεις. Κι ἐνῶ κραυγάζει, ὁ ἐκκαπιταλισμός τοῦ κόσμου κατακυριεύοντας ἀκόμη καί κοινωνίες πού μόλις πρόσφατα πέρασαν στό στάδιο τῆς γραφῆς, μιλάμε γιά «παγκοσμιοποίηση» λησμονώντας αὐτά πού πραγματικά συμβαίνουν ὅπως ἡ παγκόσμια ἐξάπλωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς καί τῶν καπιταλιστικῶν κοινωνικῶν σχέσεων: δέν εἶναι κομψό πιά νά μιλά κανείς (καί νά σκέφτεται) μέ ὄρους καπιταλιστικῆς ἐπένδυσης, ὑπεραξίας, ἐκμετάλλευσης, καπιταλιστικῆς συσσώρευσης κ.λπ. Πολύ παλαιομαρξιστικά ὅλα αὐτά.

Δέν προτείνω καμιᾶ συγκλονιστική ἀνακάλυψη πού δέν πέρασε ἀπό τό μυαλό κανενός. Ἀπλῶς διάβασα κάτι πού τό μεταφέρω ἐδῶ γιατί μοῦ ἔκανε ἐντύπωση γιά τή σαφήνειά του:

«Διότι —καί πρέπει νά τό παραδεχθῶ πώς ἄργησα κάπως νά τό καταλάβω, κι ἐγώ ὁ ἴδιος ἔχω χρησιμοποιήσει συχνά τή λέξη “παγκοσμιοποίηση”, ὅπως ἔχω χρησιμοποιήσει σέ παλαιότερες ὁμιλίες μου τήν ἔκφραση “παράλληλο μισθιακό κόστος”, χωρίς συναίσθηση τοῦ πῶς μέ παγίδευαν αὐτές οἱ λέξεις— διότι, λοιπόν, ἂν ἀντικαταστήσουμε τή λέξη παγκοσμιοποίηση μέ τή λέξη καπιταλισμός τότε θά διαπιστώσουμε ὅτι τά πράγματα βγάζουν πάλι νόημα. Γίνεται σαφές ὅτι ἕνα τέτοιο σύστημα πιέζει νά ἐπεκταθεῖ, ὅτι ὑπερβαίνει τά σύνορα, ὅτι διαρρηγνύει κάθε δεσμό, κι ὅτι θεμελιώνονται ὅσα ἐμεῖς, καί πολλοί ἄλλοι, κατακρίνουμε στήν παγκοσμιοποίηση. Νά τήν ποῦμε λοιπόν τήν παγκοσμιοποίηση καπιταλισμό».

Συγγραφέας τοῦ παραπάνω κειμένου: Ὁσκαρ Λαφοντέν, «ἡ ἀριστερή πολιτική σήμερα», ἀναδημοσίευση στήν Ἐποχή, 5 Φεβρουαρίου 2006.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

Τό ιστορικό ρεύμα τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» πνέει τὰ λοίσθια, ἂν δέν εἶναι ἤδη ἓνα ἀκόμη ἄταφο πτώμα. Ἀλλά καί ἡ εὐρύτερη «ἀνανεωτική ἀριστερά» δέν πάει καλύτερα, παραμένει ἐγκλωδισμένη στό πολιτικό περιθώριο ἀπανταχοῦ τῆς γῆς. Ὁ «δημοκρατικός δρόμος» γιά τόν σοσιαλισμό δάλτωσε. Δέν ἐμπνέει ὅπως ἄλλοτε. Ἡ σχέση δημοκρατίας καί σοσιαλισμοῦ παραμένει ἓνας γρίφος. Ἡ ιδεολογικοπολιτική πρακτική τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς» ἄλλοῦ, συνήθως, ἀρμενίζει. Λές καί τό ζήτημα τῆς δημοκρατίας, τό ζήτημα τοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς σχέσης τους λύθηκε ἀπό τή στιγμή πού ἐνστερνιστήκαμε τή θέση «ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει» (Ν. Πουλαντζᾶς καί ὄχι μόνον).

Πιστεύω πώς κανένα ἀπό τὰ σχετικά ζητήματα δέν ἔχει λυθεῖ στό πλαίσιο τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς» καί ἐν προκειμένῳ τοῦ Συνασπισμοῦ (γιά νά περιορίστοῦμε στά ἐγχώρια). Ἀπόψεις καί σχετικές ἐπεξεργασίες, ἀσφαλῶς, ὑπάρχουν. Ἐδῶ καί χρόνια, ὅμως, ἡ σχετική συζήτηση ἔχει ἀτονίσει καί ὁ Συνασπισμός δέν ρίχνει τό βάρος του σ' αὐτό τό μέτωπο.

Δέν θά μακρογορήσω ἐδῶ ἐπερωτώντας τό Συνασπισμό γιά τήν ὀλιγορία του. Ἀλλά μετά καί τόν ἀσυγχώρητο –ἐπεικῶς– χειρισμό τῆς ὑποψηφιότητας τοῦ Μιχάλη Παπαγιαννάκη γιά τό Δῆμο Ἀθηναίων, ὁ ὁποῖος ἔβγαλε πάλι στόν ἀφρό τό ἄλυτο ὑπαρξιακό του πρόβλημα καί ἐγκαινίασε σειρά δημοσίων τοποθετήσεων γιά γενικότερα ζητήματα (ἔσωκομματική δημοκρατική λειτουργία, πολιτική συμμετοχή τῶν μελῶν του, αὐτόνομη ἢ ὄχι πολιτική παρουσία, στρατηγική καί λοιπά), θεωρῶ ξανά ἐπίκαιρη καί τή συζήτηση περί δημοκρατίας καί σοσιαλισμοῦ.

Ὁ κλασικός φιλελευθερισμός θεωρεῖ τή δημοκρατία καί τόν καπιταλισμό ὡς ἀνεξάρτητα συστήματα μέ διαφορετικούς στόχους, ἀπαιτήσεις καί μορφές. Ἡ δημο-

κρατία εἶναι μία μορφή διακυβέρνησης, ὅπου ἡ πολιτική ἐξουσία ἀσκεῖται ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ ὡς συνόλου. Ὁ καπιταλισμός εἶναι ἓνα οικονομικό σύστημα βασισμένο στήν ἀτομική ιδιοκτησία, ὅπου τὰ ἀγαθὰ καί οἱ ὑπηρεσίες παράγονται καί διατίθενται στήν ἀγορά ἐν ὀνόματι τοῦ κέρδους. Ἡ δημοκρατία νομιμοποιεῖται καί μπορεῖ νά θέτει κάποια ὅρια στίς οικονομικές διαδικασίες γιά νά προστατεύσει, συνήθως, τὰ ἐκάστοτε θεωρούμενα ὡς βασικά δικαιώματα (ἀλλά καί γιά τήν προστασία τῆς ἐγχώριας παραγωγῆς, τόν ἔλεγχο τοῦ πληθωρισμοῦ καί λοιπά). Αὐτή ἡ δημοκρατία, ἡ ἀστική ἢ φιλελεύθερη πολιτική δημοκρατία, δέν περιορίζει ὅμως οὔτε τόν ἀτομικό πλοῦτο οὔτε τίς οικονομικές ἀνισότητες. Τό κίνητρο τοῦ κέρδους καί ἡ συσσώρευση καλά κρατοῦν. Ἄν ἡ δημοκρατία ἀπαιτεῖ –δίχως μεγάλη ἐπιτυχία– πολίτες μέ κριτική σκέψη καί στάση, ὁ καπιταλισμός χρειάζεται –καί τό καταφέρνει– καταναλωτές ἐπιρρεπεῖς στή διαφημιστική χειραγώγηση.

Τά πράγματα εἶναι, στήν ἐποχή μας, ἀκόμη χειρότερα γιά τή δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τή συνέλαβε ὁ κλασικός φιλελευθερισμός. Ἡ προϊούσα νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση ἔχει δημιουργήσει διεθνή, μη-δημοκρατικά σώματα, τῶν ὁποίων οἱ ἀποφάσεις ὄχι μόνον δέν ἔχουν τήν ἀμεση ἢ ἔμμεση δημοκρατική νομιμοποίησή μας κα τό δημοκρατικό ἔλεγχό μας, ἀλλά ἀκυρώνουν στήν πράξη καί ἐπιμέρους δημοκρατικές κατακτήσεις. Ὁ καπιταλισμός ἔχει τό πάνω χέρι στό ζεῦγος δημοκρατία-καπιταλισμός. Ἡ ὑποτιθέμενη ἀνεξαρτησία τῆς δημοκρατίας ἀπό τόν καπιταλισμό φαντάζει ἀπραγματοποίητη.

Αὐτό δέν σημαίνει πώς οἱ ἀντινομίες τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας δέν παρέχουν δυνατότητες τιθάσσευσης τοῦ καπιταλισμοῦ. Συνήθως, ἀναφέρεται τό παράδειγμα τῆς κλασικῆς σοσιαλδημοκρατίας πού κατάφερε, ἐν

μέρει, για σημαντικά χρονικά διαστήματα να χαλιναγωγήσει τον καπιταλισμό μέσω δημοκρατικών θεσμών επέκτασης των βασικών δικαιωμάτων των πολιτών, ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτά η κοινωνική ασφάλεια, η υγεία, η κατοικία, οι μεταφορές, η παιδεία, η προστασία του συνδικαλισμού και της εργασίας, ο κατώτερος μισθός, οι δημόσιες επιχειρήσεις κοινής ωφελείας, η προοδευτική φορολογία των εισοδημάτων, κοινολογία να επιβάλλει σε πολλές χώρες της Δύσης το κράτος προνοίας. Αυτή η «χαλιναγώγηση» πάντως, ευδοκίμησε χάρις και στη συγκυρία εκείνης της περιόδου και όχι μόνο λόγω ευγενών προθέσεων.

Η ιδέα της δημόσιας πρόνοιας προϋπήρξε της σοσιαλδημοκρατίας. Από το 18ο αιώνα θεωρητικοί του φιλελευθερισμού (όπως ο Άνταμ Σμίθ) υποστήριξαν πως το κράτος, εκτός και πέραν του καθήκοντος για την προστασία της επικρατείας του από εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς, οφείλει να φροντίζει και για την πρόνοια των πολιτών του. (Εκείνη την εποχή μιλούσαν, κυρίως, για την κρατική ανάληψη μεγάλων έργων ή για την εξασφάλιση των στοιχειωδών προϋποθέσεων της εκπαίδευσης και υγείας του λαού).

Κορυφαίο γεγονός στη μεταπολεμική ιστορία του κράτους πρόνοιας υπήρξε η Έκθεση Μπέβεριτζ (Beveridge Report -1942), στην οποία ο φιλελεύθερος σέρ Γουίλιαμ Μπέβεριτζ κήρυττε την ευθύνη του κράτους για την ατομική κοινωνική πρόνοια «από την κούνια ως τον τάφο». Το σχέδιό του ήταν εμπνευσμένο από τη φιλελεύθερη ιδέα της «καλής κοινωνίας», από τον απώτατο στόχο του φιλελευθερισμού του για «ισότιμη απόλαυση όλων των ούσιαστικών ελευθεριών». Για να είναι ίση για κάθε άτομο η απόλαυση των ελευθεριών και δικαιωμάτων έπρεπε να διασφαλισθεί για όλους «η ελευθερία από την Ανάγκη από τον φόβο της Ανάγκης» ή ελευθερία από την Όκηνηρία από τον φόβο της Όκηνηρίας στην οποία σε εξαναγκάζει η ανεργία [...].

Η πρόταση του Μπέβεριτζ κάλυπτε όλα τα μέλη της κοινότητας και όχι μόνον τους ήδη «άποτυχημένους» (όπως προτείνεται εδώ και χρόνια από πολλές πλευρές, ακόμη και από την Αριστερά), εφόσον η προσφορά βοήθειας αφότου ο φόβος έχει κάνει την καταστροφική δουλειά του «δέν θα πρόσφερε τίποτε απολύτως στην εκπλήρωση του φιλελεύθερου ονείρου για τολμηρά, γεμάτα αυτοπεποίθηση, σίγουρα και αντάρκη ανθρώπινα όντα» (βλέπε «Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι», Ζίγκμουντ Μπάουμαν, εκδόσεις Μεταίχμιο, 2002).

Ο λόγος περί ελευθερίας, λοιπόν, ακριβέστερα περί απελευθέρωσης όλων των πολιτών *à priori* πριν επέλθει το κακό από τον παραλυτικό φόβο για το αύριο. Δέν πρόκειται για το φιλελευθερισμό του συρμού (ατομική ελευθερία ίσον απουσία σκοπίμων παρεμβάσεων από άλλους ανθρώπους), δέν πρόκειται για την οικονομική ελευθερία του *laissez faire* (παιδί και αυτή του φιλελευθερισμού): αυτός ο λόγος ανήκει στο σύστημα της δημοκρατίας, είναι λόγος για τις θεσμικές προϋπο-

θέσεις απελευθέρωσης από κάποια δεινά –όχι όλα– του καπιταλισμού.

Αυτό ήταν και είναι το όριο της φιλελεύθερης αποψης για τις δυνατότητες της αστικής δημοκρατίας να χαλιναγωγήσει τον καπιταλισμό. Αυτό το όριο είναι, ταυτόχρονα, και το καταλληλότερο σημείο για να περάσει κανείς στην αντίπερα όχθη, στην αποψη του Μάρξ και πολλών μαρξιστών για την ελευθερία: δέν είμαστε ελεύθεροι επειδή δέν ελέγχουμε την κοινωνία μας. Ζήτημα στο οποίο θα επανέλθουμε.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 το κράτος πρόνοιας άρχισε να υποχωρεί γοργά (σύμφωνα με την εξήγηση του συρμού γι' αυτό ευθύνεται η πίεση του νεοφιλελευθερισμού). Στην πραγματικότητα, η υποχώρησή του είχε αρχίσει νωρίτερα. Έντελως σχηματικά θα έλεγα πως το κράτος πρόνοιας άρχισε να φυλλορροεί από τη στιγμή που έπαψε να έχει ανταλλακτική αξία για το κεφάλαιο. Εκτός και πέραν των φιλελεύθερων φιλοδοξιών του Μπέβεριτζ και της σοσιαλδημοκρατικής ιδεολογίας, το μεταπολεμικό κράτος πρόνοιας στηρίχθηκε και στο φόβο του σοβιετικού στρατοπέδου και στο ότι η μεταπολεμική καπιταλιστική οικονομία είχε την ανάγκη υποδομών και μιάς καλά εκπαιδευμένης, άκμαιας και υγιούς εργατικής δύναμης, την οποία αδυνατούσε να προετοιμάσει η ίδια. Για ένα μακρύ, λοιπόν, χρονικό διάστημα το κράτος πρόνοιας με το να παρέχει σε επάρκεια εκπαίδευση, υπηρεσίες υγείας, στέγαση, κοινωνική ασφάλιση, δρόμους, λιμάνια, συγκοινωνία, ηλεκτρική ενέργεια και λοιπά, ήταν μία αποδεκτή λύση και για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και για τους πολίτες του. Από τη στιγμή, όμως, που η καπιταλιστική οικονομία στήθηκε για τα καλά στα πόδια της, από τη στιγμή που η κομμουνιστική απειλή απομακρυνόταν, από τη στιγμή που άρχισε να ανατέλλει η κοινωνία των «δύο τρίτων», από τη στιγμή που το όραμα του Μπέβεριτζ –καθολική πρόνοια– εκφυλίσθηκε σε επιλεκτική πρόνοια και οι δημόσιες υπηρεσίες και επιχειρήσεις «κοινής ωφελείας» άρχισαν να χάνουν τον δημόσιο χαρακτήρα τους (καλές και φθηνές υπηρεσίες και προϊόντα για όλους) και μπλέχθηκαν στα γρανάζια της μικροπολιτικής και των κηφήνων (διαπλοκή πολιτικών, προμηθευτών, εργολάβων και μερίδος εργαζομένων σ' αυτές), με συνέπεια τη διαίρεση της κοινότητας «σ' αυτούς που δίνουν χωρίς να παίρνουν τίποτε ως αντίλλαγμα και σ' αυτούς που παίρνουν χωρίς να δίνουν», από τη στιγμή που η πλειοψηφία των πολιτών μεταλλάχθηκε σε καταναλωτές, άρχισε η πτώση του κράτους πρόνοιας.

Σ' αυτό το έδαφος και σ' αυτό το ακροατήριο καταναλωτών έπεσε ο σπόρος του νεοφιλελευθερισμού (άρχικως προπαγάνδα για τα κακώς κείμενα του «δαπανηρού και διεφθαρμένου κράτους-κρατισμού», ή ό-

ποία μέ τον καιρό συγκροτήθηκε σέ ιδεολογία). Ἡ ἀστική δημοκρατία ἔφερε τήν ἀνοδο τοῦ κράτους προνοίας, αὐτή ἡ ἴδια ἔφερε καί τήν πτώση του. Τρόπος τοῦ λέγειν, καθόσον χρειάσθηκε τή συνέργεια κι ἄλλων παραγόντων.

Καλόν πράγμα ἡ ἀστική δημοκρατία ἀλλά ἀτελής, συμπληρώνουμε ἐμεῖς, οἱ τῆς «ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς». Δέν φθάνουμε, βέβαια, στό σημεῖο νά ἐνστερνισθοῦμε καί τήν ἀποψη τῶν νεκρῶν προγόνων μας γιά τήν ταξική φύση τῆς δημοκρατίας (ἀστική δημοκρατία ἴσον δικτατορία τῆς ἀστικῆς τάξης). Ἐδῶ καί περίπου τρεῖς δεκαετίες ἐνστερνισθήκαμε τή νέα στρατηγική τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης» (ἢ τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ ἂν προτιμάτε) τό «δημοκρατικό δρόμο» γιά τόν σοσιαλισμό, ἕναν δημοκρατικό σοσιαλισμό «ἐν ἐλευθερίᾳ», τόν «τρίτο δρόμο», διαφορετικό ἐκείνων τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τοῦ σοβιετικοῦ. Εἶναι ἡ συμβίωση τῆς δημοκρατίας μέ τόν καπιταλισμό πού φαλκιδεῦει ἀκόμη καί τήν πολιτική ἰσότητα, τήν ὁποία ἐπαγγέλεται ἡ δημοκρατία, κι ὅπωςδήποτε τήν οικονομική ἰσότητα. Εἶναι μία παρά φύσιν συμβίωση. Πιστέψαμε τότε, ὅπως πιστεύουν ἀκόμη καί σήμερα ἀρκετοί, πῶς ὁ δημοκρατικός σοσιαλισμός διά τοῦ «δημοκρατικοῦ δρόμου» πρὸς αὐτόν, ἔθετε μέ τόν ὀρθότερο τρόπο τό ἱστορικό στοίχημα τῆς ἐλευθέρως κοινωνίας (κομμουνιστική κοινωνία). Τουλάχιστον, γιά τίς συνθήκες τῶν ἀνεπτυγμένων καπιταλιστικῶν κρατῶν καί κυρίως τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἱστορία τῆς γένεσης, τῆς ἀνοδικῆς πορείας καί τῆς καθοδικῆς πορείας τῆς στρατηγικῆς τοῦ «δημοκρατικοῦ δρόμου» εἶναι ἡ ἱστορία μας. Δυστυχῶς, ἐδῶ καί καιρό, δέν ἐπερωτοῦμε αὐτήν τήν ἱστορία (ἀλλά καί τήν παλαιότερη) γιά τά βασικά, δῆθεν αὐτονόητα: ποιόν σοσιαλισμό εὐαγγελιζόμαστε, ποιά δημοκρατία, τί σημαίνει ἡ ρῆση «ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δέν θά ὑπάρξει». Βολευόμαστε στά εὐκολα: στά «κινηματικά» μας καθήκοντα, σέ δικαιολογημένες ἢ καί ἀδικαιολόγητες κραυγές διαμαρτυρίας, σέ ἀναθέματα κατά τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καί τῆς παγκοσμιοποίησης.

Τό ἱστορικό παράδειγμα τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ κατάφερε τό σοβαρότερο πλήγμα στήν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ κατάρρευση τοῦ σοβιετισμοῦ τράβηξε τό χαλί κάτω καί ἀπό τά δικά μας πόδια. Παρά τό ὅτι εἴχαμε, πρὸ πολλοῦ, διαχωρίσει τή θέση μας ἀπό τόν σοβιετισμό (ὄχι πάντοτε κι ὄχι ὅλοι μέ σαφή τρόπο), χάσαμε ἔδαφος ἐπειδή ἡ κατάρρευσή του ἔγινε στό ὄνομα τοῦ παραδείγματος τῶν Δυτικῶν κοινωνιῶν κι ὄχι στό ὄνομα τῆς «κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης». Τό παράδειγμα τοῦ Δυτικοῦ καπιταλισμοῦ κέρδισε λαμπρή νίκη, ἐπιβεβαίωσε καί ἰσχυροποίησε τήν ἡγεμονία του. Ἀκόμη καί μετά ἀπό αὐτό τό γεγονός, πάντως, οἱ περισσότεροι δέν πήραμε διαζύγιο ἀπό τόν σοσιαλισμό. Ἄλλωστε, ὁ δικός μας σοσιαλισμός ἦταν ἄλλος, ἦταν ἡ ἄρνηση τοῦ ὑπαρκτοῦ. Ἦταν καί εἶναι πράγματι ἔτσι;

Ἐξηγοῦμαι. Ὁ σοσιαλισμός (1824; 1827; 1832;) εἶναι ὄρος προγενέστερος τοῦ κομμουνισμοῦ (Cabet, 1840. Βλέπε *Dictionnaire Critique du Marxisme*, 1982). Ὁ Μάρξ δέν αὐτοχαρακτηρίσθηκε ποτέ ὡς σοσιαλιστής. Ἔχουν καί οἱ ὄροι τή σημασία τους. Προτιμοῦσε τόν ὄρο κομμουνιστής, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τήν ἀλληλεγγύη του πρὸς ἐκείνους γιά τοὺς ὁποίους ἡ καταστροφή τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς τάξης εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση γιά τήν ἐλευση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας. Ἀργότερα, ὁ σοσιαλισμός θεωρήθηκε ὡς ἡ «κατώτερη φάση» τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας (οἱ Μάρξ-Ἐνγκελς δέν ταύτιζαν «κατώτερη φάση» καί σοσιαλισμό). Ὁ σοσιαλισμός, ὡς κατώτερη φάση τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας, χαρακτηριζόταν ὡς ἡ φάση σοσιαλιστικοποίησης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί ὁπωσδήποτε τῆς σοσιαλιστικοποίησης τῆς ἐργατικῆς δύναμης: ἡ ἀτομική ἐργασία καθίσταται ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας: ἀντιπροσωπεύει ἕνα καθορισμένο τμῆμα τῆς. Ὁ ἐργαζόμενος λαμβάνει, μέ τή μορφή καταναλωτικῶν προϊόντων, ἕνα τμῆμα τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, ἀντίστοιχο τῆς προσφορᾶς του. Αὐτά τά καταναλωτικά προϊόντα δέν εἶναι πλέον ἐμπορεύματα. Ἐγκαινιάζεται ἡ διαδικασία ἐξαφάνισης τῶν τάξεων.

Αὐτός ὁ σοσιαλισμός δέν ἄργησε νά αὐτονομηθεῖ καί νά θεωρητικοποιηθεῖ ὁ διαχωρισμός του ἀπό τήν ἀνώτερη φάση, ἀπό τήν κομμουνιστική κοινωνία. Τό ἀναθεωρητικό ρεῦμα (Μπερνστάιν, τέλη 19ου αἰῶνα) ριζοσπαστικοποίησε τήν ἔννοια ἐνός αὐτονομημένου σοσιαλισμοῦ ὡς κινήματος ἀποδυναμώνοντας τόν ὀργανικό δεσμό του μέ τόν κομμουνισμό, ὁ ὁποῖος ἐξορίζεται ὡς σκοπός στίς ἐσχαιτίες τοῦ χρόνου. Ἡ δευτέρα διεθνῆς (Κάουτσου), ἂν καί πολέμιος τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ ἐκείνης τῆς περιόδου, δέν ἀπορρίπτει τήν αὐτόνομηση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἐξομοιώνει τόν σοσιαλισμό μέ ἕναν τρόπο παραγωγῆς: συλλογική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς πού ἐγγυᾶται τή σοσιαλιστικοποίηση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων διά τῆς μεταφορᾶς τους σέ μία ἐθνική (κράτος) ἢ τοπική (κοινότητα, συνεταιρισμός) συλλογικότητα. Στόν βαθμό, ὅμως, πού ἡ σοσιαλιστικοποίηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὑπάγεται ἀκόμη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί στό μέτρο πού τό κράτος δέν ἀντιμετωπίζεται στήν προοπτική τῆς ἐξαφάνισής του, διατηρεῖται μία μισθωτή σχέση καί ἡ ἰδιοποίηση τοῦ ὑπερπροϊόντος παραμένει κρατική: ἡ ἐκμετάλλευση δέν καταργεῖται. Στό βαθμό πού ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς ἐξομοιώνεται μέ τό συνεταιρισμό τῶν παραγωγῶν, ἡ οικονομική δημοκρατία συρρικνώνεται στή διαχείριση τῆς παραγωγικῆς μηχανῆς διά τῶν ἀντιπροσώπων τῆς τάξης.

Ὁ Λένιν, στήν προσπάθειά του νά ἀναδιώσει τόν σοσιαλισμό ὡς φάση μετάβασης στόν κομμουνισμό, ταυτοποίησε τή «δικτατορία τοῦ προλεταριάτου» μέ τή φάση σοσιαλιστικοποίησης τῆς ἐργασίας. Ἡ πολιτική πρωτοτυπία του ἦταν: *καπιταλισμός τοῦ κράτους*

και εργατικός έλεγχος (ο κρατικός καπιταλισμός για να εξασφαλίζει την επικράτηση του κομμουνισμού σε μία χώρα –όπως η Ρωσία– με αρχαϊκές δομές και ο εργατικός έλεγχος την ενότητα πολιτικού και οικονομικού). Η κατάληξη αυτής της προσπάθειας είναι γνωστή: άποτυχία του εργατικού ελέγχου (οι φυγόκεντρες τάσεις των εργοστασιακών επιτροπών, μεταξύ άλλων, κατακερμάτισαν την επιθυμητή ενότητα πολιτικού και οικονομικού λόγω ιδιοτελών και κοντόφθαλμων θέσεων, π.χ. τό όρυχειο στους μεταλλωρύχους) και ταύτιση του κρατικού καπιταλισμού με τον σοσιαλισμό (αυτονόμηση και άπολυτοποίηση του κράτους).

Τά χειρότερα ήρθαν αργότερα, μετά την επικράτηση του κεντρικού σχεδιασμού (5χρονα πλάνα), μετά τό ξεπάστρεμα των κουλάκων, μετά την κριτική άπαξίωση της άστικής (πολιτικής) δημοκρατίας που διευκόλυσε και δικαιολόγησε την καταπίεση του σταλινισμού, μέ άποτέλεσμα έναν ύπαρκτο σοσιαλισμό πιασμένο στή μέγγενη της άνικανότητας και του όλοκληρωτισμού.

Δέν θά επαναφέρω εδώ, για λόγους οικονομίας, τόν έντονο προβληματισμό και τίς κρίσεις του μαρξισμού που τροφοδοτήθηκαν από τίς άντινομίες της συζήτησης «τί είναι ή δέν είναι ο σοσιαλισμός» και από τίς σκοτεινές πλευρές του σοβιετισμού. Όσοι συμφωνούμε πώς ο ύπαρκτος σοσιαλισμός δέν ήταν μία μεταβατική περίοδος, ο όργανικός προθάλαμος της κομμουνιστικής κοινωνίας, έχουμε την εκ των ύστερων πολυτέλεια να θεωρούμε ότι τά πράγματα θά μπορούσαν να οδηγηθούν άλλο, ότι δέν ήταν μοιραίο να φτάσουν εκεί που έφθασαν. Άλλωστε, αυτή ή τεράστια προσπάθεια οικοδόμησης του σοσιαλισμού δέν ήταν μία προσπάθεια *in vitro*, σε ένα εκτός τόπου και χρόνου εργαστήριο: ήταν μία προσπάθεια μέσα στην ιστορία, μέσα στη φουρτουνιασμένη θάλασσα των τότε συγκυριών και του αστάθμητου. Έχουμε, λοιπόν, τό δικαίωμα να θεωρούμε πώς αυτή ή παταγώδης άποτυχία, όσο κι αν ψαλίδισε τά φτερά της υπόθεσής μας, δέν σήμανε και τό μάταιον αυτής.

Θά ήταν, όμως, άσυγχώρητο λάθος να θεωρήσουμε πώς μέ τό «δημοκρατικό δρόμο» για τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό καλώς αρμενίζουμε, όπως αρμενίζουμε. Καμία κριτική αντιμετώπιση της ιστορίας μας ή και θετική πρόταση για τό μέλλον δέν έλυσε μία θεμελιώδη άπορία: ή *άλλαγή της οικονομικής βάσης της κοινωνίας, θά φέρει τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών στο σημείο να αντιληφθούν και να συναινέσουν στο ότι τά συμφέροντά τους συμπίπτουν μέ τά συμφέροντα της κοινωνίας τους*; Άγνωστον.

Φαίνεται ότι ο Μάρξ και πολλοί μαρξιστές πιστεύουν πώς αυτό είναι δυνατό (τό είναι καθορίζε τη συνείδηση). Άλλωστε, από πουθενά δέν προκύπτει ότι ο Μάρξ είχε στο μυαλό του μία κομμουνιστική κοινω-

νία, ή οποία θά εξανάγκαζε τά άτομα (μέσω καταλλήλων μηχανισμών) να εργάζονται έναντίον των ατομικών τους συμφερόντων στο όνομα του γενικού συμφέροντος. Η τόσο παρεξηγημένη «δικτατορία του προλεταριάτου» άφορούσε μία σύντομη περίοδο μετασχηματισμού της οικονομικής δομής της κοινωνίας, τή φάση της σοσιαλιστικοποίησης. Ένας παρατεταμένος εξαναγκασμός δέν θά οδηγούσε στην άταξική κοινωνία, αλλά θά αντικαθιστούσε την παλαιά άρχουσα τάξη μέ μία νέα τάξη. Η «δικτατορία του προλεταριάτου» είχε συλληφθεί ως μία «δικτατορία» (βλέπε δημοκρατία) της πλειοψηφίας των ύφισταμένων την εκμετάλλευση επί της μειοψηφίας των εκμεταλλευτών. Τό ζήτημα της δημοκρατίας δέν αντιμετώπιζόταν ως *αυταξία*, ως αυτό καθ' εαυτό, αλλά πάντοτε σε σχέση μέ την ταξική του φύση. Σε κάθε ταξική κοινωνία, οι εκμεταλλευτές ήταν ή μειοψηφία και οι ύφιστάμενοι την εκμετάλλευση ή πλειοψηφία. Αυτό έδινε τό δικαίωμα στον Λένιν να γράφει: «ή δικτατορία του προλεταριάτου είναι ένα εκατομμύριο φορές πιο δημοκρατική από οποιαδήποτε δημοκρατία».

Σήμερα, υποτίθεται, πώς έχουμε ξεπεράσει αυτές τίς αναλύσεις. Υποτίθεται πώς ο ευρωκομμουνισμός επαναθεμελίωσε την έννοια της δημοκρατίας και της σχέσης δημοκρατίας/σοσιαλισμού. Αναγνωρίσθηκε ή *υπερϊστορική (transhistorique)* αξία της δημοκρατίας («στην πραγματικότητα, ή δημοκρατία, μέ τή μία ή την άλλη μορφή, είναι παλαιότερη της μπουρζουαζίας και ως τέτοια θά επιβιώσει στην ταξική κοινωνία, στο κράτος, στο σοσιαλισμό», Καρίγιο 1977). Συνέπεια αυτής της θέσης: τό πολιτικό καθήκον των εργατικών κομμάτων συνίσταται στον μετασχηματισμό του κράτους, όπως αυτό ύπάρχει, προοδευτικά και από μέσα –άλλά και μέ ρήξεις, Ν. Πουλαντζάς– μέ τή δημιουργία ενός συσχετισμού δυνάμεων ευνοϊκών για τή δημοκρατία και έναντίον του αυταρχισμού (έκδημοκρατισμός). Στο ίδιο πλαίσιο, αλλά διαφοροποιημένη, ήταν και ή θέση πώς ή άστική μορφή της δημοκρατίας όσο ακατάβλητη κι αν φαντάζει είναι ιστορικοκοινωνικά περιορισμένη και πρέπει να προσθέσουμε νέες μορφές *άμεσης* δημοκρατίας (Ινγκράο). Γενικότερα ο άριστερός ευρωκομμουνισμός υποστήριξε τή «δημοκρατία των μαζών» (άρθρωση άντιπροσωπευτικής και δημοκρατίας της βάσης). Από εδώ προέκυψε ή θέση για τόν πρωταρχικό ρόλο των συνδικάτων και των κοινωνικών κινημάτων.

Δέν επρόκειτο για ριζική επαναθεμελίωση της έννοιας της δημοκρατίας. Ήταν μία προσέγγιση του σοσιαλισμού από τή σκοπιά της δημοκρατίας, της πολιτικής δημοκρατίας. Κοντολογίς, δανειστήκαμε από τό όπλοστάσιο του φιλελευθερισμού και της σοσιαλδημοκρατίας, τι θεωρήσαμε ως συμβατό μέ τό σοσιαλιστικό σκοπό μας, προσθέσαμε τίς ρήξεις και τίς άμεσο-

δημοκρατικές μορφές και κυρίως ό,τι θεωρήσαμε ως απαραίτητη προϋπόθεση για να ευδοκμήσουμε πολιτικά στις σύγχρονες κοινωνίες της Δύσης, όπου αυτοί που δεν έχουν να χάσουν παρά τις άλυσίδες τους είναι πλέον μειοψηφία.

Βέβαια, ήταν σημαντικό να ξαναθέσουμε τό στοίχημα του σοσιαλισμού έντελως διαφορετικά από τό σοβιετισμό (πλουραλισμός των κομμάτων και των ελευθεριών, περαιτέρω σταδιακός εκδημοκρατισμός του κράτους και της κοινωνίας, σαφής διάκριση κόμματος και κράτους κ.λπ.). 'Αλλά γι' αυτόν καθεαυτόν τόν σοσιαλισμό, ως βάση σοσιαλιστικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων, δεν είπαμε τίποτε ριζικά καινούργιο. 'Η θεμελιώδης άπορία που προανέφερα παραμένει αναπάντητη. 'Η λύση της εξαρτάται από τό ποιές δυνάμεις ήγεμονεύουν ιδεολογικοπολιτικά σέ μία όρισμένη συγκυρία.

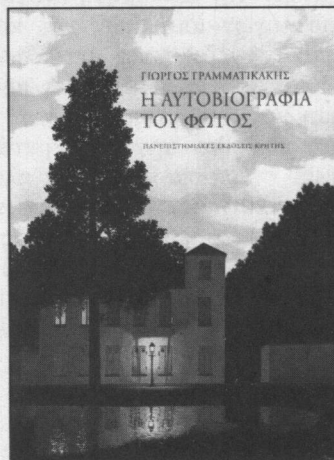
Θά άντιτείνουν πολλοί πώς βάζω τό κάρο μπροστά από τά βόδια. 'Ας φθάσουμε δημοκρατικῶ τῶ τρόπω στή στιγμή της σοσιαλιστικοποίησης και τότε βλέπουμε, θά πουνε. 'Εντάξει, ἄς αφήσουμε γιά τήν ὥρα τήν άπορία αναπάντητη, ἐφόσον κανείς μας δεν ἔχει μία πειστική άπάντηση. Πώς, ὅμως, θά φθάσουμε ὡς ἐκεῖ;

'Από τή στιγμή που άποδεχθήκαμε πώς τό ζήτημα της δημοκρατίας διαπερνά τις ταξικές σχέσεις, ὀφείλουμε να προσαρμοσθοῦμε και στις τυπικές ἐπιταγές τῆς άστικής δημοκρατίας. 'Η διαφορετική πολιτική ἐνσάρκωση της «ταξικής φύσης» του κόμματος, ἡ ὁποία θεμελίωσε τήν ιστορική νομιμότητα των Κ.Κ., πάει περίπατο. Τό κόμμα μας καθίσταται ὁμοιογενές στον άστικό πολιτικό χῶρο, ἄν θέλουμε να εἴμαστε συνεπεῖς μέ τόν «δημοκρατικό δρόμο». 'Οφείλει να διεκδικεῖ τή συμμετοχή του στή διαχείριση των κοινῶν διαμέσου και των θεσμῶν της δημοκρατίας, ὀφείλει να δίνει ὅλες τις πολιτικές μάχες του κι από τά μέσα ὄχι μόνο από τά ἔξω, ὀφείλει να ἀπαλλαγεί από τόν ἀντικυβερνητισμό του. 'Η ρήση «ὁ σοσιαλισμός ἢ θά εἶναι δημοκρατικός ἢ δεν θά ὑπάρξει» δεν εἶναι ἀπλῶς μία ἐναλλακτική πρόταση στρατηγικής, δεν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπόρριψη του σοβιετισμοῦ: εἶναι και ἡ ἀνακάλυψη μᾶς ιστορικής ἀλήθειας, από τήν ἀριστερά, πώς ἡ δημοκρατία ἔχει τόν πρῶτο λόγο, ἔχει τήν πρωτοκαθεδρία από τή σκοπιά μᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας (ὅπου, ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Μάρξ, θά ἀπελευθερωθοῦμε ἐπειδή θά ἐλέγχουμε, τότε, τήν κοινωνία μας). Δεν πρόκειται γιά τήν ἐνότητα μέσου και σκοποῦ, ὅπου μέσον ἡ δημοκρατία και σκοπός ὁ σοσιαλισμός. Πρόκειται γιά μία ρήση που ὑποδηλώνει πώς ἡ δημοκρατία εἶναι και σκοπός, εἶναι ἕνας τρόπος ζωῆς.

Σταματῶ ἐδῶ, χωρίς αυτό να σημαίνει και τό τέλος. 'Η συζήτηση συνεχίζεται γιά τό πλέον ἐπείγον ζήτημα που ἀπλῶς ὑπαινιχθήκαμε ἐδῶ: τήν πολιτικοποίηση του δημοκρατικοῦ δρόμου γιά τόν σοσιαλισμό.

Γιώργος Γραμματικάκης Η ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | ISBN 960-524-207-9 | Τιμή: 24,00 €

«Γεννήθηκα πριν από αιώνες αιώνων, σε έναν Χώρο όπου δεν υπήρχε χώρος, και σε έναν Χρόνο όπου δεν υπήρχε χρόνος. Με έναν περιέργο ωστόσο τρόπο, αισθάνομαι ότι προϋπήρχα της γενέσεώς μου. Κι ενώ από τότε όλα έχουν αλλάξει, εγώ αισθάνομαι ότι τίποτε δεν αλλάζει. Η παρουσία μου μετρά το αιώνιο. Δεν αξίζει άλλωστε να συζητά κανείς για πράγματα –την γένεσή μου και την γένεση του Κόσμου– που προκαλούσαν ανέκαθεν διαμάχες».

Με αυτά τα λόγια αρχίζει την αυτοβιογραφία του το αρχέγονο Φως, που η ανακάλυψή του το 1965 υπήρξε από τις σημαντικότερες στην ιστορία της κοσμολογίας. Πριν δώσει τον λόγο στο ίδιο το φως, ο γνωστός συγγραφέας της *Κόμης της Βερενίκης* και των *Κοσμολογικών* παρουσιάζει τους θαυμαστούς τρόπους που, μέσω του φωτός, η επιστήμη οδηγήθηκε στις πιο σπουδαίες κατακτήσεις της: την θεωρία της σχετικότητας, την κβαντική συμπεριφορά του μικροκόσμου, τις σύγχρονες απόψεις για την γένεση και την εξέλιξη του Σύμπαντος. Δεν παραλείπει ακόμη να υπογραμμίσει την σημασία του φωτός για την ίδια την ζωή αλλά και την Τέχνη, ενώ αναφέρεται και στις φιλοσοφικές ή θρησκευτικές αντιλήψεις που συνοδεύουν το φως από τους αρχαίους χρόνους. Βιβλίο εύληπτο και πολυσήμαντο, η *Αυτοβιογραφία του Φωτός* περιγράφει με απλά λόγια την συναρπαστική περιπέτεια της σύγχρονης επιστήμης, και απλώς ζητά από τον αναγνώστη να διαβαστεί «πρώτα με τον νου και, ύστερα ή παράλληλα, με την ψυχή».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΚΟΜΒΟΙ ΣΤΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ «ΕΘΝΟΣ»

του Παναγιώτη Νούτσου

Συνήθως εύδοκίμοι τρεις τρόποι βιβλιοκριτικής: α) επιλέγονται και σχολιάζονται ένδεικτικά σημεία από επιμέρους τμήματα του βιβλίου που συζητείται· β) τό ενδιαφέρον εστιάζεται σε ένα μόνο τμήμα του βιβλίου που θα μπορούσε όμως να συνιστά δείκτη του τρόπου γραφής του όλου βιβλίου και γ) ασκείται μία *punctum contra punctum* αντιμετώπιση του βιβλίου, οδηγώντας έτσι στη σύνθεση ενός άλλου, νέου βιβλίου, ίδιο ή μεγαλύτερο από τό πρώτο. Προς στιγμήν επιλέγω τή δεύτερη λύση. Έτσι, ό,τι ακολουθεί άφορά ένα κεφάλαιο του δοκιμίου που δημοσίευσε πρόσφατα ό συνάδελφος Άντώνης Λιάκος με τίτλο: *Πώς στοχάστηκαν τό έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τόν κόσμο;* (έκδ. Πόλις, Άθήνα 2005, σελ. 166). Ός προς τή δομή του παρόντος κειμένου μου (τό όποιο συνέθεσα στις αρχές Ιουλίου που πέρασε) ή τιτλοφόρησή του νομίζω τήν ύποδηλώνει.

Τό 17ο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στους Άπαντουράι και Χάμπερμας (109-114). Είναι τάχα ή συζήτηση «πέραν του έθνους» τό ένοπιό στοιχείο μεταξύ τους; Τί είδους γέφυρες επικοινωνίας, γενικότερα, έχουν στηθεί ανάμεσά τους; Όσως καμία. Δηλαδή ό Άργιάν Άπαντουράι (Arjun Appadurai), γνωστός στη βιβλιογραφία από τίς αρχές τής δεκαετίας του '80, με αρχικό σταθμό τής ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας μία θέση Anthropology and South Asian Studies στό Πανεπιστήμιο τής Πενσυλβάνιας, ούδέποτε συναντήθηκε στόν ίδιο γνωστικό και έρευνητικό κόμβο με τόν Γιούργεν Χάμπερμας (Jürgen Habermas) (1929) που προφανώς δέν θέλει συστάσεις.

Ότε έγινε και τό αντίστροφο με τόν καθηγητή τής Φιλοσοφίας και τής Κοινωνιολογίας στό Πανεπιστήμιο τής Φραγκφούρτης ή διευθυντή του Max-Planck Institut. Ό κατά είκοσι χρόνια νεώτερος (1949) δραστηριοποιείται στό Ethnohistory Workshop του μόλις μνημονευθέντος Πανεπιστημίου, όταν εμφανίζεται στά περιοδικά *American Ethnologist* και *Man* και δημοσιεύει

τή μονογραφία του για τή λατρεία και τίς αντιθέσεις κατά τήν περίοδο τής αποικιοκρατίας (1981).

Τήν άφορμή να συνεχίσει, σε επόμενο όμως κεφάλαιο, βρίσκει ό συγγραφέας [=σ.] (109) στό αντικείμενο μιάς «ανάζητησης» που ύπήρξε ανάμεσα στόν ήδη άπωθημένο στό προηγούμενο κεφάλαιο Τσάτερτζι (Chatterjee) που σχολιάζει απλώς, με επίκεντρο ένα κεφάλαιο δημοσιευμένο τό 1993, τό *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (1996) του Άπαντουράι (162) στό πλαίσιο ενός panel που όργάνωσε ή Άμερικανική Άνθρωπολογική Έταιρεία (San Francisco, 20-24.11.1996). Πώς φτάνει έως εδώ ό πρώτος; Όχι μόνο με τήν εισαγωγή ενός βιβλίου του (1993) για τά σπαράγματα του έθνους που άπαξ άξιοποιεί ό σ. (105, 162).

Δέν πρόκειται βέβαια να ανασυγκροτήσω εκ νέου τίς αντιλήψεις του. Θα επαναλάβω τήν πεποίθησή του ότι οί τυχόν «αυθύπαρκτες συνιστώσες τής φαντασίας σύλληψης τής κοινότητας» είχαν «καταπνιγεί από τήν ιστορία του μετα-αποικιακού κράτους». Δηλαδή τή βδελυγμία του για τή «μετα-αποικιακή μας αθλιότητα» (1993). Έπομένως, ό Τσάτερτζι δέν είχε κανένα λόγο να υποκλιθεί σε κάποια ήγεμονική σύλληψη τής «globalization» και να μήν ξεκινήσει από τά όρια μιάς κριτικής στάσης εντός του «έθνους».

Πώς όμως οδηγήθηκε ό Άπαντουράι στην άποτύπωση των «πολιτισμικών συνιστωσών τής παγκοσμιοποίησης»; Σκιαγραφώντας αρχικά μία «κοινωνική ιστορία των αντικειμένων» (1985) ή στη συνέχεια μία «άνθρωπολογία των πραγμάτων» με αντικείμενο τό εμπόρευμα στό «σύγχρονο καπιταλιστικό world system», που δέν ξεχωρίζει τήν έμπορευματοποίηση των αγαθών από τήν έμπορευματοποίηση των υπηρεσιών, ανακαλεί τόν Μάρξ του «μυστικισμού του έμπορεύματος» με τόν τρόπο βέβαια του Γκέοργκ Ζίμμελ (*Philosophie der Geldes*, 1900) που όριοθετεί τό χρήμα ως «άξια όλων των δυνατοτήτων» (1986, 2001). Ό Άπαντουράι,

λοιπόν, έχει μπροστά του ό,τι συνιστά την προδρομική θεματοποίηση του «ξένου», του «όδοιπόρου» και του «περιπλανώμενου» και κυρίως της «κοινωνιολογίας του χώρου» και της «φιλοσοφίας του τοπίου» (Ζίμμελ 2004).

Τό επόμενο βήμα είναι η «τοπιογραφία» των πεδίων της «παγκοσμιοποίησης», όπως κατευθείαν στέκεται σ' αυτήν ο σ. (109/110) με τις επίμερους μορφές των «global ethnoscapes». Και για να μη χάσουμε μπροστά στην υποτιθέμενη ευχάριστη πραγματικότητα των «άνθρώπων στο δρόμο» που συνθέτουν τα «έθνοδιαστήματα»: πρόκειται συλλήβδην για «τουρίστες, μετανάστες, πρόσφυγες, εξόριστους, εργάτες με σύμβαση και άλλες μετακινούμενες ομάδες» (1990). Έτσι αναδύονται οι νέες μορφές κοινοτήτων στα γνώριμα «έθνη-κράτη»: «deterritorialization», «pluralization» και «hybridization» (1996). Τουτό βέβαια συνεπάγεται ότι η «φαντασία σήμερα είναι ένας έδραϊος λόγος για δράση και όχι μόνο για διαφυγή» (1996).

Μόνο που κι εδώ ο Άπαντουράι δέν περιμένει να ολοκληρώσει τή μονογραφία του «1997», έφόσον ήδη με τήν έναρξη της δεκαετίας του '90 είχε στραφεί προς τήν «Transnational Anthropology» με τήν έννοιολόγηση των «παγκόσμιων έθνο-τοπίων» (1990) και (1991). Έτσι, όταν φαίνεται να έπιμένει στην «παράγωγη της τοπικότητας» και της «ομαδικής ταυτότητας» (1996), άπλως αναδημοσιεύει παλαιότερες εργασίες του.

Σέ τί συνίσταται λοιπόν αυτή η «συζήτηση στα τέλη της δεκαετίας του '90» (109); Ίσως στην αίχμη του Άπαντουράι (ό χρόνος της άρχικης έκδοσης του διβλίου του είναι τό 1996) ότι τό «έθνικό κράτος» χάνει τή «νομιμότητά» του διευκολύνοντας τή δυνατότητα να έπιτευχθούν «έναλλακτικές μορφές ταύτισης» (109); Ό κοινωνικός άνθρωπολόγος πάντως συζητά τις «νέες διασπορικές σφαίρες» που προήλθαν από τά ήλεκτρονικά μέσα και τή μαζική μετανάστευση, υπερβαίνοντας τά «όρια του κράτους-έθνους». Μάλλον στην άναγνώριση ότι «πρέπει να σκεφτούμε τόν έαυτό μας πέραν του έθνους» (110), όπως ο σ. κωδικοποιεί τις άπόψεις του με βάση τή «βιβλιοκρισία» που μόλις μνημόνευσα; Άν συμβαίνει κάτι τέτοιο, άπορώ πώς ο Άπαντουράι άποτελεί τό μισό μέρος ενός κεφαλαίου, δηλαδή τόν συνομιλητή του Χάμπερμας.

Επιπλέον, έτσι έξηγείται γιατί ο σ. άρκεείται (110/111) στην άναπαραγωγή των κλισέ του δημοσιολογικού λόγου που προσπαθεί να διανοείται («δημοκρατία», «κοινωνία των πολιτών», «πολιτική κοινωνία», «έκσυγχρονισμός», «παγκοσμιοποιημένη έποχή» κ.λπ.). Για τήν ακρίβεια ο Τσάτερτζι προηγείται στην άνάδειξη της «πολιτικής κοινωνίας» σέ κυριότερο πεδίο των «μεταχηματισμών» κατά τή «μετα-αποικιοκρατική» περίοδο, σέ σχέση με τήν «κοινωνία των πολιτών» κατά τήν άποικιακή περίοδο. Άπό τόν «έκμοντερνισμό» στην «δημοκρατία», έτσι που στην «ύστερη φάση της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου» να πιστοποιείται ή

άντίθεση ανάμεσα στή «civil society», και τήν «political society» και συναφώς ή πρόταση να «μετακινηθούμε πέραν του έθνους» να μήν ύπονοεί τήν «ένδυνάμωση των άνισοτήτων» και τήν «ήττα του άγώνα για τή δημοκρατία σέ όλον τόν κόσμο» (1998).

Παρατρέχω τή διακειμενικότητα για να σταθώ σέ ένα παράδειγμα έννοιας που χρησιμοποιεί ο Τσάτερτζι, στην «ιδιότητα του πολίτη», λίγο πριν στραφεί στην χριστιανική θεμελίωση της πολιτικής φιλοσοφίας του Λόκ (2003) Partha ή Πάρθιο βέλος; Τί θα σήμαινε στο συγκείμενο των ιδεών που συνοψίζεται στο έρώτημα: «για ποιά φαντασιακή κοινότητα;» (Chatterjee 1996). Ή τί θα ύπονοούσε μία ένοποιημένη «ίστορία του μετα-αποικιακού κράτους» (Chatterjee 1993) ως προς τή δυνατότητα να έμφανισθεί ή «ιδιότητα του πολίτη» ως άξιωματική άρχή πέραν των έθνικων κρατών;

Σέ φερόμενο ως «πολυπολιτισμικό κράτος», όπως ή Αυστραλία, μία τέτοια έννοιολόγηση έχει διαφορετική άφορμη, ιδίως από διανοούμενους που τούς διακατέχει τό άγχος να μήν άπωλέσουν τό πολιτισμικό υπόβαθρο της μητροπολιτικής Εύρώπης. Για τούτο ή σκιαγραφούμενη ως «διεθνής ιδιότητα του πολίτη» δέν άπεμπολεί τά ιστορικά προηγούμενα της οικείας «παράδοσης», δηλαδή τήν άναγνώριση της συμβολής των Στωϊκών και όχι του Βούδα.

Έπίσης, με έντελως διαφορετική όπτική γωνία εκθειάζεται ή άναγωγή των Ένωμένων Πολιτειών στο σύνολο του πλανήτη, με τό σχήμα ενός «παγκόσμιου έθνο-τοπίου» ή μιάς «global Disneyland». Συνακόλουθα από όσους διακρίνουν γιατί ή «cyberγκουλτούρα» έχει τεθεί στην ύπηρεσία του πολυεθνικού κεφαλαίου ή του κεφαλαίου χωρίς έθνική σημαία. Δηλαδή από όσους, αντίθετα προς τούς θαυμαστές της «παγκοσμιοποιημένης έποχής», διαβλέπουν πώς τό «commanagement» έδραιώνεται στις έσχατιές του πλανήτη. Πρόκειται για τήν έκφραση ενός «global village» που έξακολουθεί να διέπεται από τήν αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας και των συναφών καταμερισμών της που συνεχίζουν να ρυθμίζουν πόση χρήσιμη άξία θα παραχθεί.

Επιπλέον, άνάλογα με τόν τρόπο συγκρότησης της «κοινωνίας των πολιτών», για να μείνω στον περιγραφικό αυτό όρο που κάθε φορά άπαιτεί περαιτέρω διευκρινίσεις, θα τεθεί και τό ζήτημα των «νέων σφαιρών δημοσιότητας». Δηλαδή και σέ ό,τι άφορά τήν «πολιτική κοινωνία» της «technopolitics» που με δυσκολία φαίνεται να έπιτρέπει τήν άνάδυση και τή δραστηριότητα, εύάριθμων έστω, «critical-oppositional intellectuals». Είναι άνησυχίες που κατανοεί ο Τσάτερτζι – όχι αυτές που κατά τόν σ. (111) «μās φέρουν» στον Χάμπερμας.

Διαθέτει τάχα ο τελευταίος τήν ίδια αντίληψη για τό «έθνος» καθώς και τόν ίδιο ζωτικό θεωρητικό χώρο για τήν επαλήθευσή της; Τό θεώρημα της «globalisation» διαβάζεται ως καρκινική έπιγραφή: ή άνατολή

της Ιαπωνίας (για νά πάω μακρύτερα από τήν Ίνδία) είναι ή άκρα Δύση, ενώ σέ κάθε περίπτωση ή Εϋρώπη (ή έστω ή Εϋρωπαϊκή Ένωση) καμαρώνει στο «κέντρο» ως ιστορικά διαμορφωμένος «διόκοσμος». Ρωτώντας μέ τόν τρόπο του Τσάτερτζι (1996): στή Δύση, ό «έθνικισμός» άμφισβήτησε ποτέ τή «νομιμότητα της συζυγίας λόγου και κεφαλαίου»;

Ό σ. σταχυολογεί κάποιες άπόψεις του Χάμπερμας, από «δοκίμιο» που δημοσιεύθηκε τό 1998 για νά έπισκοπήσει τίς διεργασίες του «μεταεθνικού άστερισμού» και του «μέλλοντος της δημοκρατίας» (111-114). Σέ κάποιο σημείο μάλιστα ό εύρετής του έρωτήματος: «Jenseits der Nationalstaates?» συνομιλεί μέ τόν Τσάτερτζι (και όχι μέ τόν Άπαντουράι) για τά «άντικκοσμικεντικά μανιφέστα» Ίνδων διανοουμένων.

Άκριβέστερα, ό Χάμπερμας από τόν τίτλο ενός τμήματος: «Ό μεταεθνικός άστερισμός και τό μέλλον της δημοκρατίας» τιτλοφορεί όλόκληρο τό βιβλίο: *Die postnationale Konstellation*, τό όποιο ως πολιτική δοκιμή άπαρτίσθηκε από έπιμέρους κείμενα δημοσιευμένα άρκετά χρόνια νωρίτερα. Όταν δηλαδή ό Χάμπερμας μετέχει στή συζήτηση που αναπτύσσεται στή Γερμανία για τίς δύο εκδοχές του «έθνους», ως «Staatsbürgernation» και ως «Kulturnation», μέ τόν ίδιο νά συντάσσεται μέ τήν πρώτη.

Στό παρόν βιβλίο πραγματεύεται τέσσερα (και όχι ένα που έλκει τήν προσοχή του σ.) θέματα: τό πρώτο άφορά τή χάραξη των «έθνικων όρίων», τό δεύτερο τή δυνατότητα νά διατηρηθεί και νά αναπτυχθεί ή «δημοκρατία του κοινωνικού κράτους» (και όχι μονολεκτικά ή «δημοκρατία» 111) και πέρα από τά «έθνικά όρια», τό τρίτο τήν «αυτοαντίληψη της νεωτερικότητας» και τό τέταρτο τήν κλωνοποίηση ανθρώπων. Όπως μάλιστα σημειώνει ό Χάμπερμας, τά δύο τελευταία μέρη συνιστούν τό «φιλοσοφικό υπόβαθρο» μέ βάση τό όποιο αναλύει τίς «προκλήσεις του μεταεθνικού άστερισμού».

Έπομένως, κι εδώ δέν θα ακολουθήσω τόν σ. στή μονομερή έκθεσή του ούτε θα ρωτήσω τόν Γερμανό συγγραφέα μέ τόν τρόπο των έμμονων του πρώτου: «Ποιός είναι ό ρόλος της έννοιας έθνος»; (114). Για παράδειγμα, στον έως τώρα προβληματισμό του σ. χρήσιμο θα ήταν νά αξιοποιηθεί ό,τι ό Χάμπερμας πραγματεύεται για τόν «ιστορισμό» σέ ρόλο «μιαευτήρα ενός σύγχρονου άστικού έθνικού κράτους», για τό «οριζόμενο πολιτιστικά και γλωσσικά σώμα του λαού» που άξιώνει «πολιτικό ένδυμα», για τή μετάδοση από τό «λαό του λαϊκού πνεύματος» στο «έθνος των πολιτών», για τό ζήτημα της «εϋρωπαϊκής ταυτότητας» και για τή «δημόσια χρήση της ιστορίας».

Ός προς τό τελευταίο σημείο, ό Χάμπερμας στρέφεται προς τούς δύο «παραλήπτες» της σημερινής ιστοριογραφίας, τή «συντεχνία των ιστορικών» και τό «γε-

νικό κοινό», για νά διακριδώσει πώς ή «αναλυτική σκοπιά» του παρατηρητή συγχωνεύεται μέ τή θέση που υιοθετούν όσοι μετέχουν σέ συζητήσεις «συλλογικής συνεννόησης». Πρόκειται για τόν έκφυλισμό της ιστορικής έπιστήμης σέ «πολιτική της ιστορίας»: ή «παλαιά συμμαχία μεταξύ του ιστορισμού και του έθνικισμού όφειλόταν σέ αυτή τή συγχώνευση» (1998).

Και πρίν έλθει ό Γερμανός συγγραφέας στο κατώφλι του 21ου αιώνα θα σταθεί στίς «μακροπρόθεσμες συνέχειες» που διατρέχουν τόν αιώνα που προηγήθηκε (δημογραφική εξέλιξη, δομική άλλαγή της εργασίας, έπιστημονικές-τεχνικές πρόοδοι). Δηλαδή έπιμένει στίς «μεταβολές τάσεων» και στίς «δομικές άλλαγές» του «σύντομου» 20ου αιώνα, σύμφωνα μέ τήν όπτική του Χόμπσμπομ (Hobsbawm) που έστιάζει τό ενδιαφέρον του στον ψυχρό πόλεμο, στο τέλος της άποικιοκρατίας και στήν οικοδόμηση του κοινωνικού κράτους στή δυτική Εϋρώπη.

Ό Χάμπερμας θα συνεχίσει μέ τήν όριοθέτηση της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας που διαφεύγει από τίς παρεμβάσεις ενός «ρυθμιστικού κράτους», δηλαδή του έθνικού κράτους τό όποιο είχε εξέλιχθεί σέ «κοινωνικό κράτος» (ό,τι ακριβώς άποσιωπά ό σ.). Αυτό που τόν ενδιαφέρει είναι ή «πολιτική» άπάντηση στίς «προκλήσεις του μεταεθνικού άστερισμού» μέ γνώμονα ό,τι ήδη είχε άποτελέσει τή «μαζική δημοκρατία του κοινωνικού κράτους δυτικού τύπου» (ό,τι πάλι παρατρέχει ό σ. μέ τή μονολεκτική προσφυγή στή «δημοκρατία»). Ό «άστερισμός» λοιπόν που έκπνέει, στο σχήμα του «σύγχρονου έθνους», άποτελούσε διοικητικό κέντρο και φορολογική άρχή, έδαφική έπικράτεια μέ ανεξάρτητη άρχή, έθνικό κράτος και «δημοκρατικό κράτος δικαίου και κοινωνικού κράτους».

Ό σ. (111/112) περιορίζεται νά μνημονεύσει μόνον τή λειτουργία του έθνικού κράτους (τό άνευ εισαγωγικών: «Συνεπώς είναι άπαραίτητη για τόν δημοκρατικό αυτοκαθορισμό της κοινωνίας ή μετατροπή του λαού σέ έθνος πολιτών» έχει ως έξης: «Ένας δημοκρατικός αυτοκαθορισμός μπορεί νά έπιτευχθεί μόνον όταν ό λαός ενός κράτους μετατραπεί σέ ένα έθνος πολιτών, οι όποιοι παίρνουν τήν πολιτική τους τύχη στα χέρια τους»), χρεώνοντας μάλιστα τόν Χάμπερμας μέ τήν υιοθέτηση της «προ-πολιτικής διάστασης» του «έθνους». Δηλαδή ό,τι κατά τόν σ. (112) όρίζεται ως «πίστη σέ μία κοινή καταγωγή και κουλτούρα» δέν βρίζεται πρίν, αλλά κατά τήν άνάδυση και τήν έδραίωση του έθνικού κράτους. Πρόκειται λοιπόν για τή «νέα μορφή συλλογικής ταυτότητας» που ή «έθνική συνείδηση» έξασφαλίζει μέ τό «πολιτιστικό υπόστρωμα για μία άλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών».

Ό Χάμπερμας άλλωστε άντιλαμβάνεται τή δυνατότητα μιας τέτοιας παρανάγνωσης των άπόψεών του για τήν «πρώτη σύγχρονης μορφής συλλογική ταυτότητα» και διευκρινίζει ότι πρόκειται για μία διεργασία «άπό τό κράτος στο έθνος και όχι από τό έθνος στο κράτος». Αυτοί οι «δρόμοι γένεσης του έθνικού κρά-

τους» στην Ευρώπη, ακριβώς μετά τό κολοβό παράθεμα πού άντλεί ό σ. (112), ύποδεικνύουν τόν «κατασκευασμένο μέ τά μέσα τού δικαίου και τής μαζικής επικοινωνίας χαρακτήρα αυτών τών νέων ταυτοτήτων». Συνακόλουθα, δέν πρόκειται για «έργαλειό τής δημιουργίας μιās κοινότητας συναίνεσης», όπως διατείνεται ό σ. (112), αλλά για τή συμβολική κατασκευή ενός «λαού» πού μέσα από τήν «ύποθετικά κοινή καταγωγή, γλώσσα και ιστορία βεβαιώνεται για τόν ιδιαίτερο χαρακτήρα του».

Άπό τά τέλη τής δεκαετίας τού '70, για νά όριοθετηθεί χρονικά ή αύξανόμενη πίεση τής διαδικασίας «παγκοσμιοποίησης», αναδιατάσσεται ή «έκταση και ή ένταση τών σχέσεων κυκλοφορίας, επικοινωνίας και ανταλλαγής πέρα από τά έθνικά όρια». Ό σ. (112) αποκóπτει από τόν Χάμπερμας τήν «πιό σημαντική διάσταση», τήν «οικονομική παγκοσμιοποίηση», και παραθέτει επίσης ένα απόσπασμα τροποποιημένο κατά βούληση παρά τά εισαγωγικά πού τοποθετεί. Έτσι γράφει: «Η παγκοσμιοποίηση μοιάζει μέ ένα φουσκωμένο ποτάμι πού άπειλεί νά παρασύρει τά φράγματα και νά εισρεύσει στην πόλη», ενώ ό Χάμπερμας: «Απέναντι στην εδαφική βάση τού έθνικού κράτους ή έκφραση “παγκοσμιοποίηση” θυμίζει τήν εικόνα φουσκωμένων ποταμών πού άπειλούν νά ύπονομεύσουν τούς έλέγχους στά σύνορα και νά γκρεμίσουν τό οικοδόμημα». Μπήκαν ή όχι στην «πόλη οι όχτροί μας»;

Ό κίνδυνος συνίσταται κατά τόν Χάμπερμας (και όχι κατά τόν σ. πού τόν παρατρέχει) στά έξής τέσσερα σημεία: στην ασφάλεια τού δικαίου και τήν αποτελεσματικότητα τού κρατικού διοικητικού μηχανισμού, στην κυριαρχία τού κράτους στην επικράτειά της, στην συλλογική ταυτότητα πού ύφίσταται «ρωγμές», «σκληρυνση» και «υβριδικές διαφοροποιήσεις» και τέλος στην δημοκρατική νομιμότητα τού έθνικού κράτους. Ό σ. πάντως έπιμένει νά ρωτάει τό κείμενο τού Χάμπερμας μέ όρους πού δέν έμπεριέχονται σ' αυτό: «Μπορεί νά άνθίσει ή δημοκρατία έξω από τά όρια τού έθνικού κράτους, στην παγκοσμιοποιημένη κοινότητα;» (113). Ό Χάμπερμας, αντίθετα, οδηγείται κατευθείαν στο ζήτημα: «Πώς πρέπει νά αντιδράσει κανείς;», ενώ ανάλογα μέ τό «βαθμό συμφωνίας» προς τή «μεταεθνική δημοκρατία» έντοπίζει τέσσερις κατηγορίες αντιδράσεων («ευρωσκεπτικιστές», Ευρωπαίοι τής άγοράς, όπαδοί μιās ευρωπαϊκής όμοσπονδίας και θιασώτες μιās «παγκόσμιας διακυβέρνησης»).

Ό σ. κι εδώ (113/114) περιορίζεται αποκλειστικά σέ μιá κατηγορία αντιδράσεων, παραθέτει ένα απόσπασμα για τόν ρόλο ενός παγκόσμιου όργανισμού όπως ό ΟΗΕ και μεθερμηνεύει τόν Χάμπερμας: «Μιά κοσμοπολιτική κοινότητα δέν μπορεί νά είναι δημοκρατική». Ό τελευταίος όμως συζητώντας μέ τούς ύποστηρικτές μιās «κοσμοπολιτικής δημοκρατίας» άντιτείνει στους στόχους τους («παγκόσμιο κοινοδούλιο», διεθνές δικαστήριο μέ αποφάσεις δεσμευτικές για τίς έθνικές κυ-

βερνήσεις και επέκταση τού Συμβουλίου Άσφαλείας στις «διαστάσεις μιās ικανής για δράση έκτελεστικής έξουσίας») ό τι ένας τέτοιος παγκόσμιος όργανισμός θά μπορούσε νά ενεργεί, «λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικά», σέ περιορισμένα πεδία άρμοδιότητας μιās «άπλως άντενεργού πολιτικής για τήν ασφάλεια και τά ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και μιās προληπτικής πολιτικής για τό περιβάλλον».

Ό,τι δηλαδή μετασχηματίζεται ως έξής από τόν σ. (113): «Τό πολύ πολύ νά δημιουργήσει μηχανισμούς για τήν παρακολούθηση τού σεβασμού τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πρόληψης τών μεγάλων έπιπτώσεων στο περιβάλλον, άντιμετώπισης τών μεγάλων ανθρωπιστικών καταστροφών». Κλείνοντας τά μάτια του στην τελευταία διατύπωση ό Χάμπερμας ύποστηρίζει ό τι άκόμη κι αν οι «κοσμοπολίτες» έξασφαλίσουν μιá «δημοκρατικά έλεγμένη άντιπροσωπεία», δέν θά μπορούν νά άντλούν τή «δεοντολογική συνοχή τους» παρά μόνο από τή «νομική-ήθική αυτοάντληψη».

Για νά συμπεράνει: άκόμη και μιá «παγκόσμια συναίνεση για τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν μπορεί νά θεμελιώσει ένα άνστηρό ίσοδύναμο για τήν άλληλεγγύη μεταξύ τών πολιτών πού δημιουργήθηκε στο έθνικό πλαίσιο». Ένώ ή «άλληλεγγύη μεταξύ τών πολιτών έχει τίς ρίζες της σέ μιá ιδιαίτερη κάθε φορά συλλογική ταυτότητα, ή κοσμοπολιτική άλληλεγγύη πρέπει νά στηρίζεται μόνο στον ήθικό οικουμενισμό πού εκφράζεται στά δικαιώματα τού ανθρώπου». Ό,τι δηλαδή σχεδόν άντολεξεί υιοθετεί ό σ. (113) χωρίς τήν άνάγκη νά τεθούν κάπου εισαγωγικά: «Αλλά μιá παγκόσμια συναίνεση για τά ανθρώπινα δικαιώματα δέν μπορεί νά είναι ίσοδύναμη μέ τήν άλληλεγγύη μεταξύ τών πολιτών πού δημιουργήθηκε σέ έθνικό πλαίσιο. Γιατί, ενώ ή άλληλεγγύη βασίζεται σέ έναν ήθικό οικουμενισμό...».

Άπτόητος ό Χάμπερμας (άπό τό έπώνυμό του έπινοήθηκε τό «Habermasochist» βλ. Νούτσος 1996: 490-1998: 167) από τίς «παραπεμπτικές συνάψεις» («Verweisungszusammenhänge») τής «συναφήγησης» συνεχίζει: δέν διακρίνει «έμπόδια δομικής φύσης» ως προς τή διεύρυνση τής «έθνικής άλληλεγγύης» ανάμεσα στους πολίτες και τής πολιτικής πού θά άσκει τό κοινωνικό κράτος στο περιόγραμμα ενός «μεταεθνικού όμοσπονδιακού κράτους». Χωρίς πάντως νά παραβλέπει τίς άντιρρήσεις πού έγείρουν οι «νεοαριστοτελικοί» ήδη έναντίον ενός «έθνικού, πόσο μάλλον ενός ευρωπαϊκού συνταγματικού πατριωτισμού».

Ός προς τόν «συνταγματικό πατριωτισμό» («konstitutioneller Patriotismus»), από τό 1990 τόν είχε κιόλας όρίσει ως «διαδικασία αποδέσμευσης τής πολιτικής κουλτούρας από τήν κουλτούρα τής πλειοψηφίας», ώστε ή «άλληλεγγύη τών πολιτών» νά τοποθετείται στην «πιό άφηρημένη βάση», χωρίς νά έπιτρέπεται έτσι ή διάσπαση τής «πολιτικής κοινότητας» σέ «ύποπολιτισμούς». «Νεοαριστοτελικοί» ή «νεορεαλιστές»

δίδουν τροφή στον σ. (114) να αποπάρει τους «άριστερους» που αξιοποιούν την «έννοια» του «συνταγματικού πατριωτισμού» ως «μονοπάτι για να ξαναγυρίσουν στην Έδέμ του έθνους που εγκατέλειψαν άναξήτωντας τον καρπό της γνώσης».

Με μιά θυμόσοφη διαπίστωση παραινεντικής τακτικής: «Νομίζω ότι η παρατήρηση του Χάμπερμας για τη σχέση δημοκρατίας, έθνους και αποκλεισμού βάζει ένα άγκαθάκι στον στενό έναγκαλισμό του “συνταγματικού πατριωτισμού”» (114). Έμβρόντητος τώρα ο Γερμανός απ’ αυτήν τη «Nachkonstruktion» του όριζοντα προσδοκιών του επιχειρεί να ξαναδείξει ότι πρόκειται για «μηχανισμό» προστασίας των δημοκρατικών θεσμών ενός έθνικου κράτους από τις «φυγόκεντρες δυνάμεις» και τά «έθνικιστικά πάθη» και όχι τό αντίστροφο. Έπιπλέον, αυτού του είδους ο οικουμενισμός που συνάπτεται μέ τόν «συνταγματικό πατριωτισμό» στρέφεται κατευθείαν προς τόν «ιστορικό αναθεωρητισμό» που δέν άναζωογονήθηκε μόνο στή Γερμανία...

Όσο για τήν απόφανση του σ. (114) έρωτηματικής μορφής: «είναι ο αποκλεισμός συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας;», ο Χάμπερμας έξαντλεί τή συγκαταβατικότητα του ως προς τήν «ήθική του διαλόγου» που θά έπρεπε να είχε επιδειχθεί και από τήν άλλη πλευρά. Έτσι ως προς τήν «αυτοαναφορικότητα» («Selbstbezüglichkeit»): ή διάκριση «μελών και μη μελών» δέν ύπονοεί ότι ή «δημοκρατία μπορεί να λειτουργήσει σέ κύκλους που αποκλείουν άλλους» ή σέ «έπικράτειες που αποκλείουν μη έπικράτειες» (150). Αντίθετα, ή «αυτοαναφορική έννοια του συλλογικού αυτοκαθορισμού» νοηματοδοτεί έναν «λογικό “τόπο”», τόν όποιο καταλαμβάνουν «δημοκρατικά ένωμένοι πολίτες ως μέλη μιας ιδιαίτερης πολιτικής κοινότητας». Για να προσθέσει ως προς τήν ανάγκη «ρύθμισης της παγκόσμιας κοινωνίας», χωρίς «έπικράτειες που αποκλείουν μη έπικράτειες» (114): πρόκειται για ένα «υπόδειγμα» μέ παραλήπτες τούς πολίτες και τά «κινήματα πολιτών» και μέ πεδίο έφαρμογής τήν «κοινωνική Εύρώπη που θά ρίξει τό βάρος της στην κοσμοπολιτική πλάστιγγα».

Γιά τούτο θά συνεχίζει από εκεί που τόν εγκατέλειψε ο σ. (114/115), χτυπημένον στο πόδι μέ δλῆμα του Άγκάμπεν (Agamben) μέ τή «νομομοποίηση μέσω των ανθρώπινων δικαιωμάτων». Έτσι ως προς τήν «αυτοκριτική της Δύσης»: τά «δῆθεν ίσα δικαιώματα έπεκτάθηκαν μόνο σταδιακά σέ καταπιεζόμενες, περιθωριοποιημένες και αποκλεισμένες ομάδες». Ένώ ως προς τίς έξ ανατολών προβαλλόμενες «άσιατικές άξίες» ο Χάμπερμας άντιτείνει ότι ή έπιλογή ως σημείου άναφοράς των «πολιτικών διαφορών» κινείται σέ «έσφαλμένη κατεύθυνση» και σέ κάθε περίπτωση ύπονοεί τή «θρησκευτική ή μεταφυσική θεμελίωση» των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Κλείνοντας τόν «διάλογο» μέ τούς συνομιλητές του, έντός και έκτός της Εύρώπης, ο Γερμανός που δῆθεν μίλησε για τόν «αποκλει-

σμό ως συστατικό στοιχείο της δημοκρατίας» άντιμετωπίζει τόν «φονταμενταλισμό» ως δημιουργό της πίστης στον «αποκλειστικό χαρακτήρα της κοινότητας» και τήν άνισότιμη «συμπερίληψη των έτεροδόξων».

Έτσι, ολοκληρώνει τό δοκίμιό του (1998), μέ τήν παράκληση μάλιστα να υπάρχουν «συμμετρικές σχέσεις άνάμεσα στους έπικοινωνούντες», για παράδειγμα ο ένας «να μαθαίνει από τόν άλλον». Μόνο που τό δοκίμιο αυτό έχει ένα όρισμένο «φιλοσοφικό ύπόβαθρο» και τό όποιο αναλύεται σέ ό,τι ακολουθεί ως τρίτο και τέταρτο μέρος του βιβλίου. Λόγοι έπαγγελματικής «διαστροφής» μέ άναγκάζουν να μην άσχοληθώ έκτενώς μέ τή «νεωτερικότητα» ως φιλοσοφικό πρόβλημα.

Δέν ισχύει τό ίδιο, στή ροή μάλιστα της παρούσας υπό ολοκλήρωση παραγράφου, για όρισμένες έπισημάνσεις του Χάμπερμας που άφορούν τήν «κοσμοδιανοικτική λειτουργία» της γλώσσας. Μιά τέτοια άντίληψη προϋποθέτει «ύψηλό τίμημα»: τήν κατίσχυση ενός είδους «γλωσσικού ιδεαλισμού» που φαντάζεται τίς «ύλικές δομές της κοινωνίας» να έχουν συγκροτηθεί από τίς «βασικές έννοιες και τή γλώσσα των έπιστημόνων». Έπιπλέον, ή αποκάλυψη των «ευρωκεντρικών παραδόσεων και πρακτικών», κατά τήν εκδίπλωση των «μετανεωτερικών» προσπελάσεων του «Λόγου» ως «πλαισίου άναφοράς», δέν συνεπάγεται έπαρκή θεωρητικό έξοπλισμό που να μπορεί να ξεχωρίσει τούς «άποικιστικούς» από τούς «πειστικούς» λόγους, τόν καταναγκασμό από τά «προφανή πλεονεκτήματα» της «δυτικής» έπιστήμης και τεχνολογίας ή της γλώσσας των «άνθρωπινων δικαιωμάτων».

Κοντολογής, μιά «κριτική κοινωνική θεωρία» (ο Χάμπερμας και μόνον αυτός δικαιούται μιά τέτοια τιτοφόρηση των θέσεών του) στρέφεται τόσο προς τίς «άπελευθερωτικές και άνακουφιστικές έπιδράσεις ενός έπικοινωνιακού έξορθολογισμού της ζωής» όσο και προς τίς «συνεπαγωγές ενός έξαγριωμένου λειτουργιστικού Λόγου». Ειδικότερα, άντιπαρατίθεται προς τή συμμαχία «άπαισιόδοξης άνθρωπολογίας» και νεοφιλελευθερισμού που μας «έθίζει» καθημερινά στή «νέα κατάσταση του κόσμου», όπου ή κοινωνική άνισότητα και ο κοινωνικός αποκλεισμός εκλαμβάνονται και πάλι ως «φυσικά δεδομένα». Ή, όπου ή βιολογία προσπαθεί να μας πείσει ότι προσφέρει τίς όρθές άπαντήσεις στα ήθικά και νομικά προβλήματα που προέκυψαν από τήν πρόοδο της γενετικής τεχνολογίας και της ιατρικής της άναπαραγωγής (1998).

Προφανώς και οι άντιλήψεις του Χάμπερμας δέν βρίσκονται στο άπυρόβλητο ούτε βέβαια διευκρινίζονται περισσότερο στην άντιπαράθεσή τους μέ όσα διατείνεται ο Άγκάμπεν, όπως σκηνοθετεί ο σ. (118/119, 123) μιά τέτοια συνάντηση που ούδέποτε πραγματοποιήθηκε. Ήδη, για παράδειγμα, είχε έπισημανθεί ότι

καί ως προς τις θεωρητικές αντιλήψεις του Χάμπερμας για το «έθνος» υπόκειται ή αναγνώριση ότι οι «κανονιστικές δομές» προδιαγράφουν το περιγράμμα της κοινωνικής εξέλιξης. Επίσης, συνοπολογίζεται ότι ο ίδιος ονομάζει «επικοινωνιακή δράση» και «διαδικασία νομιμοποίησης» κατά την πολιτισμική αναπαραγωγή, όπου το σύνολο των διαπροσωπικών σχέσεων αναγορεύονται ως νόμιμες από τα μέλη ενός «έθνους».

Ως προς τον «συνταγματικό πατριωτισμό», θά μπορούσε αυτός να έκληφθεῖ ως υπέρβαση –έστω μέσω μιας «διαδικαστικής αντίληψης περί δικαίου» (1994)– της «προπολιτικής κοινωνίας του πεπρωμένου» (1998). Ἐνώ ή συναφής διεκδίκηση μιᾶς «κοινωνικής» Εὐρώπης δέν στοιχήθηκε μέ τό πείσμα τοῦ Χάμπερμας γιά τήν ψήφιση τῆς «συνταγματικῆς συνθήκης» πού θά ἦρε τό «δημοκρατικό ἔλλειμμα» τό ὁποῖο εἶχε πιστοποιηθεῖ ως ἀποκλειστικό γέννημα τῶν ὑπαρχόντων «ἐθνικῶν συνόρων». Ὡς πρὸς τό ἐρώτημα βέβαια, πού ἀναπαράγει ὁ σ. (85· πρβλ. 132), ἂν ὁ «δῆμος» εἶναι «ἰσοπεδατικός ἀπέναντι στίς διαφορετικότητες», ὁ ἴδιος εἶναι πού τό ἔθεσε μέ τούς ὅρους τοῦ R.M. Lepsius γιά τόν «δῆμο» ὡς φορέα τῆς πολιτικῆς νομιμότητος καί τό «έθνος» ὡς ἱστορικό καί πολιτιστικό κεφάλαιό της. Χωρίς ὁμως νά παραλείπει νά υπογραμμίσει ὅτι ἡ «συλλογική ταυτότητα» ὀφείλεται σέ «ένα πλούσιο σέ δυναστική στήν ἐθνική καί δημοκρατική συνείδηση» (1998: 114).

Ἴσως δέν ἔχει νόημα μιᾶ περισσότερο λεπτολόγα ἀνασυγκρότηση (χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι παραβλέπεται ὁ τρόπος «νομιμοποίησης» τῆς ἐπέμβασης τῶν νατοϊκῶν δυνάμεων στό Κοσσυφοπέδιο· 1999: 263-272) τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κάντ, ἰδίως ὅσων ἐκθέτει στό *Zum ewigen Frieden*, γιά νά τόν καταστήσουμε πολέμιο τοῦ Χάμπερμας (1998: 151) ὡς πρὸς τήν «κοινότητα δικαίου τῶν κοσμοπολιτῶν». Οὔτε νά προσκομίσουμε τόν Τσ. Τέυλορ (Ch. Taylor), ὅπως ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ ὁ σ. (85), ὡς πρὸς τήν «πολιτική τῆς ἀναγνώρισης» καί ἐπομένως νά ἀνασυστήσουμε τή διαμάχη τους.

Μᾶλλον, μέ ἀφορμή καί ὅσα ὁ ἴδιος ὁ Χάμπερμας γράφει γιά τίς «ὑβριδικές διαφοροποιήσεις» πού «ὑπονομεύουν τούς συγκριτικά ὁμοιογενεῖς τρόπους ζωῆς» (1998), θά μπορούσα νά παρεμβάλω τόν ἐξ ἀνατολῶν Pheng Cheah πού φωτογραφίζει πολλά «ὑβρίδια» στό διακείμεμα διάχυσης τοῦ «νέου κοσμοπολιτισμοῦ». Τέλος, καθησυχάζοντας τόν σ. πού ὅ,τι διαβάσει στόν Χάμπερμας φοβᾶται «μή τό χάσουμε» (119), θά ἔπρεπε νά ὑπενθυμίσω τή θετική πλευρά τοῦ «ὑποδείγματός» του, μέ παραλήπτους τά «κινήματα τῶν πολιτῶν» καί μέ περιεχόμενο τήν εὐαισθησία ἀπέναντι στίς «διαφορές» καί τήν «κοινωνικά ἐξισορροπητική κοσμοπολιτική τάξη πραγμάτων» (1998: 156, 24). Στό θέμα πάντως αὐτό θά μπορούσα νά ἐπανέλθω.

Θ. Αραμπατζής – Κ. Γαβρόγλου (επιμ.)

Ο ΑΪΝΣΤΑΪΝ ΚΑΙ Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η δημιουργία και η εδραίωση της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας έχουν αποτελέσει αντικείμενο συστηματικής ιστορικής έρευνας. Οι ιστορικοί των φυσικών επιστημών έχουν διερευνήσει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα ερωτήματα: Ποια ήταν τα προβλήματα που απασχολούσαν τους φυσικούς του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα; Πώς συνέβαλαν άλλοι φυσικοί στη δημιουργία της Ειδικής Θεωρίας της Σχετικότητας; Ποια ήταν η προβληματική του Αϊνστάιν που τον οδήγησε στην διατύπωση της θεωρίας; Ποιες φιλοσοφικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές επιρροές μπορεί να διακρίνει κανείς στη σκέψη του Αϊνστάιν; Τί αντιδράσεις συνάντησε η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας και πώς καθιερώθηκε στην κοινότητα των φυσικών; Ποιες ήταν οι ιδιαιτερότητες της πρόσληψης της θεωρίας σε διαφορετικές χώρες; Αυτά είναι και τα ερωτήματα στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η παρούσα συλλογή, που ξεκινά με ένα κείμενο των επιμελητών σχετικά με την ιστορική και ιστοριογραφική προβληματική γύρω από την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, συνεχίζει με το αυτοβιογραφικό κείμενο του ίδιου του Αϊνστάιν, και συμπεριλαμβάνει τα κλασικά πλέον άρθρα των ιστορικών των επιστημών Gerald Holton, Stanley Goldberg και Peter Galison.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

«ΝΑ ΣΥΝΘΕΣΟΥΜΕ ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΥ ΝΑ ΣΕΒΟΝΤΑΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΕΒΕΙΑ ΤΟΥΣ»

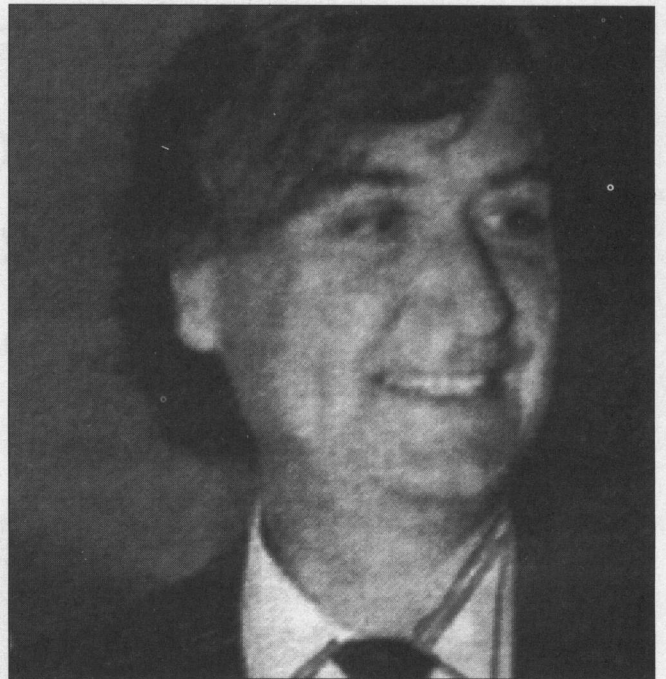
Συνέντευξη του Ζάν Πλαντύ,
του γνωστού γελοιογράφου
της *Le Monde*, στην Έλενη Τσερεζόλε

Ο γνωστός σκιτσογράφος της *Monde* Πλαντύ επέστρεψε την περασμένη Παρασκευή από τις ΗΠΑ, όπου μεταξύ άλλων είχε συνάντηση με τον γ.γ. του ΟΗΕ Κόφι Άναν προκειμένου να διοργανωθεί μία διεθνής συνάντηση σκιτσογράφων. Κατά την επιστροφή του στο Παρίσι βρέθηκε αμέσως στο επίκεντρο της κρίσης που είχε μόλις ξεσπάσει με αφορμή τα σκίτσα του Μωάμεθ από τους Δανούς συναδέλφους του. Δέχθηκε να μιλήσει στην Αύγή για την κρίση που έχει ξεσπάσει, επισημαίνοντας την ανάγκη διαλόγου, ενώ για το σκίτσο του στην *Monde* της Παρασκευής τόνισε ότι ήταν «ένας τρόπος να πω ότι η τέχνη ξεπερνά όλες τις απαγορεύσεις».

– Έσεϊς θα είχατε ποτέ τολμήσει να σκιτσάρετε τον Μωάμεθ, όπως τό έκαναν οι Δανοί συναδέλφοί σας;

Άκουστε. Συνειδητοποιώ τώρα ότι ποτέ δεν έθεσα στον εαυτό μου τό θέμα αυτό. Πράγματι, εκείνο που μέ ενδιαφέρει είναι να κάνω γελοιογραφίες σχετικά με τά επίγεια. Άν και δέν είμαι παντογνώστης, γνωρίζω πότε γίνονται παρεκτροπές, πότε υπάρχουν περιπτώσεις έλλειψης ανεκτικότητας, κ.ο.κ. Έτσι κάνω σκίτσα για να ασκήσω κριτική σέ μία δικτατορία, σέ φανατισμούς... Άλλά όλα αυτά σχετίζονται με τόν άνθρωπο. Ό,τι είναι πάνω από τά σύννεφα, πράγματι, δέν τό θεωρώ ότι είναι της άρμοδιότητάς μου και επιπλέον εγώ που αγωνίζομαι για να έχουν οι γελοιογράφοι του Τύπου στό κεφάλι τους ένα είδος δημοσιογραφικής ήγερμίας, έτσι ώστε να αποφεύγουμε να προσβάλλουμε

τόν έναν ή τόν άλλον με ύβριστικό ή παράλογο τρόπο, λέω ότι πρέπει να μπαίνουμε και στή θέση των αναγνωστών, που άλλοι πιστεύουν, άλλοι όχι, και όλοι τους αξίζουν σεβασμού, έστω και αν με τίς γελοιογραφίες μας στιγματίζουμε τίς επίγειες άδικίες και όχι τίς πνευματικές. Και τούτο γιατί καταρχήν δέν γνωρίζω τίποτε για τά μεταφυσικά-θρησκευτικά ζητήματα και ύστερα έχω ως άφετηρία μου τήν αρχή ότι όταν κάνω μία γελοιογραφία για τόν Πάπα, και ασκώ κριτική στην άδιαλλαξία όρισμένων θέσεων του Βατικανού, μιλω για τό Βατικανό, δέν μιλω για τόν Θεό, που ζωγράφισε ό Μιχαήλ Άγγελος στην Καπέλα Σιξτίνα.

– Και αν ένας έκδοτικός οίκος σάς ζητούσε να εικονογραφήσετε ένα βιβλίο για τόν Μωάμεθ, ποιά θά ήταν ή αντίδρασή σας;

Θά ήταν εκείνη των Δανών γελοιογράφων πριν από τή δημοσίευση των γνωστών σκίτσων στή Δανία. Έπρόκειτο ακριβώς να εικονογραφηθεί ένα βιβλίο άφιερωμένο στον Μωάμεθ και τό Ισλάμ, και όταν ό έκδότης διαπίστωσε ότι όλοι οι σκιτσογράφοι άρνούνταν τήν εικονογράφηση, σκέφθηκε ότι υπάρχει πρόβλημα γιατί δέν έχουμε δικαίωμα να κάνουμε γελοιογραφίες για τά πάντα. Και ακριβώς τό θέμα συνίσταται στό αν έχουμε δικαίωμα να κάνουμε γελοιογραφίες για τά πάντα. Και σέ αυτό εγώ λέω όχι.

– Μπροστά στό δίπολο «έλευθερίας έκφρασης και σεβασμού τής θρησκείας», έσεϊς σέ ποιά πλευρά τοποθετείστε;

Μέ τήν έλευθερία τής δημοσιογραφικής έκφρασης. Θεωρώ ότι εκείνος πού κάνει εικόνες δέν μπορεί πλέον νά εΐναι όπως οί σκιτσογράφοι τών άρχών του 20οϋ αιώνα, ή του *Canard Enchainé* τής δεκαετίας του 1950, ή του *Charlie Hebdo* τής δεκαετίας του 1960 ή του 1970. Ύπάρχει, ξέρετε, ή γνωστή φράση του Pierre Desproges, πού έλεγε ότι «μπορούμε νά γελάμε μέ τά πάντα αλλά όχι μέ τόν όποιοδήποτε». Θεωρώ ότι σήμερα, όταν δημοσιεύουμε γελοιογραφίες πού μπορούν νά διαδοθοϋν μέσω του Ίντερνετ, ύπάρχει ή ύπευθυνότητά μας ως πολιτών του κόσμου έναντι τών ανθρώπων πού μπορεί νά τίς δοϋν. Αυτό δέν σημαίνει ότι θά αποφύγουμε νά κάνουμε γελοιογραφίες ή ότι θά σεβαστοϋμε τίς ιδιαιτερότητες του ενός και του άλλου. Ύπάρχουν πολλά ενδιαφέροντα πράγματα πού μπορούμε νά εφεύρουμε μέσα από τά σκίτσα μας. Καί πιστεύω ότι μέσα από όλη αυτή τή συζήτηση σήμερα μπορούμε νά επιχειρήσουμε νά οικοδομήσουμε έναν τρόπο διάδοσης, παραγωγής εικόνων, διατηρώντας τήν καυστικότητα και τήν επίθετικότητά μας, αλλά χωρίς ποτέ νά εΐμαστε άσεβεις έναντι τής θρησκείας του ενός ή του άλλου. Αυτός ήταν άλλωστε και ό λόγος πού κατά τήν επίσκεψή μου στη Νέα Υόρκη συναντήθηκα μέ τόν Κόφι Άναν, πριν ξεσπάσει τό θέμα, γιατί έπιδίωκα νά τόν συναντήσω εδώ και πολύ καιρό, μέ σκοπό τή διοργάνωση μαζί μέ άλλους γελοιογράφους, κυρίως από τή Μέση Άνατολή, μιās συνάντησης για νά διερευνήσουμε τό πώς ως γελοιογράφοι, μέ τίς εικόνες μας, μπορούμε νά κάνουμε ένα σκίτσο άρκούντως καυστικό, τό όποιο ώστόσο δέν ταπεινώνει τό αντίπαλο μέρος. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά αποφύγουμε τήν επίθεση σέ ιερά πράγματα, από πλευράς μουσουλμάνων. Καί όταν βλέπω Αιγύπτιους νά κάνουν σκίτσα, τά όποια δείχνουν τούς Ίσραηλινούς μέ γαμφές μύτες, μέ κράνη και άγκυλωτούς σταυρούς, τούς λέω «προσέξτε, αυτά στην Εϋρώπη, για έμάς, σημαίνουν άλλα πράγματα, έχουμε τό Όλοκαύτωμα και ύπάρχουν πολλοί Έβραίοι, θρησκευόμενοι ή όχι, πού βιώνουν αυτά τά σκίτσα πολύ άσχημα». Προσοχή λοιπόν, άς σκεφθοϋμε όλοι μαζί για νά δοϋμε τό πώς θά άσκήσουμε κριτική στην κυβέρνηση Σαρόν ή Μπούς – κανένα πρόβλημα, αλλά νά ξέρουμε κάθε φορά πού «πατάμε».

«Νά εΐμαστε πολιτικά όξυδερκείς, βίαιοι και επίθετικοί αλλά μέχρι ενός σημείου»

– Άναφερθήκατε στις περιπτώσεις Άράβων γελοιογράφων τών όποιων τά σκίτσα αποπνέουν άντισημιτισμό. Ώστόσο δέν παρατηροϋνται τέτοιου είδους βίαιες άντιδράσεις σέ όλο τόν κόσμο...

Θά σās πω γιατί. Πράγματι, αυτό είναι και τό λάθος του Μπούς μέ τήν εισβολή στό Ίράκ: δέν κατάλαβε ότι προηγουμένως έπρεπε νά δεί τούς σκιτσογρά-

φους του άραβικού κόσμου για νά καταλάβει ότι κατευθυνόταν προς τή διάπραξη ενός κολοσσιαίου λάθους μέ τήν επίθεσή του στη χώρα αυτή. Γιατί ακόμη και στις δυτικές κοινωνίες ύφίσταται ένα «πολιτικώς όρθό»: δέν δημοσιεύουμε ποτέ τά σκίτσα του άραβικού κόσμου. Ποτέ. Καί κυρίως τίς γελοιογραφίες στις όποιες άναφέρθηκα. Άλλά πρέπει πάση θυσία νά τίς δημοσιεύουμε, όχι για νά τίς επαινέσουμε αλλά για νά επιστήσουμε τήν προσοχή, νά δείξουμε τό πώς γελοιογραφείται ή κυβέρνηση Σαρόν. Όταν πήγα στη λωρίδα τής Γάζας συνάντησα μιάν σκιτσογράφο, τήν Όμαγιά, πού άνήκει στη Χαμάς – ό άνδρας της σκοτώθηκε από τίς ισραηλινές δυνάμεις πριν από έναν περίπου χρόνο. Καί όταν τής είπα ότι μέ τά σκίτσα της παρακινεί προς τή βία νέους ανθρώπους, τούς ώθει νά γίνουν καμικάζι, μου άπάντησε ότι αυτό ακριβώς θέλει! Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά σκεφθοϋμε. Έγώ αγωνίστηκα για τή δημοσίευση τών γελοιογραφιών τής Όμαγιά για νά πώ: «προσοχή, έτσι σκέφτονται στον άραβικό κόσμο, πρέπει νά ξέρουμε πού βαδίζουμε». Καί καθώς πολλές έφημερίδες άπαγορεύουν τή δημοσίευση τών άντισημιτικών σκίτσων του άραβικού κόσμου, δέν γνωρίζουμε τόν άραβικό κόσμο! Τό άποτελέσμα είναι ότι έτσι δέν δημιουργοϋμε κανένα διάλογο. Αυτό έπιδίωκω νά κάνω μέ τόν Κόφι Άναν: νά διερευνήσουμε τό πώς μπορούμε νά εΐμαστε πολιτικά όξυδερκείς, βίαιοι και επίθετικοί, αλλά μέχρι ενός σημείου.

– Αυτή ή κρίση αποκαλύπτει, νομίζω, τό βαθμό άγνοιας και έλλειψης κατανόησης και τών δύο πλευρών...

Ναί, ναί και τών δύο πλευρών, ακριβώς.

– Γιατί ή κρίση έχει λάβει δυσανάλογες διαστάσεις, πού ξεφεύγουν από τό θέμα τών σκίτσων. Νομίζει κανείς ότι βρισκόμαστε στό πλαίσιο πού περιέγραψε ό Χάντινγκτον, τής σύγκρουσης τών πολιτισμών...

Πρόκειται για τήν άγνοια τών δύο πολιτισμών. Τό καλύτερο πού έχουμε νά κάνουμε είναι νά χρησιμοποιήσουμε τήν κρίση αυτή και νά σκεφθοϋμε, μαζί, δημοσιογράφοι και σκιτσογράφοι, τό ότι προβάλλουμε εικόνες πού μπορούν νά είναι ένοχλητικές – αυτό είναι φυσιολογικό – αλλά σέ όρισμένες περιπτώσεις ύπερβολικά άσεβεις. Πρέπει νά συνθέσουμε εικόνες πού νά σέβονται μέσα από τήν άσέβειά τους. Γιατί πρέπει νά συνεχίσουμε νά ένοχλοϋμε, αλλά νά ξέρουμε πού δέν πρέπει νά εισερχόμαστε...

– Για έσās αυτή ή ιστορία θά αφήσει «τραύματα»; Φοβάμαι ότι ό φόβος θά φωλιάσει στό μυαλό τών άρχισυντακτών, ενώ πρέπει νά συνεχίσουμε νά χρησιμοποιοϋμε τίς ένοχλητικές εικόνες, αλλά έλέγχοντας τήν ένοχληση.

* Άναδημοσίευση άπ' τήν Αύγή, 8.2.2006

Ο ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΪΝΤΕΓΚΕΡ

Όπως δηλώνεται μέσα από τις
έπιστολές του προς τή σύζυγό του

Μάρτιν Χάιντεγκερ: «Αναγνωρίζω
τήν αναγκαιότητα του Φύρερ»

του Emmanuel Faye

Γιά πρώτη φορά ο Μάρτιν Χάιντεγκερ εμφανίζεται ως ο ένας εκ των δύο μεγάλων συγγραφέων στο πρόγραμμα των γραπτών εξετάσεων για τήν αგრэгation τής φιλοσοφίας, μαζί με τόν Σπινόζα. Εκτός του ότι ο συγγραφέας του «Είναι και χρόνος» παρουσίαζε τόν συγγραφέα τής «Ηθικής» ως «ξένο σώμα στη φιλοσοφία», ή απόφαση αυτή θέτει σοβαρά προβλήματα. Τό πρώτο είναι νομικό: δεδομένης τής σχετικής απαγόρευσης από τούς δικαιούχους των συγγραφικών δικαιωμάτων των έργων του Χάιντεγκερ οι επιτροπές έχουν αποφασίσει από τό 1983 νά μή συμπεριλαμβάνουν αυτόν τόν συγγραφέα στις γραπτές εξετάσεις του Άπολυτηρίου Λυκείου [baccalauréat].

Τό δεύτερο πρόβλημα ανακύπτει από τά εμπόδια πού τίθενται στην έρευνα: τά αρχεία του Χάιντεγκερ είναι ως τό 2026, στο μεγαλύτερο μέρος τους, κλειστά για τούς έρευνητές, καθώς ο γιός του Χέρμαν δίνει τήν έγκρισή του μόνο σέ όσους του παρουσιάζουν κατά κάποιον τρόπο αδιάσειστα διαπιστευτήρια. Έτσι είχε απαγορεύσει τήν πρόσβαση στα αρχεία στον Βίκτορ Φαρίας, τόν συγγραφέα ενός πρωτοπόρου διβλίου, τό 1987, για τόν Χάιντεγκερ και τόν ναζισμό. Ός αποτέλεσμα ή αλήθεια εμφανίζεται πάρα πολύ άργά. Χρειάστηκε, για παράδειγμα, νά κατηγορήσουμε ειθέως τόν γιό του Χάιντεγκερ ότι μάς έκρυψε πώς ο πατέρας του είχε ψηφίσει τό 1932 τό Ναζιστικό Κόμμα, για νά τό παραδεχθεί τελικά δημόσια με μία έπιστολή του στη *Frankfurter Allgemeine Zeitung* στις 15 Νοεμβρίου του 2005.

Η αποκαλυπτική άλληλογραφία

Νέα στοιχεία ώστόσο ήλθαν στο φως από μία άνθο-

λογία έπιστολών του Χάιντεγκερ προς τή σύζυγό του Έλφρίντε. Είναι συντριπτικά. Σέ αυτές ανακαλύπτουμε τόν ριζικό άντισημιτισμό και τόν ρατσισμό πού κατελάμβαναν τόν Χάιντεγκερ ήδη από τή δεκαετία του 1910. Νά τί γράφει στις 18 Οκτωβρίου του 1916, κατά τόν Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, στην άρραβωνιαστικά του:

«Ο έξεβραϊσμός (*Verjudung*) του πολιτισμού και των πανεπιστημίων μας είναι πράγματι τρομακτικός και πιστεύω ότι ή γερμανική φυλή (*die deutsche Rasse*) θά πρέπει νά βρει αρκετή έσωτερική δύναμη ώστε νά φθάσει στην κορυφή» (σελ. 51). Για νά φθάσει ή γερμανική φυλή στην κορυφή χρειάζεται έναν οδηγό (*Führer*). Από αυτή τήν άποψη, πολύ νωρίς, ο Χάιντεγκερ έχει προλάβει τό κόμμα του: στην έπιστολή τής 17ης Οκτωβρίου 1918 κατακρίνει «τήν άπόλυτη άπώλεια σκοπού και τό κενό» στη «ζωή και στη σύσταση του κράτους» και καταλήγει: «Αναγνωρίζω με τρόπο όλο και περισσότερο πειστικό τήν αναγκαιότητα του Φύρερ».

Ο μύθος του άπολιτικού Χάιντεγκερ καταρρίπτεται από αυτή τήν άλληλογραφία. Η πνευματική του προσχώρηση στον ναζισμό είναι έκδηλη σέ αυτήν από τό 1930. Σέ μία έπιστολή τής 2ας Οκτωβρίου του 1930, σχολιάζοντας τή δίκη τής Λειψίας στην όποία τρεις άξιωματικοί τής Reichswehr κατηγορήθηκαν για έσχάτη προδοσία επειδή σχημάτισαν έναν ναζιστικό πυρήνα, λέει στην Έλφρίντε ότι έχει ήδη στα χέρια του ένα αντίτυπο του *Völkischer Beobachter* και ότι χαιρείται πού «ή δίκη τής Λειψίας φαίνεται κιόλας νά γυρίζει εναντίον των περίφημων κατηγορών». Στηρίζεται λοιπόν σέ μία ναζιστική έφημερίδα για νά ενημερώνεται για τήν πολιτική επικαιρότητα και νά τή σχολιάζει. Παρ' ότι ο Χάιντεγκερ επικρίνει μαζί με τόν Άλφρεντ Μπόμλερ —φανατικό ναζιστή τόν όποιο αναφέρει διαρκώς στις έπιστολές του αυτής τής περιόδου— τό

πολιτιστικό επίπεδο τῶν ἐθνικοσοσιαλιστῶν καί τοῦ Τύπου τους, δέν παραλείπει νά υπογραμμίσει ὅτι «τό κίνημα ἔχει τήν ἀποστολή του» (ἐπιστολή τῆς 18ης Ἰουνίου τοῦ 1932).

Οἱ ἔπαινοι στούς ναζιστές

Ὁ ριζικός ἀντισημιτισμός τοῦ Χάιντεγκερ εἶναι ἐπίσης ὁρατός στίς σκέψεις του γιά τόν Γιάσπερς καί στή βαθιά ἀγάπη τοῦ τελευταίου γιά τή σύζυγό του, ἡ ὁποία ἦταν Ἑβραία. «Μέ συγκλονίζει τό νά βλέπω αὐτόν τόν ἄνθρωπο, καθαρά Γερμανό, μέ τό πλέον αὐθεντικό ἐνστικτο καί μέ ἀντίληψη τῆς ὑπέρτερης ἀπαίτησης τοῦ πεπρωμένου μας (...) νά παραμένει συνδεδεμένος μέ τή σύζυγό του». Μόνο στήν «πρωτότυπη σχέση της μέ τούς Ἑλληνες», συνεχίζει ὁ Χάιντεγκερ, «ἡ μεταφυσική τοῦ γερμανικοῦ σχεδίου θά μπορέσει νά γίνει ἐνεργός» καί ὁ «Γιάσπερς σκέφτεται σίγουρα περισσότερο ἀπό ὅσο θά ἔπρεπε μέ βάση τήν ἀνθρωπότητα» (19 Μαρτίου 1933). Ἐν ὀλίγοις, ὁ Χάιντεγκερ θά ἤθελε τό Γερμανικό Σχέδιο νά ἀπαρνηθεῖ κάθε σκέψη γιά τήν ἀνθρωπότητα αὐτή καθεαυτή καί νά διακόψει κάθε σχέση μέ τούς Ἑβραίους, γιά νά συνδεθεῖ ἀποκλειστικά μέ μιὰ μυθοποιημένη Ἑλλάδα.

Θά ἀποκαλύψουμε, τέλος, πῶς ὁ Χάιντεγκερ σχολιάζει τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στίς 18 Μαΐου 1940. Ἐνῶ οἱ μηχανοκίνητες δυνάμεις τοῦ Γ΄ Ράιχ ἐφοροῦν στήν Ὀλλανδία, στό Βέλγιο καί στή Γαλλία, ἐπαινεῖ τούς Γερμανούς ἐπειδή συνέλαβαν «τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς τεχνικῆς» σέ ἀντίθεση μέ τό 1917 καί δέν διατάζει νά μιλῆσει γιά τήν «ἐσωτερική νομιμότητα τῆς ἀνευ ὄρων πρόδοσης τεχνικῶν ὑποδομῶν καί μέσων στόν πόλεμο». Ἀπέχουμε πολύ ἀπό τά λεγόμενά του μετά τό 1945 περί τῆς πλάνης τῆς πλανητικῆς τεχνικῆς ἡ ὁποία ἐξομοιώνεται μέ τόν μηδενισμό!

Οἱ ἀντισημιτικές καί ρατσιστικές σκέψεις τοῦ Χάιντεγκερ δέν εἶναι χωρίς ἀντίκτυπο στό ἔργο του. Οἱ φράσεις τοῦ 1916 πού ἀναφέρονται πιο πάνω γιά τόν ἐξεβραϊσμό καί τή γερμανική φυλή ἀποτελοῦν τήν ἀπαρχή γιά ἓνα πρόγραμμα φυλετικῆς κυριαρχίας τό ὁποιο θά ἐξέθετε στά μαθήματα φιλοσοφίας του περίπου 15 χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Χίτλερ θά βρισκόταν στήν ἐξουσία. Λέει σέ αὐτά ὅτι «πρέπει νά ἐκμεταλλευθεῖ κανεῖς εἰς βάθος τίς θεμελιώδεις δυνατότητες τῆς οὐσίας τῆς πρωτοτύπως γερμανικῆς καταγωγῆς καί νά τίς ὀδηγήσει ὡς τήν κυριαρχία» («Gesamtausgabe»—Ἀπαντα—τ. 36-37, σελ. 89). Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε βαλθεῖ, στά μαθήματά του στό θερινό ἐξάμηνο τοῦ 1927, νά καταστρέψει τήν ἀνθρώπινη ἔννοια τοῦ γένους προτείνοντας νά μεταφράζεται ἡ ἑλληνική λέξη «γένος» μέ τίς γερμανικές λέξεις «καταγωγή, ρίζα» καί μιλώντας πλέον γιά «ρίζες» στόν πληθυντικό. Τήν ἴδια χρονιά δήλωνε στό «Εἶναι καί χρόνος» ὅτι ἡ αὐθεντική ὑπαρξη (Dasein) ἐννοούμενη ὡς κοινότητα (Ge-

meinschaft), ὡς λαός, θά πρέπει νά ἐπιλέξει τόν «ἠρωά της» ὥστε νά «καταστεῖ ἐλεύθερη γιά τή συνέχιση τῆς μάχης».

Ἀπό τόν χειμῶνα 1929-1930 στό μάθημα μέ τίτλο «Οἱ θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς μεταφυσικῆς», ὅπου ἀπορρίπτει τό «πολιτικό μέρδεμα», ὅπως τό ἀποκαλεῖ, τῆς Γερμανίας τῆς Βαϊμάρης, καί καλεῖ τούς Γερμανούς νά «εἶναι σκληροί», ἔχει ἐγκαταλείψει τό ἐρώτημα «Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος;» γιά τό ἐρώτημα «Ποιοί εἴμαστε;». Τό 1933-1934 διευκρινίζει στά μαθήματά του ὅτι τό «ἐμεῖς», ἡ ἀντωνυμία τοῦ συγκεκριμένου ἐρωτήματος, δέν ὑποδεικνύει ἄλλον παρά τόν γερμανικό λαό, τόν μόνο ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά ἔχει ἓνα «πεπρωμένο».

Τήν ἴδια περίοδο ἐπεξηγεῖ σέ ἓνα σεμινάριο αὐτό τό ὁποιο ἀποκαλεῖ «ἡ ὑγεία τοῦ λαοῦ» σέ συνάρτηση μέ τήν «ἐνότητα τοῦ αἵματος καί τῆς καταγωγῆς» καί τή «φυλή».

Ἐπανεξέταση τῶν κειμένων

Ἄν ἀνατρέξει κανεῖς στό σύνολο τῶν κειμένων πού προαναφέραμε εἶναι ἐξαιρετικά ἀνησυχητικό τό γεγονός ὅτι βλέπουμε τό «Εἶναι καί χρόνος» καί τά δύο μαθήματα τοῦ 1927 καί 1929-1930 νά περιλαμβάνονται γιά πρώτη φορά στό πρόγραμμα τῶν γραπτῶν ἐξετάσεων τῆς αგრἐγασιῶν. Ἐπρεπε νά φορτώσουμε τό Γαλλικό Πανεπιστήμιο μέ τέτοιο βάρος; Δέν ἔχει σήμερα ἡ σκέψη καμία ἀνάγκη γιά ἐντελῶς διαφορετικές δάσεις;

Θά ἐπιθυμούσαμε τουλάχιστον αὐτή ἡ κατάσταση νά ἀποτελέσει τήν εὐκαιρία γιά μιὰ εἰς βάθος ἐπανεξέταση τῶν κειμένων τοῦ Χάιντεγκερ. Γιά νά ριχθεῖ ἄπλετο φῶς στίς βαθιές προθέσεις του καί στήν ἐμπλοκή του μέ τόν ναζισμό. Εἶναι ὡστόσο ἀπαραίτητο ὅλοι οἱ ἐρευνητές νά ἔχουν πρόσβαση στό σύνολο τῶν ἀρχείων τῶν διανοουμένων πού ἀναμείχθηκαν μέ τόν χιτλερισμό, ξεκινώντας ἀπό τά ἀρχεῖα Χάιντεγκερ τοῦ Μάρμαπαχ καί τά ἀρχεῖα Μπόιμλερ στό Μόναχο.

Ξέρουμε πράγματι, ἀπό μιὰ ἐπιστολή του στήν Ἐλφρίντε, ὅτι ὁ Μπόιμλερ ἐξακολουθοῦσε τό 1943, τή χρονιά πού δημοσίευσε τόν ὕμνο του στόν Ἄλφρεντ Ρόξενμπεργκ, νά ἀλληλογραφεῖ μέ τόν Χάιντεγκερ. Ὡστόσο ἡ ἐπιστολή τοῦ Χάιντεγκερ δέν ἔχει δοθεῖ στή δημοσιότητα.

Ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας εἶχε δώσει τό παράδειγμα αἰρώντας, τό 1988, τό ἀπόρητο τοῦ φακέλου Χάιντεγκερ πού ὑπῆρχε στά ἀρχεῖα τοῦ γαλλικοῦ ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Γιά τόν λόγο αὐτόν ἀπευθύνουμε ἐπίσης ἐκκλήση στούς Γερμανούς καί εὐρωπαϊούς ἠγέτες ὥστε ἐπιτέλους νά ἐξασφαλιστεῖ τό δικαίωμα στήν ἱστορική καί φιλοσοφική ἀλήθεια καί, ἐξήντα χρόνια μετά τό τέλος τοῦ ναζιστικοῦ καθεστώτος, τά ἀρχεῖα αὐτά νά ἀνοίξουν σέ ὅλους τούς ἐρευνητές.

* Ἀναδημοσιεύεται ἀπό Τό Βῆμα, 5.2.2006

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ*

Σχόλιο στο «Θέσεις για τή
φιλοσοφία τής ιστορίας»¹
του Βάλτερ Μπένγιαμιν

των Άριστείδη Μπαλτά και Μανόλη Άθανασάκη

Α΄ μέρος

0.

Όσα ακολουθούν δέν φιλοδοξούν νά συστήσουν τίποτε περισσότερο από τήν περίληψη μιᾶς ἀνάγνωσης ἢ, ἴσως ἀκριβέστερα, ἕνα ἐκτενές σχόλιο μέ ἀντικείμενο τίς «Θέσεις για τή φιλοσοφία τής ιστορίας» τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν, ἀνάγνωση ἢ σχόλιο πού ἐπιδιώκει νά παραμείνει² κατά τό δυνατόν ἐγγύτερα στό γράμμα τοῦ κειμένου πού ἐπιλαμβάνεται.² Τό *Über den Begriff der Geschichte* (κατά λέξη: *Γιά τήν ἔννοια τής ιστορίας*) ἀποτελεῖ τή συμπύκνωση μιᾶς ἀντίληψης για τήν ιστορία πού συντάχθηκε μέ τή μορφή θέσεων-ἀφορισμῶν κατά τούς πρώτους μήνες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ὑπό ἐξαιρετικά ἀντίξοες συνθήκες. Ὁ λιτός χαρακτήρας καί ἡ μεγάλη ἐλλειπτικότητα τοῦ κειμένου ἀντισταθμίζονται ἀπό τήν ὀξύτητα τής κριτικῆς ματιᾶς καί τό ἐντυπωσιακό εὖρος τῶν θεμάτων καί τῶν θεωρητικῶν προσεγγίσεων μέ τίς ὁποῖες τό ἴδιο καταπιάνεται καί κατορθώνει νά συναρθρώσει.

* Τό παρόν κείμενο θά δημοσιευθεῖ σέ συλλογικό τόμο μέ ἀντικείμενο τό ἔργο τοῦ Βάλτερ Μπένγιαμιν πού ἐπιμελεῖται ἡ Ἀγγελική Σπυροπούλου καί θά εἶναι ἀφιερωμένος στή μνήμη τοῦ Κοσμά Ψυχοπαίδη.

1. Ἀκολουθοῦμε, μέ μικρές παραλλαγές, τή μετάφραση τῶν Γιώργου Φαράκλα καί Ἀριστείδη Μπαλτά, *Ὁ Πολίτης*, τ. 43, 1997, σ. 32-39.

2. Ἡ ἐν λόγω ἀνάγνωση ἐπιχειρήθηκε καί ἀναπτύχθηκε σέ σεμινάριο μέ θέμα τήν ιστοριογραφική προσέγγιση τοῦ Μπένγιαμιν πού ἀνέλαβαν ἀπό κοινού οἱ συγγραφεῖς τοῦ παρόντος κατά τό ἐαρινό ἐξάμηνο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 2003-2004 στό πλαίσιο τοῦ Διαπανεπιστημιακοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος «Ἱστορία καί Φιλοσοφία τῶν Ἐπιστημῶν καί τῆς Τεχνολογίας» πού ὀργανώνουν σέ συνεργασία τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καί Θεωρίας τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί ὁ Τομέας Ἀνθρωπιστικῶν καί Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν καί Δικαίου τῆς Σχολῆς Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν καί Φυσικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ΕΜΠ. Ἐδῶ παρουσιάζεται ἡ ἐπιτομή, τρόπον τινά, αὐτῆς τῆς ἀνάγνωσης καί γι' αὐτό τό παρόν κείμενο δέν παραπέμπει ἀναλυτικά, ὅπως ἴσως θά ὀφείλει, στήν ἐκτενή βιβλιογραφία πού χρησιμοποιήθηκε στό ἐν λόγω σεμινάριο. Ὀφείλουμε ὡστόσο νά σημειώσουμε τό ἐξῆς: κατά τή διάρκεια τοῦ σεμιναρίου δέν εἴχαμε στή διάθεσή μας τό ἐξαιρετικό βιβλίο τοῦ Michael Löwy, *Walter Benjamin, Προμήνυμα κινδύνου: μιᾶ ἀνάγνωση τῶν θέσεων «για τή φιλοσοφία τής ιστορίας»* τοῦ *Walter Benjamin*, Πλέθρον, Ἀθήνα 2004. Ἐκ τῶν ὑστέρων, μποροῦμε νά ποῦμε σήμερα πῶς ἡ γραμμῆ ἐρμηνείας πού συγκροτεῖ ὁ Löwy (ὅσο τήν καταλάβαμε, γιατί ἡ κάκιση μετάφραση κάνει ὅ,τι μπορεῖ για νά τήν ἀποκρύψει) ἐν πολλοῖς συγκλίνει μέ αὐτήν πού παρουσιάζουμε ἐδῶ.

Καθώς ο συνδυασμός της άποσπασματικότητας και της κριτικής σφοδρότητας που χαρακτηρίζουν ύπολογικά το κείμενο αφήνουν ανοικτό το πεδίο σε διάφορες ερμηνευτικές γραμμές, όφειλουμε εισαγωγικά να προσδιορίσουμε τόν άξονα κατά τόν όποιο έκτυλίσσεται ή δική μας προσέγγιση. Άφορμή, λοιπόν, τής ανάγνωσης που έπιχειρούμε έδω άποτελεί τό γεγονός ότι στίς «Θέσεις» έμφανίζεται, και μάλιστα μέ μεγάλη συχνότητα, ή φυσιογνωμία του «ιστορικού ύλιστή» υπό δύο διακριτές έκδοχές του όρου —έκείνη του μελετητή τής ιστορίας, δηλαδή του ιστορικού ή ιστοριογράφου, και εκείνη του πολιτικά δρώντος έπαναστάτη— χωρίς να άποσαφηνίζονται ρητά, τουλάχιστον όσο θά έπιθυμούσαμε, οι σχέσεις ανάμεσά τους. Η σχετική προσπάθεια άποσαφηνίσης οδηγεί, όπως θά δούμε, σε μία έξαιρετικά ένδιαφέρουσα άντιστροφή τών καθιερωμένων άντιλήψεων για τίς σχέσεις ανάμεσα στην καθυτό ιστορία, στην έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία και στην πολιτική πρακτική.

1.

Γιά να μπορέσει να έκτιμηθεί ή «κοπερνίκεια άντιστροφή»³ που προτείνει ο Μπένγιαμιν, όφειλουμε να προσδιορίσουμε ποιά θεωρούμε πως είναι ή καθιερωμένη άντίληψη για τίς σχέσεις ιστορίας, ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής.

Η σχέση αυτή είναι, ισχυριζόμαστε, περίπου ή έξής: πρώτα απ' όλα, άντικείμενο τής ιστοριογραφίας είναι τό παρελθόν τών κοινωνιών, δηλαδή ή τελεσθείσα ιστορία τους. «Ύλη» τής είναι συμβάντα, γεγονότα, σχέσεις, ιδέες, νοοτροπίες, μηχανισμοί, κανονικότητες, και στόχος τής ή γνώση του παρελθόντος, όπως αυτή μπορεί να προκύψει από τήν ανάδειξη και τήν έλλογη άνασυγκρότηση τών στοιχείων αυτών. Η έν λόγω μελέτη θεωρείται έπιστημονικά προσανατολισμένη, όταν επιδιώκει, και τουλάχιστον έν μέρει φέρεται να έπιτυγχάνει, να διακρίνει και να άποκαταστήσει τά έπιμέρους άντικείμενά τής *έτσι όπως ακριβώς ήταν*. Αυτός είναι ο καταστατικός στόχος τής.⁴ Για να τόν έπιτύχει, αυτή όφείλει να στηρίζεται σε άδιάσειστα κατά τό δυνατόν τεκμήρια, να διαβάξει τίς πηγές και τά μνημεία του παρελθόντος χωρίς να εισάγει στοιχεία του παρόντος, να προστατεύεται έπαρκώς από τούς άναχρονισμούς που διαρκώς τήν άπειλούν, να παραμένει ούδέτερη άπέναντι στίς ιδεολογικές συγκρούσεις που ένδεχομένως μαίνονται γύρω τής κ.ο.κ. Έπιστρατεύει δέ τέτοιες μεθόδους, γιατί μόνον έτσι μπορεί να έπιτύχει τόν έν λόγω καταστατικό στόχο, δηλαδή τή διά του λόγου άναδίωση του παρελθόντος, έτσι όπως ακριβώς ήταν ή συνέδη, χωρίς παραπλανητικές προσμειξεις που προέχονται από τό παρόν του ιστοριογράφου.

Μέ αυτά δεδομένα, ή σχέση ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής αναφέρεται σε όρια και δυνατότη-

τες. Καθώς ή πολιτική πρακτική έχει ως άντικείμενο τήν άλλαγή —ή τήν άποφυγή τής άλλαγής— τής τρέχουσας κατάστασης, δηλαδή του παρόντος τής έκάστοτε συγκυρίας, και καθώς τό παρόν αυτό προέκυψε αιτιακά από τό παρελθόν, ή γνώση του παρελθόντος, όπως τήν άποκαθιστά ή έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία, μπορεί να άποκαλύψει τόσο τό φάσμα δυνατοτήτων που παρέχονται στην πολιτική πρακτική όσο και τό φάσμα τών όρίων όπου αυτές οι δυνατότητες προσκρούουν, δηλαδή, μέ μία λέξη, τό φάσμα του έφικτου έντός του όποιου μπορεί να κινηθεί ή τελευταία προκειμένου να έπιτύχει τούς δικούς τής στόχους. Έπεται πως τό συντελεσμένο παρελθόν θέτει άξεπέραστους φραγμούς στην πολιτική πρακτική: αυτή δέν μπορεί να ύπερβεί τίς δυνατότητες που παρέχει ή έποχή τής, όπως αυτή προσδιορίστηκε από τό συντελεσμένο, ακριβώς, παρελθόν. Από τήν άλλη μεριά όμως, άφου ή έπαρκής γνώση του έκάστοτε έφικτου δέν μπορεί παρά να καθιστά τήν πολιτική πρακτική άποτελεσματικότερη, ή έπιστημονικά προσανατολισμένη ιστοριογραφία τής είναι πολύτιμη. Μέ μία λέξη, ή σχέση ιστοριογραφίας και πολιτικής πρακτικής έκλαμβάνεται ως μονότροπη (ή ιστοριογραφία προσδιορίζει μέ τόν τρόπο τής τήν πολιτική πρακτική αλλά όχι άντίστροφα) και κατ' ούσίαν έξωτερική.

2.

Ο Μπένγιαμιν χαρακτηρίζει όλη αυτήν τήν άντίληψη θετικιστική ή ιστορικιστική και διαφωνεί βίαια μαζί τής. Κι αυτό για πολλούς λόγους.

Κατ' αρχάς, ο ιστορικός χρόνος δέν συνιστά ένα άδρανές δοχείο, όπως ύπονοεί ο ιστορικισμός, δηλαδή ένα άμορφο κενό που απλώς γεμίζει μέ μία αιτιακά συνδεδεμένη «άλληλουχία τών συμβάντων σαν κόμπους σε κομποσχοίνι» (Θέση Α). Η σχέση μεταξύ συμβάντων είναι πολύ πιό πολύπλοκη, γιατί τό κατά πόσον ένα συμβάν θά άναδειχθεί σε άυθεντικά ιστορικό γεγονός έξαρτάται κατά τρόπους άναπάντεχους από τό μέλλον, από τήν ύλη τής μετέπειτα ιστορίας. Μέ τά λόγια του ίδιου του Μπένγιαμιν, ένα γεγονός «γίνεται ιστορικό «μετά θάνατον», έξαιτίας συμβάντων που μπορεί να άπέχουν χιλιάδες χρόνια από εκείνο» (Θέση Α). Για παράδειγμα, πρέπει να είναι προφανές ότι

3. *Passagen-Werk* στό Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1982, τ. V, Καταχώρηση Κ 1,2 (V, σ. 490).

4. Άσκώντας ακριβώς κριτική σε αυτήν τήν άντίληψη, ο Μπένγιαμιν τή συνοψίζει ως έξής: «Τό παρελθόν [είναι τό] σταθερό σημείο» και ή καθιερωμένη άντίληψη τής ιστοριογραφίας «έπιχειρεί να οδηγήσει τή γνώση σ' αυτό τό στερεό έδαφος». *Passagen-Werk*, ό.π.

έκεινα πού πιστεύαμε γιά τά αίτια τής Ρωσικής Έπανάστασης καί γιά έκεινα τών μετέπειτα εξέλιξεων στή Σοβιετική Ένωση αλλάζουν ριζικά μετά τήν κατάρρευση τής τελευταίας. Γιά νά εξηγήσουμε ιστορικά αυτό τό μείζον καί έντελώς άπροσδόκητο συμβάν, είμαστε ύποχρεωμένοι νά κινηθοῦμε άναδρομικά, ὥστε νά έντοπίσουμε καί νά άναδείξουμε γεγονότα, μηχανισμούς, συμβάντα, ιδέες, νοοτροπίες πού είχαν περιπέσει στήν ιστορική άφάνεια μετά τό 1917 καί μέχρι τό 1989. Μέ αύτήν τήν έννοια, άφοῦ μπορεῖ νά έξαρτάται άπό μελλοντικά συμβάντα, τό παρελθόν δέν διαθέτει δικά του σταθερά χαρακτηριστικά, ένῶ ταυτόχρονα δέν μποροῦμε ποτέ νά προεξοφλοῦμε ὅτι κάποιο γεγονός τοῦ παρελθόντος, ὅσοδήποτε μικρῆς έμβέλειας, έχει χαθεῖ ὀριστικά.⁵

Δεύτερον, ὁ ιστορικός χρόνος δέν συνιστᾶ τό συνεχές πού παριστάνει ἡ εικόνα μέ τούς κόμπους στό κομποχοῖνι. Δέν είναι ὁμογενές, δέν γεμίζει άπό τά δεδομένα πού άθροίζει εκεί ὁ ιστορικισμός. Αὐτός διαρρηγνύεται βίαια άπό τίς τομές πού επιφέρουν οἱ μεγάλες έξεγέρσεις τών καταπιεσμένων, άπό τίς επαναστάσεις πού τόν άκίνητοποιοῦν πρὸς στιγμὴν επιβάλλοντάς του ταυτόχρονα τό δικό τους καθεστώς χρονικότητας, τό δικό τους ἡμερολόγιο (Θέση 15). Ὅ,τι παρουσιάζεται ὡς ιστορικό συνεχές δέν άποτελεῖ παρά τό άποτέλεσμα μιάς συστηματικῆς προσπάθειας συγκάλυψης κάθε τέτοιας άσυνέχειας.⁶

Τρίτον, τό παρελθόν δέν μπορεῖ ποτέ νά αναβίῳσει ἔτσι ὅπως ακριβῶς ἦταν, γιατί κάθε προσπάθεια τέτοιας αναβίωσης φέρει αναπόφευκτα τή σφραγίδα τής σκοπιᾶς ὑπό τήν ὁποία αναλαμβάνεται, καί ἄρα τοῦ αντίστοιχου παρόντος τοῦ ιστοριογράφου, καί έξαρτάται αναπόδραστα άπό τά συναφή συμφέροντα, ιδιοτελεῖ μελήματα, ιδεολογήματα καί ιδεοληψίες. Κανένα τεκμήριο, καμιά ιστορική πηγή, κανένα γεγονός ἢ συμβάν δέν μπορεῖ νά επιλεγεί γιά μελέτη καί νά διαβαστεῖ οὐδέτερα καί άμερόληπτα. Καθώς άκόμη καί τά άδιαμφισβήτητα μεγάλα μνημεῖα τοῦ παρελθόντος, δηλαδή οἱ πολιτιστικοί θησαυροί, δέν «ὀφείλουν τήν ὑπαρξή τους μόνο στόν κόπο τών μεγαλοφυῶν πού τούς δημιούργησαν αλλά καί στόν άνώνυμο μόχθο τών συγχρόνων τους» (Θέση 7), ἡ ιστορική άνάγνωση καί άποτίμησή τους δέν μπορεῖ νά εἶναι μονοσήμαντη, κατά τόν τρόπο τοῦ ιστορικισμοῦ πού κατ' οὐσίαν άδιαφορεῖ γιά τό ὅτι δέν ὑπάρχει μνημεῖο πολιτισμοῦ «πού νά μή συνιστᾶ ταυτόχρονα μνημεῖο βαρβαρότητας» (Θέση 7). Οὐδετερότητα καί άμεροληψία, τά λάβαρα κάθε θετικισμοῦ, κατά συνέπεια δέν ὑφίστανται, καί ἡ επίκλησή τους άπό τόν ιστορικισμό συνιστᾶ ὑποκρισία.

Ἡ κριτική τοῦ Μπένγιαμιν στόν θετικισμό καί στόν ιστορικισμό δέν διατυπώνεται ὡς άπλή μεθοδολογική αντίρρηση στήν καθιερωμένη αντίληψη γιά τήν ιστοριογραφία. Καθώς επιδίωξη τής κριτικῆς του εἶναι ἡ πλήρης πολιτική καί ιδεολογική άνατροπή ιστορικισμοῦ καί θετικισμοῦ, ἡ έν λόγω κριτική επικεντρώνε-

ται στό βάθος πού τούς ἔδραιώνουν φιλοσοφικά. Καί αὐτά τά βάθρα εἶναι δύο. Πρῶτον, ἡ αντίληψη γιά τόν ιστορικό χρόνο πού ὑποδαστάζει τήν ὅλη ιστορικιστική προσέγγιση καί, δεύτερον, ἡ άμεροληψία πού τόσο ὁ θετικισμός ὡς καί ὁ ιστορικισμός επικαλοῦνται ὡς καταστατική τους ἀρχή.

3.

Ἐνάντια στόν ιστορικισμό καί τόν θετικισμό, ὁ Μπένγιαμιν υἱοθετεῖ τήν προσέγγιση τοῦ Μάρξ στήν ιστοριογραφία, δηλαδή τόν «ιστορικό ὕλισμό» —ἡ «ὑλιστική ιστοριογραφία», ὅπως ἐπίσης ἀποκαλεῖ τήν έν λό-

5. Γιά ἕναν διάλογο μεταξῦ Μπένγιαμιν καί Χορκχάιμερ περί τοῦ μή τετελεσμένου στήν ιστορία, βλ. τήν καταχώρηση Ν 8, 1, στό *Passagen-Werk*, ὅ.π., σ. 588-589.

6. Ἡ καθιερωμένη αντίληψη γιά τήν ιστορία «...προσπαθεῖ νά καλύψει τίς επαναστατικές στιγμές τής ιστορικῆς διαδοχῆς. Αὐτό πού ἐπιζητᾶ κυρίως εἶναι ἡ κατασκευή ἑνός συνεχοῦς. Ἀποδίδει σημασία μόνο σέ κείνα τά στοιχεία ἑνός ἔργου πού ἔχουν ἤδη συμμετάσχει στίς μεταγενέστερες ἐπιδράσεις τοῦ ἴδιου. Παραβλέπει τά σημεῖα ὅπου ἡ παράδοση διαρρηγνύεται, τά ἀπόκρημα βράχια καί τίς κορυφές πού προσφέρουν στήριγμα σέ ὅποιον θέλει νά προχωρήσει παραπέρα». *Passagen-Werk*, ὅ.π., Καταχώρηση Ν 9α, 5, σ. 592.

7. Ὁ μαρξισμός δέν συμπεριλαμβανόταν στή θεωρητική σκευή τοῦ Μπένγιαμιν μέχρι τά μέσα τής δεκαετίας τοῦ 1920. Πρίν άκόμη μελετήσῃ τό *Κεφάλαιο*, «ἦταν ἐξοικειωμένος μέ τό φετιχισμό τοῦ ἐμπορεύματος μόνο στήν ἐκδοχή τοῦ Λούκατς ὅπως καί ἀρκετοί ἄλλοι ἀριστεροί διανοούμενοι τής γενιᾶς του, ὁ Μπένγιαμιν ὀφείλε σέ μεγάλο βαθμό τή μαρξιστική του ὀπτική στό κεφάλαιο περί πραγμοποίησης πού περιέχεται στό *Ἱστορία καί ταξική συνείδηση* τοῦ Λούκατς». Βλ. Rolf Tiedemann, «Einleitung des Herausgebers», στό Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, ὅ.π., τ. V, σ. 26. Ὁ Τίντεμαν εικάζει ὅτι ἡ διαδικασία σύγκλισης τής θεολογίας καί τοῦ κομμουνισμοῦ στή σκέψη τοῦ Μπένγιαμιν επιταχύνθηκε στό τέλος τής δεκαετίας αὐτῆς άπό τίς προτροπές τοῦ Χορκχάιμερ καί τοῦ Ἀντόρνο —κατά τίς ιστορικές συναντήσεις τους τό φθινόπωρο τοῦ 1929— νά λάβει ὑπόψη του τήν ἀνάλυση τοῦ Μάρξ γιά τό κεφάλαιο στή συγγραφή τοῦ *Passagen-Werk*. «Εἶναι πολύ πιθανό ὁ Μπένγιαμιν, ὁ ὁποῖος τήν ἐποχή ἐκείνη δέν εἶχε διαβάσει σχεδόν τίποτε άπό τόν Μάρξ, νά ἐπηρεάστηκε άπό μιά τέτοια προτροπή» (ὅ.π.). Μετά άπό αὐτό τό σημεῖο, ὁ Μπένγιαμιν ἐπιδόθηκε σέ μιά συστηματική καί επίπονη διαδικασία ἐκ νέου διατύπωσης τών παλαιότερων ιδεῶν του, μεταφυσικῆς κυρίως προέλευσης, προκειμένου νά τίς καταστήσει συμβατές μέ τή μαρξιστική συστηματοποίηση. Μετά άπό μιά δεκαετία, πού χαρακτηρίζεται άπό τήν προσήλωσή του στόν μαρξισμό, φαίνεται νά κατασταλάζει τό 1940 μέ τίς «Θέσεις» σέ μιά ιδιόμορφη σύντηξη τοῦ ιστορικοῦ ὕλισμοῦ καί τοῦ ἰουδαϊκοῦ μεσσιανισμοῦ.

γω προσέγγιση. Καί τήν υίοθετεῖ προφανῶς κατά τόν ιδιαίτερο τρόπο μέ τόν ὅποιο ὁ ἴδιος τήν ἐρμηνεύει.⁷ Σέ τί συνίσταται τώρα αὐτή ἡ ἐρμηνεία; Τί εἶναι ὁ ιστορικός ὕλισμός γιά τόν Μπένγιαμιν;

Κατ' ἀρχήν ὁ ἴδιος δέχεται χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη ἢ σχόλιο τή θεμελιώδη θέση τοῦ Μάρξ ὅτι ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πάλης τῶν τάξεων, πάλης πού εἰσχωρεῖ παντοῦ καί προσδιορίζει ἡ χρωματίζει τά πάντα χωρίς νά ἀφήνει τίποτε στό ἀπυρόβλητο. Πρόκειται γιά μιὰ θέση πού ἀποποιεῖται εὐθύς ἐξαρχῆς τήν ὑποκριτική ἀμεροληψία τοῦ θετικισμοῦ, ἀφοῦ ἀποκλείει ἀπό μόνη της τή δυνατότητα νά ἐκφέρεται ἀπό ἕνα οὐδέτερο σημεῖο πού κεῖται ἔξω ἢ ὑπεράνω ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες τάξεις. Ἄφοῦ ἡ ταξική πάλη εἰσχωρεῖ παντοῦ, τέτοιο οὐδέτερο σημεῖο δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει. Ἀντίθετα, ἀκολουθώντας ἐν προκειμένῳ τόν Μάρξ, ὁ Μπένγιαμιν διατυπώνει ρητά καί ἀπερίφραστα τή θέση αὐτή ἀπό τή σκοπιά τῆς ἐκάστοτε «ἀγωνιζόμενης, καταπιεσμένης τάξης» (Θέση 12), ὁμολογώντας ἔτσι ὅτι ὁ ἴδιος μεροληπτεῖ ἀνευδοίαστα.

Μέ αὐτήν τήν ἀφετηρία καί μέ τήν ἴδια μεροληπτική στόχευση, ὁ Μπένγιαμιν προχωρεῖ ἕνα ρηξικέλευθο βῆμα παραπέρα: φορέας τῆς «ἱστορικῆς γνώσης» δέν εἶναι ἕνας ἢ πολλοί ἄνθρωποι ἀλλά «ἡ ἴδια ἡ ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» (Θέση 12, ὑπογραμμίζουμε ἐμεῖς).⁸ Κατά συνέπεια, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά παραγάγει καθαυτό γνώση, ὁ ρόλος τοῦ ιστοριογράφου πού ἐντάσσει τή δουλειά του στήν ἴδια κατεύθυνση ὑποβιβάζεται καί σχετικοποιεῖται: ἔργο του εἶναι ἀπλῶς νά ἀναδειξοῦν καί ἐνδεχομένως νά συστηματοποιήσει, κατά τόν τρόπο πού ἀντιστοιχεῖ στίς φιλοσοφικές προκειμένες τῆς κατεύθυνσης πού ὑπηρετεῖ, τήν ἱστορική γνώση πού ἔτσι ἢ ἀλλιῶς προϋπάρχει αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Βεβαίως, στό κείμενο πού σχολιάζουμε ἐδῶ, ὁ Μπένγιαμιν δέν καταπιάνεται μέ ἕνα τέτοιο ιστοριογραφικό ἔργο –τό ὅποιο ἀφήνει γιά ἄλλα γραπτά του καί ιδιαίτερα τό *Passagen-Werk* καί τίς μελέτες γιά τόν Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire)–, ἀλλά μέ τήν ἐρμηνεία καί ἐπεξεργασία τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑπόβαθρου πού μπορεῖ νά στηρίξει τήν ἐν λόγω μεροληπτική κατεύθυνση: τό κείμενο συνίσταται σέ θέσεις γιά τή φιλοσοφία, ἀκριβῶς, τῆς ἱστορίας.

Προχωρεῖ δέ ὁ ἴδιος σέ ἕνα τέτοιο ἔργο ὄχι μόνο γιατί θεωρεῖ ὅτι τό ἀντίπαλο φιλοσοφικό ὑπόβαθρο εἶναι γνωσιοθεωρητικά σαθρό, ἀλλά καί γιατί ἀντιλήψεις καί ἰδεολογήματα πού ἀνάγονται σέ ἐκεῖνο ἔχουν εἰσχωρήσει καί τείνουν νά κυριαρχήσουν, τήν ἐποχή πού γράφει ὁ ἴδιος τίς «Θέσεις», ἀκόμη καί στό ἐσωτερικό τῆς «ἀγωνιζόμενης, καταπιεσμένης τάξης». Τά ἰδεολογήματα αὐτά στομώνουν τόν ἀντίστοιχο ἀγῶνα, γιατί διαστρέφουν καί παραποιῶν τό πνεῦμα του. Ὁ ἴδιος διακρίνει δύο βασικά τέτοια ἰδεολογήματα πού συνδέονται καί τά δύο μέ τήν ἀντίληψη περί ἱστορικοῦ χρόνου. Τό ἕνα ἔχει νά κάνει μέ τήν ἰδέα τῆς

προόδου καί τό ἄλλο μέ τή «φορά» πρὸς τήν ὁποία προσβλέπει ὁ ἀγῶνας τῆς ἐκάστοτε καταπιεσμένης τάξης καί, κατά συνέπεια, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ταυτίζεται μέ τήν πάλη τῶν τάξεων, μέ τή «φορά» πού ἀκολουθεῖ ἡ καθαυτό ἱστορία.

4.

Κατά τήν κατάστροφη τοῦ γενικοῦ σχεδίου τοῦ *Passagen-Werk*, ὁ Μπένγιαμιν εἶχε ἀποδώσει ιδιαίτερη ἔμφαση στή διερεύνηση τῆς διαδικασίας μέ τήν ὁποία τό διαφωτιστικό αἴτημα τῆς προόδου μετατράπηκε, κατά τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, σέ βεβαιότητα γιά τό ἀναπότρεπτό της, δηλαδή σέ ἀκλόνητη ἐμπιστοσύνη στό ἀναπόφευκτο τῆς διαρκοῦς βελτίωσης τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν,⁹ ἐπιφέροντας σημαντικά πολιτικά ἀποτελέσματα. Ἔτσι, ἡ ἀκριτῆ ἀποδοχή τοῦ ἰδεολογῆ-

8. Τό βῆμα αὐτό δέν εἶναι αὐθαίρετο, ἀλλά θεμελιώνεται στήν ἐπιστημολογία τῆς ἱστορίας πού ἐπεξεργάζεται ὁ Μπένγιαμιν. Κατά τή συστηματοποίηση αὐτή, ἡ γνώση ἀναδύεται πάντα μέ τή μορφή εἰκόνας ἐνῶ ταυτόχρονα «ἡ ἀληθινή εἰκόνα τοῦ παρελθόντος εἶναι φευγαλέα. Τό παρελθόν μπορεῖ νά συλληφθεῖ μόνον ὡς μία εἰκόνα ἡ ὁποία, τή στιγμή ἀκριβῶς πού μπορεῖ νά ἀναγνωρισθεῖ, πετιέται ἀστραπιαία γιά νά μὴν ξανάρθει» (Θέση 5). Ὁ μηχανισμός ἀνάδυσης αὐτῶν τῶν εἰκόνων, πού ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ «διαλεκτικές», δέν ὑπόκειται σέ κανέναν ἔλεγχο καί δέν ὑπακούει σέ καμιά πρόθεση. Μέ τά λόγια τοῦ ἴδιου: «τό σημεῖο στό ὅποιο ἐκρήγνυται ἡ ἀλήθεια ... εἶναι ὁ θάνατος τῆς *intentio*» *Passagen-Werk*, N. 3,1 (V, σ. 578). Ὅμως «ἡ εἰκόνα πού εἶναι ἀναγνώσιμη, δηλαδή, ἡ εἰκόνα στό Τώρα τῆς ἀναγνωρισιμότητάς της, φέρει ἐντονα τό ἀποτύπωμα τῆς κρίσιμης στιγμῆς τοῦ κινδύνου, στιγμῆς στήν ὁποία θεμελιώνεται κάθε ἀνάγνωση» (ὅ.π.). Κατά συνέπεια, εἶναι ἡ «ἀγωνιζόμενη καταπιεσμένη τάξη» ἐκεῖνη πού ἀποτελεῖ τό προνομακό ὑποκείμενο πού συλλαμβάνει τίς διαλεκτικές εἰκόνες, δηλαδή τίς εἰκόνες πού περικλείουν τήν αὐθεντική γνώση τοῦ παρελθόντος, γιατί αὐτή εἶναι κατ' ἐξοχήν τό ὑποκείμενο πού ἀναλαμβάνει τόν ταξικό ἀγῶνα συνιστώντας ἔτσι τελικά τό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας.

9. Ἡ δεσμίδα [*Konvolut*] N τοῦ *Passagen-Werk*, μέ τίτλο «Ἐπιστημολογία, θεωρία τῆς προόδου», ἀπαρτιζόταν ἀπό τό ὕλικό (παραθέματα, ἀφορισμούς, σχόλια) βάσει τοῦ ὁποίου θά θεμελιωνόταν θεωρητικά ἡ ιστοριογραφική προσέγγιση τοῦ Μπένγιαμιν στόν 19ο αἰώνα, πράγμα πού ἀποτελοῦσε καί τό ἀντικείμενο τοῦ *Passagen-Werk* ἢ *Ἔργασίας τῶν Στοῶν*. Πολλές ἀπό τίς καταχωρήσεις τῆς δεσμίδας αὐτῆς βρῆκαν τήν τελική τους θέση στίς «Θέσεις», εἴτε ἀπαράλλαχτες εἴτε μέ ἑλαφρῶς διαφορετικές διατυπώσεις. Τό γεγονός ὅτι ἡ ἰχνηλασία τοῦ πῶς ἐξελιχθῆκε ἡ ἰδέα τῆς προόδου συστεγαζόταν στήν ἴδια δεσμίδα τοῦ *Passagen-Werk* μέ τίς καθαυτό θεωρητικές ἀναζητήσεις τοῦ Μπένγιαμιν, πιστοποιεῖ ἀπό μόνο του τή σημασία πού ἀπέδιδε ὁ Μπένγιαμιν στήν ἰδέα αὐτή.

ματος αὐτοῦ, πού προβάλλεται πλέον ἀπό παντοῦ, ὄχι ἀπλῶς ὡς «ρυθμιστικό ιδεῶδες» (Θέση 11), ἀλλά καί ὡς ἡ προοπτική μιᾶς οἰονεῖ αὐτόματης ἐξελικτικῆς διαδικασίας πού δέν μπορεῖ νά ἀνακοπεῖ, ἔχει «διαφθεῖρει» εἰς βάθος «τῆ γερμανική ἐργατική τάξη» (Θέση 11), δηλαδή τῆ σύγχρονη τοῦ Μπένγιαμιν «ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη», καί ἔχει ὑπονομεύσει σοβαρά τόν ἀγῶνα της, ὑποτάσσοντάς τον στήν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη θά ὀδηγήσει ἀπό μόνη της στή μελλούμενη ἐλευθερία. Ταυτόχρονα, καθῶς ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη συνδέεται εὐθέως μέ τήν αὐξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἐργασίας, ἡ ἴδια ἡ ἐργασία παρουσιάζεται κατὰ τό ἴδιο ιδεολόγημα ὡς ἡ μοναδική πηγή κοινωνικοῦ πλούτου.

Στήν ἴδια Θέση 11, ὁ Μπένγιαμιν ἀναφέρεται ρητά στήν κριτική πού ἄσκησε συναφῶς ὁ Μάρξ στό Πρόγραμμα τῆς Γκότα. Ἐκεῖ ὁ τελευταῖος ἀφ' ἐνός τονίζει ὅτι παρόμοιες ἀντιλήψεις «... προβάλλονταν ἀνέκαθεν ἀπό τοῦς ὑτέρμαχους τοῦ ὑπάρχοντος κοινωνικοῦ καθεστώτος σέ κάθε ἐποχή»¹⁰ ἐνῶ στή θέση τοῦ Προγράμματος ὅτι «ἡ ἐργασία εἶναι ἡ πηγή κάθε πλούτου καί κάθε πολιτισμοῦ», ὁ ἴδιος ἀντιτείνει ὅτι αὐτή, πρῶτον, ἀποκρύπτει τήν ἀπαραίτητη συνεισφορά τῆς φύσης ὡς «πηγῆς ἀξιών χρήσης», δηλαδή πρῶτων ὑλῶν καί ἐργαλείων καί, δεῦτερον, διαγράφει πλήρως ἀπό τό ὀπτικό της πεδίο τίς σχέσεις ἰδιοκτησίας πού προϋποτίθενται ἀναγκαῖα προκειμένου ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία νά καταστεί, ἀκριβῶς, πηγή ἀξιών χρήσης. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ παραγωγικές δυνάμεις περιορίζονται ἀποκλειστικά στήν ἀνθρώπινη ἐργασία ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποσιωποῦνται πλήρως οἱ παραγωγικές σχέσεις.

Ὁ Μπένγιαμιν, ὑπερθεματίζοντας, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτή, ὄχι μόνον ἀγνοεῖ τή φύση καί τίς καταστροφές πού ἡ ἀνεξέλεγκτη ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας ἐπιφέρει ἐκεῖ –οἱ μεταγενέστερες ἐξελίξεις ἐπιβεβαίωσαν πλήρως, ὅπως γνωρίζουμε, αὐτήν τήν πρῶτη «οἰκολογική» θέση–, ἀλλά καί τό γεγονός ὅτι ὅσο ἡ ἐργατική τάξη δέν ἔχει πρόσβαση στά προϊόντα τῆς δικῆς της δουλειᾶς, ἡ τεχνολογική ἀνάπτυξη τήν ἀποξενώνει ὅλο καί περισσότερο ἀπό τόν πλοῦτο πού παράγει ἡ ἴδια καί τήν ὑποτάσσει βαθύτερα στόν κυρίαρχο. Γιά τόν Μπένγιαμιν, αὐτό πού ὀνομάζεται πρόοδος ὄχι μόνον δέν ὀδηγεῖ στήν κοινωνική ἀπελευθέρωση, ἀλλά δημιουργεῖ ὅλο καί μεγαλύτερες κοινωνικές καταστροφές –ἡ ἀνθρωπότητα ἐμελλε νά γνωρίσει πολλές, ἀπό τίς τεχνολογικές καινοτομίες τοῦ Ἄουσοιτς καί τῆ βόμβα στή Χιροσίμα μέχρι τά μεταλλαγμένα καί τῆ γενικευμένη πείνα στόν λεγόμενο τρίτο κόσμο– σωρεῖοντας «ἐρείπια ἐπί ἐρείπιων» (Θέση 9).¹¹ Ἐχοντας τά μάτια σταθερά προσηλωμένα στό παρελθόν, ὁ «ἄγγελος τῆς ἱστορίας» βλέπει μέ φρίκη τόν διαρκῶς ὀγκούμενο σορό αὐτῶν τῶν ἐρειπίων ἐνόσω «σπρώχνεται ἀσυγκράτητα πρὸς τό μέλλον ἀπό τήν καταγίδα πού ὀνομάζουμε πρόοδο» (Θέση 9).

5.

Συναρτημένη μέ τήν ἰδέα τῆς προόδου εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ «ἀγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» ὀφείλει νά ἀφήσει πίσω της τό παρελθόν καί νά ἀτενίσει αἰσιόδοξα τό μέλλον, δηλαδή τήν εἰδυλλιακή ἐκείνη ἐποχή ὅπου ἡ τεχνολογική πρόοδος καί ἡ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας θά ἔχει ὀδηγήσει στήν ἀπελευθέρωση, ἂν ὄχι τῶν παιδιῶν της, τουλάχιστον τῶν ἐγγονῶν της. Γιά τόν Μπένγιαμιν ὅμως, ὁ «ἄγγελος τῆς ἱστορίας», δηλαδή ἐκεῖνος πού ἀγγέλλει τήν ἱστορική γνώση, εἶναι στραμμένος πρὸς τό παρελθόν, καί ὄχι μόνο γιατί αὐτή εἶναι ὑποχρεωτικά ἡ σκοπιά κάθε ἱστοριογράφου. Ἀφοῦ «φορέας τῆς ἱστορικής γνώσης εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀγωνιζόμενη καταπιεσμένη τάξη», εἶναι ἡ ἴδια ἡ τάξη αὐτή πού, ἐνόσω διεξάγει καί γιά νά διεξαγάγει τόν ἀγῶνα της, στρέφεται πρὸς τό παρελθόν. Ἔτσι ἡ ἀλλιῶς, αὐτή εἶναι ἡ μόνη δυνατότητα πού ἔχει, ἀφοῦ τό μέλλον εἶναι ἕνα ἄμορφο κενό ἐνῶ τό παρελθόν κατὰφορτο ἀπό γεγονότα. Ὡστόσο, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τοῦ παρελθόντος εἶναι ἡ ἱστορία τῆς δικῆς της πάλης, τό παρελθόν αὐτό εἶναι δική της περιουσία. Ἐπεται πῶς μόνον ἀπό ἐκεῖ μπορεῖ νά ἀντλήσει ἡ ἴδια τή δύναμή της καί τά ὄπλα της. Τά ὄπλα αὐτά εἶναι «ἡ πίστη, τό θάρρος, τό χιούμορ, ἡ πανουργία, ἡ προσήλωση» (Θέση 4), ὄπλα πού μποροῦν νά συμπυκνωθοῦν στό «μίσος» ἐναντία στήν καταπίεση καί στό «πνεῦμα αὐτοθυσίας» πού τῆ διακρίνει (Θέση 12). Αὐτά ὅμως τά

10. Marx-Engels, *Critique des programmes de Gotha et d'Erfturt*, Éditions Sociales, Παρίσι 1966, σ. 24-25. Τό ἔμβλημα τοῦ Ἄουσοιτς, «Ἡ ἐργασία ἀπελευθερώνει», δείχνει τήν προφητική διάσταση τῆς διατύπωσης τοῦ Μάρξ.

11. Ὀφείλουμε νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ τεχνολογικές ἐξελίξεις δέν ἀποτελοῦν μονοσήμαντα πηγή δεινῶν γιά τόν Μπένγιαμιν. Στό δοκίμιο τοῦ 1936 «Τό ἔργο τέχνης τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναπαραγωγικότητάς του», ὁ ἴδιος ἐστιάζει τό ἐνδιαφέρον του στίς ἀλλαγές πού αὐτές οἱ ἐξελίξεις προκαλοῦν στήν τέχνη καί, γενικότερα, στήν ἀνθρώπινη αἰσθητηριακή πρόσληψη. Στό ἐν λόγω δοκίμιο γίνεται σαφές ὅτι ὁ ἴδιος δέν ἐπισυνάπτει στίς ἐξελίξεις τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας ἕνα γενικά θετικό ἢ ἕνα γενικά ἀρνητικό πρόσημο, ἀλλά τίς ἀντιλαμβάνεται ὑπό τό πρίσμα τοῦ ἐκάστοτε κοινωνικοῦ καί πολιτικοῦ διακυβεύματος. Ἔτσι, οἱ ἐξελίξεις στήν ἐπιστήμη καί στήν τεχνολογία μπορεῖ νά ἀποκτήσουν εἴτε ἀπελευθερωτικό εἴτε μυθοπλαστικό περιεχόμενο, ἀνάλογα μέ τό πῶς προσδόνονται στήν κοινωνική πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, τό φαινόμενο τῆς ἀλλοτρίωσης δέν ἀπορρέει ἀπευθείας ἀπό τίς τεχνολογικές ἐξελίξεις ὡς τέτοιες, ἀλλά ἀπό τήν ἔλλειψη ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στίς δυνατότητες πού αὐτές οἱ ἐξελίξεις παρέχουν, ἀπό τῆ μιά, καί στή διατήρηση τῆς ἄνισης κατανομῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων καί τῶν συναφῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας, ἀπό τήν ἄλλη, διατήρηση στήν ὁποῖα, βεβαίως, συμβάλλουν καί οἱ ἴδιες οἱ ἐξελίξεις αὐτές.

όπλα σκουριάζουν, ή δύναμη εξασθενίζει και ο αγώνας απονευρώνεται όσο ή τάξη αυτή αφήνεται «στόν κομφορμισμό» (Θέση 11) που προσβλέπει απλώς στο μέλλον, γιατί μίσος και πνεύμα αυτοθυσίας «τροφοδοτούνται από την εικόνα των σκλαβωμένων προγόνων, όχι από τό ιδεώδες των απελευθερωμένων έγγονών» (Θέση 12).

Έτσι, αφού ή «άγωνιζόμενη, καταπιεσμένη τάξη» είναι στραμμένη προς τό παρελθόν ενώ ή ιστορία των κοινωνιών είναι ή ιστορία της πάλης των τάξεων, όχι μόνο ή ιστοριογραφία, αλλά και ή ίδια ή κίνηση της ιστορίας, έχει υποχρεωτικά στραμμένα τά νώτα της στό μέλλον, πράγμα που έξηγει και τή «γενικευμένη έλλειψη φθόνου του έκάστοτε παρόντος απέναντι στό μέλλον του» που παρατήρησε ο Λότζε μελετώντας τόν ανθρώπινο ψυχισμό (Θέση 2). Έπεται πώς ο ιστορικός χρόνος δέν φέρει μονότροπα προς τό μέλλον, όπως θέλει ή ιδέα της προόδου και όπως ύπονοι ο ιστορικός.

6.

Γιά τόν Μπένγιαμιν, ο ιστορικός χρόνος δέν αποτελεί κενό και άδρανές δοχείο που γεμίζει από άλυσίδες συμβάντων και δέν συνιστά ένα συνεχές μέ μονότροπη φορά προς τό μέλλον γιατί «πληροϋται από τωρινό χρόνο [Jetztzeit]» (Θέση 14).

Ο «τωρινός χρόνος» αυτός, αυτό τό «τώρα», έφ'σον άναδυθεί μέσα από τίς έντάσεις της αδιάκοπης ταξικής πάλης, συνιστά μία «άκίνητοποίηση του ιστορικού γίνεσθαι» (Θέση 17), μία στιγμή όπου «ο χρόνος σταματά και μένει ασάλευτος» (Θέση 16). Αυτή ή κατάπαυση ή άκίνησία συνιστά τή στιγμή όπου επισημαίνει μία διάρρηξη του ιστορικού συνεχούς από τόν αγώνα της καταπιεσμένης τάξης, τή στιγμή όπου παρουσιάζεται τό ένδεχόμενο ή ίδια ή ιστορία νά αλλάξει ριζικά τροπή. Κατά τή θεολογική όρολογία του Μπένγιαμιν, ή πλήρωση του ιστορικού χρόνου από «τωρινό χρόνο» συνιστά τήν άνεξάλειπτη παρουσία του μεσσιανικού στοιχείου μέσα στον ίδιον τόν ιστορικό χρόνο (Θέση 17), δηλαδή τό άμυδρο αλλά πάντοτε άνοιχτό ένδεχόμενο νά συντελεστεί ή μετάβαση στη μεσσιανική εποχή ή, ίσοδύναμα, τήν ιστορικά άνεξάλειπτη δυνατότητα νά συντελεστεί επανάσταση. Πράγμα που σημαίνει ότι ή επανάσταση μπορεί νά ξεσπάσει τήν οποιαδήποτε στιγμή, αφού κάθε συγκυρία, κάθε παρόν, είναι «διάστικτο από θραύσματα μεσσιανικού χρόνου» (Θέση Α), ενώ ή ίδια μπορεί νά ξεσπάσει μέ οποιαδήποτε άφορμή, αφού τό οποιοδήποτε συμβάν «είναι δυνατόν νά αποτελέσει τή στενή ύλη από τήν όποία θά μπορούσε νά διέλθει ο Μεσσίας» (Θέση Β).

Έπεται πώς τό κύριο μέλημα του έκάστοτε κυρίαρχου κάθε στιγμή δέν μπορεί νά είναι άλλο από τήν

άποτροπή, άκριδώς, της επαναστατικής δυνατότητας. Καί αυτό συνεπάγεται πώς ή «κατάσταση έκτάκτου άνάγκης» που επικρατεί τήν εποχή που γράφει ο Μπένγιαμιν, «δέν είναι εξαίρεση αλλά ο κανόνας» (Θέση 8).¹² Κατά συνέπεια, έργο της ύλιστικής ιστοριογραφίας είναι τό νά αντιμετώπιζει κάθε συγκυρία, κάθε παρόν, ως άκριδώς κατάσταση έκτάκτου άνάγκης όπου διακυβεύεται ή επανάσταση, αλλά και, άκόμη παραπέρα, νά συμβάλει ή ίδια μέ τόν τρόπο της, ιδιαίτερα σέ συνθήκες όπως οι τότε, στό «νά προκληθεί πραγματική κατάσταση έκτάκτου άνάγκης» (Θέση 8). Τό έκάστοτε παρόν δέν αποτελεί λοιπόν τό φευγαλέο σημείο μετάβασης από τό παρελθόν στό μέλλον, όπως θά ήθελε ο ιστορικός. Καθώς «πληροϋται από τωρινό χρόνο», καθώς είναι «διάστικτο από θραύσματα μεσσιανικού χρόνου», κάθε παρόν μπορεί νά έγκυμονεί τό «τώρα» της «κατάπαυσης του γίνεσθαι», τό «τώρα» της επανάστασης. Μία σπίθα μπορεί κάθε στιγμή νά βάλλει φωτιά στην πεδιάδα όλόκληρη.

12. Μολονότι μία τέτοια θέση ή διαπίστωση μπορεί ίσως νά δικαιολογηθεί από εκείνα που επικρατούσαν στη Γερμανία κατά τά τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ή κατά κυριολεξία συμπεριλήψη της στη φιλοσοφική θεμελίωση της ιστοριογραφίας μπορεί νά οδηγήσει σέ σημαντικές θεωρητικές παρερμηνείες και πολιτικές παρεκκλίσεις. Γράφει ο Βόλιν (Richard Wolin): «Εάν σήμερα ή “κατάσταση έκτάκτου άνάγκης” κατανοηθεί κυριολεκτικά και όχι μεταφορικά, κινδυνεύει κανείς νά ύποτιμήσει τίς ύπάρχουσες δυνατότητες πολιτικής παρέμβασης και κριτικής. Τό αποτέλεσμα μπορεί νά είναι —και συχνά είναι— ή παράλυση και ή περιθωριοποίηση της άριστερης αντιπολιτευτικής πρακτικής. Μία θέση που έκκινεί από τήν προκείμενη ότι τό καπιταλιστικό καθεστώς είναι έγγενώς φασιστικό ή ολοκληρωτικό είναι καταδικασμένη σέ άναποτελεσματικότητα. Έπιπλέον, διαπράττει τό λάθος νά γενικεύει τέτοιες έννοιες μέχρι νά τίς καθιστά τετριμμένες και άνευ νόηματος, αποτέλεσμα άκριδώς αντίθετο από εκείνο που επιδιώκει όποιος προσπαθεί νά κατανοήσει τίς μορφές ολοκληρωτικής πολιτικής». Richard Wolin, *An Aesthetic of Redemption*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1994, σ. xxiii.

Όφείλουμε νά προσθέσουμε ότι δέν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο Μπένγιαμιν, επιδιώκοντας νά προσδώσει έμφαση στις διατυπώσεις του για νά ταρακουνήσει τόν άναγνώστη του, εκφράζεται μέ τό σχήμα της ύπερβολής (όπως, για παράδειγμα, όταν διατυπώνει τήν πρόθεση νά καθολικεύσει τή χρήση του μοντάζ στο *Passagen-Werk*). Αποφεύγοντας τήν εύκολία νά ερμηνεύσουμε τή φράση ως κατάλοιπο του πρώιμου μηδενισμού του Μπένγιαμιν, τήν έλλαμβάνουμε ως έκφραση της άρνησης του νά αποδεχθεί άδιαμαρτύρητα τήν άπογύμνωση του ιστορικού χρόνου από τό μεσσιανικό του περιεχόμενο, δηλαδή από τήν άνεξάλειπτη δυνατότητα της επανάστασης. Η έλλειψη μιάς επεξεργασμένης πολιτικής θεωρίας μπορεί νά αφήσει τέτοια παρερμηνεύσιμα κενά.

7.

Ὁ Μπένγιαμιν χαρακτηρίζει μέ μεσσιανικούς ὄρους τὴν ἐπανάσταση γιατί, κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν διδασκαλία ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀντιλαμβάνεται, εἶναι ὁ Μεσσίας ἐκείνος πού συγκαλεῖ πάσες τίς γενεές κατὰ τὴν Ἡμέρα τῆς Κρίσεως προκειμένου νὰ λυτρώσει τὸν πόνο καὶ τίς θυσίες ὄλων ἐκείνων πού τυραννίστηκαν, ὄλων ἐκείνων πού καταπιεσθήκαν καὶ μαρτύρησαν ἤδη ἀπὸ τίς ἀπαρχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Δηλαδή, ἡ ἐπανάσταση δέν ἐπιτελεῖται γιὰ νὰ κερδίσει ἡ καταπιεσμένη τάξη τὸ μέλλον της, ἀλλὰ γιὰ νὰ δικαιώσει τοὺς πατέρες καὶ τοὺς παπποῦδες της γιὰ ὅσα ὑπέφεραν, γιὰ νὰ λυτρώσει, ἀκριβῶς, τὸ παρελθόν της. Γιὰ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο τὸ προλεταριάτο «ἐμφανίζεται στὸν Μάρξ ὡς ἡ τελευταία ὑποδουλωμένη τάξη, ὡς ἡ ἐκδικητρία τάξη πού ὀλοκληρώνει τὸ ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης στὸ ὄνομα ὄλων τῶν γενεῶν πού ἠττήθηκαν» (Θέση 12). Ἔτσι, ἀφοῦ τὸ προλεταριάτο εἶναι ἡ τελευταία «ὑποδουλωμένη τάξη», ἡ ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νὰ προέλθει πλέον, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, παρὰ ἀπὸ τὸν δικό του ἀγῶνα. Καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἔργου τῆς ἀπελευθέρωσης, ἡ ἀταξικὴ κοινωνία, ταυτίζεται μέ τὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία.¹³ Τότε καὶ μόνον τότε, μετὰ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔλευση, «κάθε μία ἀπὸ τίς βιωμένες στιγμές τῆς ἀνθρωπότητας» μπορεῖ νὰ γίνει «εὐφημος μνεῖα στὴν ἡμερήσια διάταξη» (Θέση 3).

Ἀφοῦ ἡ ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία, ὡς ἱστοριογραφία, δέν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποβλέπει στὴν ἀποκατάσταση «κάθε μᾶς ἀπὸ τίς βιωμένες στιγμές τῆς ἀνθρωπότητας» καὶ ἀφοῦ, ἐπιπλέον, «μόνο μιά λυτρωμένη ἀνθρωπότητα μπορεῖ νὰ δεξιωθεῖ τὸ πλήρωμα τοῦ παρελθόντος της καὶ νὰ τὸ μνημονεῖ καθ' ὅλες τίς στιγμές του» (Θέση 3, ὑπογραμμίζουμε ἐμεῖς), ὑποχρεώνεται ἐγγενῶς καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία νὰ ἀποβλέπει στὴν ἔλευση τοῦ Μεσσία. Γιατί μόνον αὐτὴ ἡ ἔλευση ὀλοκληρώνει τὴν ἴδια ὡς ἀκριβῶς ἱστοριογραφία, δηλαδή ὡς πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ παρελθόντος ὀλόκληρου. Μέ ἄλλα λόγια, μόνον ἔτσι, μόνον ὡς συνιστώσα τοῦ ἀγῶνα τῆς καταπιεσμένης τάξης, ἡ ἐνασχόληση μέ τὸ παρελθόν μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει νόημα καὶ νὰ δικαιωθεῖ ἡ ἴδια. Καὶ τοῦτος ὁ ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἀποκατάστασης τοῦ παρελθόντος εἶναι σήμερα, ὅπως καὶ πάντοτε, ἀπολύτως ἐπείγων, γιατί ἡ ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία ἔχει ταυτόχρονα «ἐμπεδώσει ὅτι ἀκόμη καὶ οἱ νεκροὶ δέν θὰ εἶναι ἀσφαλεῖς ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ἂν νικήσει» (Θέση 6).¹⁴

8.

Κατὰ τὸν Μπένγιαμιν, ἡ «ὑλιστικὴ ἱστοριογραφία στηρίζεται σὲ μιά κατασκευαστικὴ ἀρχή» (Θέση 17). Αὐτὸ σημαίνει πῶς ὁ ἱστοριογράφος πού ἐντάσσεται στὴν προοπτικὴ της, ὁ ἱστορικός ὑλιστής, κατασκευάζει μέ

ἐναν εἰδικὸ τρόπο τὴ σχέση τοῦ παρόντος του μέ τὸ παρελθόν. Συγκεκριμένα, ἡ σκέψη του ἐστιάζεται πάντοτε σὲ ἓνα ἱστορικὸ ἀντικείμενο «κορρασμένο μέ ἐντάσεις» (Θέση 17) καὶ τὸ ἀντιμετωπίζει –τό «σείει δίαια [sprengt]» γράφει ὁ Μπένγιαμιν– μέ τρόπο ὡστε αὐτὸ «νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μιά μονάδα» (Θέση 17). Ὁ ὄρος «μονάδα» ἐδῶ παραπέμπει στὸν Λάμπνιτς.¹⁵ Γιὰ τὸν τελευταῖο, οἱ «μονάδες» ἀποτελοῦν τὰ ἔσχα-

13. Ἡ γλώσσα βεβαίως ἐδῶ εἶναι ἀλληγορικὴ. Πρέπει νὰ ἐγινε ἤδη σαφές ὅτι ὁ Μπένγιαμιν ἀντιμετωπίζει ἀφ' ἑνός αὐτὸ πού ὀνομάζει «ἱστορικὸ ὑλισμό» καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴ δική του ἐκδοχὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ μεσσιανισμοῦ ὡς δύο συστήματα πού παρουσιάζουν δομικὲς ἀναλογίες. Μία σειρά ἀπὸ ἀντιστοιχίες ἐπιτρέπουν τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα σύστημα στὸ ἄλλο. Ἔτσι, ὁ Μεσσίας ἀντιστοιχεῖ στὴν τελικὴ νίκη τοῦ προλεταριάτου, ἡ Πτώση ἀπὸ τὸν παράδεισο στὴν κατακερματισμένη ἐργασία πού ἀποξενώνει τὸν ἐργάτη ὄλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ προῖόν τῆς δουλειᾶς του, ἡ Ἡμέρα τῆς Κρίσεως στὴ νίκη τῆς ἐπανάστασης κ.ο.κ. Κοινὸ αἰτούμενο στά δύο συστήματα εἶναι ἡ λύτρωση τοῦ παρελθόντος, πού ἐπιτυγχάνεται μέ τὴν ἐπανάσταση πού θὰ φέρει τὴν ἀταξικὴ κοινωνία ἢ, ἰσοδύναμα, μέ τὸ πέρασμα στὴ μεσσιανικὴ ἐποχὴ.

14. Ἀνάμεσα σὲ μύρια ἄλλα, ἡ συμπεριφορὰ τῶν νικητῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐμφυλίου ἀπέναντι στοὺς νεκροὺς τῆς Ἀντίστασης συνιστᾶ στὰ καθ' ἡμᾶς ἓνα εὐγλωττο παράδειγμα: χρειάστηκε νὰ περάσουν περισσότερα ἀπὸ ἐξήντα χρόνια γιὰ νὰ στηθεῖ στὴ μάντρα τῆς Καισαριανῆς ἓνα μνημεῖο πού νὰ τιμᾷ τοὺς ἐκτελεσμένους ἀπὸ τοὺς ναζὶ ἀγωνιστές. Καὶ βέβαια τὸ ζήτημα δέν ἀφορᾷ μόνον τοὺς Ἀριστερούς. Ἡ μοῖρα τοῦ ἐβραϊκοῦ νεκροταφείου στὴ Θεσσαλονικὴ συνιστᾶ ἓνα ἀκόμη εὐγλωττο παράδειγμα.

15. Γιὰ μιά πλήρη ἀνάλυση τῆς ἔννοιας τῆς «μονάδας» στὸ πλαίσιο τῶν συμφραζομένων της, βλέπε Dionysios A. Anapolitanos, *Leibniz: Representation, Continuity and the Spatiotemporal*, Kluwer, Dordrecht, 1999. Ἡ *Μοναδολογία* –τό τελευταῖο κείμενο τοῦ Λάμπνιτς πού συμπικνώνει τὴ φιλοσοφία του– ἔχει μεταφραστεῖ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Στέφανο Λαζαρίδη, ἐπιμέλεια Γεράσιμου Βώκου, ἐκδ. Ὑπερίων, Ἀθήνα 1997 (δίγλωσση ἐκδοσις).

Ὁφείλουμε νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι μιά ἐπίμονη τάση στὸ ἔργο τοῦ Μπένγιαμιν ὀδηγεῖ κάποιες ἀπὸ τίς ιδέες του νὰ διατηροῦν τὴν ἀγκίστρωσή τους σὲ κομβικὲς ἔννοιες παλαιότερων διανοητῶν ἐνόσω οἱ ἴδιες ἐξελισσονται. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὀρολογίας τοῦ ἔργου του διαμορφώθηκε μέσα ἀπὸ παρόμοιες διαδικασίες ἐνοφθαλμισμοῦ. Καθὼς οἱ ἀρχικὲς ἔννοιες του συμπληρώθηκαν μέ νέα χαρακτηριστικά καὶ ὑποβλήθηκαν σὲ μιά συνεχὴ διεργασία μετασχηματισμοῦ, οἱ ἴδιες διαφοροποιήθηκαν ἔντονα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς τους καὶ συχνὰ κατέληξαν ἀγνώριστες. Ἀνάλογα μέ τὸν βαθμὸ ἀφομοίωσής τους, ἄλλες μετασκευάστηκαν σὲ ἔννοιες τῆς καθαυτοῦ μεπενγιαμινικῆς ὀρολογίας, ὅπως τὸ *Urpänomen* τοῦ Γκαίτε στὴν Καταγωγὴ τοῦ γερμανικοῦ δράματος, κι ἄλλες, ὅπως οἱ φροῦδικές ἔννοιες στὸ «Ὁρισμένα μοτίβα στὸν Μπλωντjέρ», ἔτυχαν μᾶς πιὸ διστακτικῆς, ἐξωτερικῆς τρόπον τινά, προσοικειώσης.

τα συστατικά του σύμπαντος, καθένα από τα όποια, χωρίς να έχει δική του δομή ή δυνατότητα κατάταξης, έχει μολαταῦτα τήν ικανότητα να αναπαριστᾶ στο έσωτερικό του όλες τις άλλες μονάδες και όλες τις αναπαραστάσεις που εκείνες μπορεί να φέρουν. Μέ αυτήν τήν έννοια, ή «μονάδα» που κατασκευάζει ο ιστορικός υλιστής «σειώντας βίαια» τό ιστορικό αντικείμενο φέρει ή περικλείει ολόκληρη τήν ανθρώπινη ιστορία και όλες τις παραστάσεις της.

Η επιλογή του ιστορικού αντικείμενου δέν εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση του ιστορικού υλιστή ούτε υποβάλλεται απαρέγκλιτα και μονότροπα από τό ίδιο τό αντικείμενο. Έχοντας διαμορφώσει τό αισθητήριό του από τόν ταξικό αγώνα, ο ίδιος στρέφεται αυθόρμητα πρὸς ἕνα ιστορικό αντικείμενο, του οποίου οι σοβούσες εντάσεις θά μπορούσαν να συνδεθὺν με τό τώρα που γράφει ὡστε να συστήσουν μιά «μεσσιανική κατάπαυση του γίγνεσθαι», δηλαδή μιά επαναστατική ρήξη «κίπερ του καταπιεσμένου παρελθόντος» (Θέση 17). Έχοντας επίγνωση ότι μόνο μιά τέτοια σχέση με τό ιστορικό αντικείμενο μπορεί να παραγάγει γνώση, ο ιστορικός υλιστής δέν διστάζει να προχωρήσει στο έργο του «άποσπώντας μιά ορισμένη εποχή από τό συνεχές τῆς ιστορίας, μιά συγκεκριμένη ζωή από μιά εποχή ή ἕνα συγκεκριμένο έργο από τό έργο μιᾶς ζωῆς» (Θέση 17) και να τό συγκροτήσει σε μονάδα.¹⁶ Έφόσον συνιστᾶ μονάδα, τό ἐν λόγω αντικείμενο, όσοδήποτε «μικρό» ή «μεγάλο», φέρει ή περικλείει, ὡπως εἶπαμε, ολόκληρη τήν ανθρώπινη ιστορία.

Γιά τούς λόγους που αναφέραμε παραπάνω, ο ιστορικός υλιστής γνωρίζει ότι δέν μπορεί να παραστήσει τό παρελθόν ἔτσι ὡπως ἀκριβῶς ἦταν. Μπορεῖ να συνδεθεῖ με τό ιστορικό αντικείμενο, να συλλάβει τό τότε ζωντανό του σώμα, τις σάρκες και τά νεῦρα του, τις ιδέες, τά πάθη και τά συναισθήματα που περιέκλειε, μόνον ὡς μιά «φευγαλέα εικόνα ή ὅποια, τή στιγμή που μπορεί να αναγνωριστεῖ, πετιέται ἀστραπιαῖα για να μὴν ξανάρθει πιά» (Θέση 5). Γνωρίζει επίσης πῶς μιά τέτοια εικόνα ἐμφανίζεται μόνον ὅταν μπορεί ὄντως να αναγνωριστεῖ¹⁷ και ὅτι τότε ἐμφανίζεται ἀναπάντεχα σά να ἐπιλέγεται ἀπό τήν ιστορία «τή στιγμή ενός κινδύνου» (Θέση 6), δηλαδή ὅταν διακυβεύεται τό επαναστατικό ἐνδεχόμενο. Κατά συνέπεια, τό έργο του συνίσταται στην προσπάθεια να «ἀποτυπώσει τήν εικόνα του παρελθόντος» (Θέση 6) ὡπως ἀναδύεται για τόν ίδιο, δηλαδή ὡπως αὐτός «ἀναγνωρίζει τόν ἑαυτό του ὡς στόχο του συγκεκριμένου παρελθόντος» (Θέση 5). Ἡ σχέση αὐτῆς τῆς εικόνας ἀπό τό παρελθόν με τούτη τήν ἀναγνώριση στο παρόν συγκροτεῖ, ἀκριβῶς, τή μονάδα που ἀντιμετωπίζει με τό έργο του.

Ἡ σύνδεση παρόντος και παρελθόντος που προκύπτει ἔτσι εἶναι «ἕνα ἄλμα τίγρης πρὸς τό παρελθόν» (Θέση 14), ἄλμα ὀρηκτικό, βίαιο, γεμάτο αὐτοπεποίθηση. Καί εἶναι ἄλμα γιατί ή ἴδια ή σύνδεση αὐτή, ὅ-

πως ἀναδύεται ἀναπάντεχα τή στιγμή του κινδύνου, ἀγνοεῖ ὅλα ὅσα συνέβησαν στο μεταξύ, δέν ὑπακούει σε καμιά ἀρχή αιτιακῆς συνέχειας ἀλλά, με τή σφοδρότητα μιᾶς ἐκρηξης, διαρρηγνύει τό συνεχές τῆς ιστορίας. Καθὼς δέ «ή συνείδηση ὅτι διαρρηγνύουν τό ιστορικό συνεχές προσιδιάζει στις επαναστατικές τάξεις τή στιγμή τῆς δράσης τους» (Θέση 15), τό ἐν λόγω ἄλμα εἶναι τό αὐθεντικό «διαλεκτικό ἄλμα», ὡπως ἐκτελεῖται «κάτω ἀπό τόν ἀνοιχτό οὐρανὸ τῆς ιστορίας, δηλαδή ὁ τρόπος με τόν ὅποιο ὁ Μάρξ ἀντιλαμβάνοταν τήν ἐπανάσταση» (Θέση 14).

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό ίδιο τό παρελθόν εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, ἤδη ἔτοιμο να δεξιωθεί τουτο τό ἄλμα ἀπό τό μέλλον. «Ὅπως ὀρισμένα ἄνθη στρέφονται πρὸς τόν ἥλιο, ἔτσι και τό παρελθόν ἐπιζητᾶ να στραφεῖ, με μιά τάση κρυφου ἠλιτροπισμοῦ» (Θέση 4) πρὸς τό μέλλον που θά τό λυτρώσει. Ἐπεται πῶς τό ἐκάστοτε παρόν έχει κληρονομήσει ἀπό τό παρελθόν τήν ἀξίωση τῆς λύτρωσης και έχει ἀντίστοιχα προικιστεῖ ἀπό ἐκεῖνο με μιά «ἀσθενή μεσσιανική δύναμη» (Θέση 2), δηλαδή τό ἀμυδρό ἐνδεχόμενο να τήν ἐπιφέρει τό ίδιο. Με ἄλλα λόγια, «οἱ προγενέστερες γενεές ἔχουν ὀρίσει κρυφά να συναντηθὺν με τή δική μας» (Θέση 2) και, κατὰ συνέπεια, ὑπάρχει μιά συνάφεια ή συσχέτιση μεταξύ τῶν δύο που ἀφαιρεῖ κάθε ὑποψία σχετικισμοῦ ή αὐθαιρεσίας ἀρχῆς ἀπό τήν κατασκευή στην ὅποια προβαίνει ὁ ιστορικός υλιστής. Μπορεῖ ή σχέση του με τό αντικείμενό του να εἶναι ἀπερίφραστα μεροληπτική, ἀλλά αὐτό δέν ὑποχρεώνει καθόλου τό ἐν λόγω αντικείμενο να ὑποταγεῖ στον ἐνδεχόμενο ὑποκειμενισμό του.

(Συνεχίζεται στο ἐπόμενο τεῦχος)

16. Αὐτό ἀκριβῶς τό σχῆμα ἀκολούθησε στην πράξη ὁ ίδιος ὁ Μπένγιαμιν, ἀνταποκρινόμενος στις ὑποχρεώσεις τῆς συνεργασίας του με τό Ἰνστιτούτο Κοινωνικῆς Ἐρευνας. Πρῶτα ἀνακοινώνει προγραμματικά ὅτι ἐνδιαφέρεται να ἀνασυστήσει, με βάση τήν υλιστική μέθοδο, τήν ιστορία του 19ου αἰῶνα. Κατόπιν ἐπιλέγει ὡς τόπο τό Παρίσι (τήν «πρωτεύουσα του 19ου αἰῶνα»). Τέλος ἐπικεντρώνεται στο έργο του Μπωντλιέρ. Ἀπό 'κει και πέρα, τό σχεδιαζόμενο βιβλίο για τόν Μπωντλιέρ θά εἶχε τρία κεφάλαια. Τελικά, ὁ Μπένγιαμιν ὀλοκλήρωσε τή συγγραφή μόνο τῆς μεσαίας (δεύτερης) ἐνότητας του μεσαίου (δεύτερου) κεφαλαίου, με τίτλο «Ὅρισμένα μοτίβα στον Μπωντλιέρ».

17. «Στό Τώρα τῆς ἀναγνωρισιμότητάς της» («im Jetzt der Erkennbarkeit»), *Passagen-Werk*, ὁ.π., Καταχώρηση N 3,1 (V, σ. 578).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ: ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ

του Βασιλείου Ἀτσαλου

Στό διάστημα 13-16 Ὀκτωβρίου πραγματοποιήθηκε, στό Ἀμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, Διεθνές Συμπόσιο μέ θέμα *Τό βιβλίον στό Βυζάντιο: Βυζαντινή καί Μεταβυζαντινή Βιβλιοδεσία*. Συνδιοργανωτές τοῦ Συμποσίου ἦταν τό Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν, τό Βυζαντινόν καί Χριστιανικό Μουσεῖο καί ἡ Ἑλληνική Ἐταιρεία Βιβλιοδεσίας. Τό Συμπόσιο σηματοδοτοῦσε τήν ολοκλήρωση τῆς πρώτης φάσης τοῦ ὁμοτίτλου ἐρευνητικοῦ προγράμματος πού ξεκίνησε τό 2002 ἀπό τό IBE σέ συνεργασία μέ τούς ἄλλους δύο φορεῖς.

Τό κύριο θέμα τοῦ Συμποσίου, ὅπως αὐτό προσδιορίζεται ἀπό τόν ὑπότιτλο, ἦταν ἡ *βυζαντινή καί μεταβυζαντινή βιβλιοδεσία*.

Ὁ τίτλος τοῦ Συμποσίου *Τό βιβλίον στό Βυζάντιο* καθορίζει τό γενικότερο πλαίσιο στό ὁποῖο ἐντάσσεται τό κύριο θέμα. Μέ τούς ὅρους αὐτούς ἀπό τίς τριάντα ἐπτά (37) εἰσηγήσεις πού ἀκούστηκαν –οἱ τρεῖς «διά φωνή» ὄχι τῶν συντακτῶν τους, οἱ ὁποῖοι δέν κατόρθωσαν νά παραστοῦν στό Συμπόσιο, ἀλλά ἄλλων συνέδρων– οἱ ἐπτά (7) ἀναφέρονται στόν γενικότερο τίτλο. Οἱ εἰσηγήσεις γιά *Τή θέση τοῦ Εὐαγγελίου στήν προκαθηδρία τῶν Συνόδων, Τή λειτουργία τοῦ βιβλίου στήν ἐκπαίδευση, Τό βιβλίον στό ὄνειρο, Τή βιβλιοφιλία, Τίς ἀπεικονίσεις τῶν εὐαγγελιστῶν ὡς βιβλιογράφων, Τίς ἀπεικονίσεις τῶν βιβλίων στά εἰκονογραφημένα χειρόγραφα καί Τίς συνταγές κατασκευῆς μελάνης* ἐντάσσονται στόν πρῶτο, τόν εὐρύτερο κύκλο, τῆς θεματικῆς τοῦ Συμποσίου, συνιστοῦν χρήσιμες συμβολές, ἀλλά δέν εἶναι μέσα στό θέμα τῆς βιβλιοδεσίας, καί γιά τό λόγο αὐτό δέ θά τίς συνυπολογίσω στήν ἀνακεφαλαίωση πού θά ἐπιχειρήσω τῶν εἰσηγήσεων πού

εὐθέως σκοπεύουν στή βιβλιοδεσία, καί μέ τόν βυζαντινόν της ὄρο στή *στάχωση*.

Θά συνοψίσω τίς εἰσηγήσεις πού ἀναφέρονται στή *στάχωση*, προσπαθώντας νά τίς κατηγοριοποιήσω, κατατάσσοντάς τις σέ συγγενικές ἐνότητες.

Τό Συμπόσιο ξεκίνησε μέ τήν ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Ζάν Ἰριγκουάν (Jean Irigoien), κορυφαίου παλαιογράφου καί κωδικολόγου καί δασκάλου πολλῶν συνέδρων, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς δέν μπόρεσε νά παραστεῖ ὁ ἴδιος, ἀλλά προνόησε καί ἔστειλε τήν ὁμιλία του, τήν ὁποία ἀνέγνωσε ἕνας μαθητής του. Στήν ὁμιλία του ὁ Ζάν Ἰριγκουάν ἐπιχείρησε μιᾶ ἱστορική ἐπισκόπηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή βυζαντινή *στάχωση* διαμέσου τῶν αἰώνων. Ξεκίνησε ἀπό τόν Μπερνάρ ντέ Μονφωκόν (Bernard de Montfaucon), τοῦ ὁποῖου ἡ *Palaeographia Graeca* σέ λίγο (2007) συμπληρώνει 300 χρόνια ἀπό τήν ἐκδόσή της, καί ἔφτασε μέχρι τίς μέρες μας. Παρακολούθησε τή βαθμιαία πρόοδο τοῦ ἐνδιαφέροντος γιά τή βυζαντινή *στάχωση* καί κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι τίς τελευταῖες δεκαετίες, μέσα στή γενικότερη πρόοδο πού σημειώνεται στούς τομεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας καί Ἑλληνικῆς Κωδικολογίας, ἔδαφος ἔχει κερδίσει καί ἡ μελέτη τῆς βυζαντινῆς *στάχωσης*.

Ἐπιπλέον ἀπό τήν εἰσαγωγική αὐτή ὁμιλία, ὡς πρῶτη –καί μεγαλύτερη– ομάδα θά ἀνέφερα τίς ἀνακοινώσεις πού ἐξετάζουν σταχώσεις ἐλληνικῶν χειρογράφων, τά ὁποῖα σήμερα βρίσκονται διασκορπισμένα σέ συγκεκριμένες συλλογές, ἔχουν διαφορετική προέλευση, διαφορετικές βιβλιοδεσίες καί διαφορετική χρονική διαστρωμάτωση. Ἀκούσαμε γιά ἐλληνικές σταχώσεις σέ ἐλληνικές βιβλιοθήκες γενικά, γιά σταχώσεις τῆς παλαιολόγιας ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες ἀπόκεινται στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, γιά βυζαντινές σταχώσεις ἀλλά

καί γιά τή διακόσμηση τῶν πολυτελῶν σταχώσεων ἑλληνικῶν χειρογράφων πού βρίσκονται στή βιβλιοθήκη τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, γιά βυζαντινές σταχώσεις ἑλληνικῶν χειρογράφων πού βρίσκονται σέ βιβλιοθήκες τῆς Ἰσπανίας, γιά Μεταβυζαντινά καλύμματα Εὐαγγελίων ἀπό τή συλλογή τοῦ Μουσείου Μπενάκη, γιά μεταλλικές ἐπενδύσεις Εὐαγγελίων ἀπό τή συλλογή τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (17ος-19ος αἰώνας). Μέσα στήν ομάδα αὐτή ιδιαίτερα πρέπει νά το νισθεῖ ἡ συμβολή τῆς εἰσήγησης, ἡ ὁποία μελετᾶ σταχώσεις τοῦ 15ου καί 16ου αἰώνα πού προέρχονται ἀπό τήν Ἠπειρο καί τή Θεσσαλία.

Αὐτές οἱ συλλογές ἀπαρτίζονται ἀπό ποικίλα χειρόγραφα διαφορετικῆς προέλευσης καί ἐπόμενο εἶναι νά ἔχουν ντυθεῖ καί μέ διαφορετικές σταχώσεις. Ἡ χρησιμότητα αὐτῶν τῶν ἀνακοινώσεων εἶναι μεγάλη καί αὐτό θά φανεῖ, ὅταν —καί εὐχομαι σύντομα— θά ἔχουμε στή διάθεσή μας τά *Πρακτικά* τοῦ Συμποσίου.

Δεύτερη ομάδα ὁμιλιῶν συγκροτοῦν αὐτές πού μελετοῦν σταχώσεις ἑλληνικῶν χειρογράφων, τά ὁποῖα εὐρίσκονται *in situ*, ὅπως λένε οἱ ἀρχαιολόγοι, χωρίς ὠστόσο νά χρησιμοποιοῦμε τόν ὄρο στήν κυριολεκτική του σημασία. Ἐννοοῦμε συλλογές χειρογράφων πού κατὰ κανόνα βρίσκονται ἐκεῖ ὅπου ἀπαρτίστηκαν, χωρίς αὐτό νά ἰσχύει ἀπόλυτα. Στίς συλλογές αὐτές ὑπάρχουν χειρόγραφα καί σταχώσεις πού εἶναι «εἰσαγόμενα», ὑπάρχουν ὅμως καί σταχώσεις πού ἔγιναν ἐκεῖ καί ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν στόν τόπο ὅπου τά χειρόγραφα δέθηκαν. Τέτοιες εἰσηγήσεις εἶναι αὐτές πού μελετοῦν τίς σταχώσεις τῆς Μονῆς Λεμῶνος τῆς Λέσβου, τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου, τίς βιβλιοδεσίες τῆς ἐρήμου (Μικρά Ἀσία, Ἱερουσαλήμ, Σινά) καί μιά πῖο συνθετική, αὐτή πού πραγματεύτηκε τίς μοναστικές Μεταβυζαντινές βιβλιοδεσίες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, εἰδικότερα τῆς Μονῆς Διονύσου.

Τρίτη κατηγορία, πολύ σημαντική, συγκροτοῦν οἱ ὁμιλίες πού ἀσχολοῦνται μέ τή διακόσμηση τῆς στάχωσης, ἀλλά στήν κατηγορία αὐτή θά ἐπανέλθω παρακάτω.

Καί, γιά νά προχωρήσω μέ κάπως γρηγορότερο ρυθμό, ὑπῆρχαν ὁμιλίες οἱ ὁποῖες μελέτησαν σταχώσεις πού ἀνήκαν σέ συγκεκριμένα πρόσωπα, ὅπως στόν Βαγιαζίτ, τόν Γεώργιο Ἀγαπητό, τήν οἰκογένεια Ἀβραμίου. Ἀκούσαμε ἀνακοινώσεις πού ἀναφέρονται σέ ἀρχαιακές βιβλιοδεσίες καί σέ βιβλιοδεσίες ἐντύπων βιβλίων. Σέ μιά εἰσηγήση σχολιάστηκε τό περιεχόμενο μιᾶς ὀψιμης (τοῦ 18ου αἰώνα), ἀλλά πολύ ἐνδιαφέρουσας μαρτυρίας στήν ὁποία καταγράφονται ἡ ὁρολογία καί τά στάδια —«βήματα», γιά νά χρησιμοποιήσω τόν σύγχρονο ὄρο τῶν ὑπολογιστῶν— στή διαδικασία τῆς βιβλιοδεσίας. Τέλος, δύο εἰσηγήσεις ἐξέτασαν τίς ἀλληλεπιδράσεις σταχώσεων χειρογράφων ὁμόθρησκων λαῶν (Κοπτῶν καί Ἀρμενίων), κάτι πολύ σημαντικό πού ἐγγράφεται στόν κύκλο τῆς *Συγκριτικῆς Κωδικολογίας*.

Ἐπιπλέον ἀπό τή σύντομη καί ἀναπόφευκτα σχηματι-

κή παρουσίαση τοῦ περιεχομένου τῶν εἰσηγήσεων θά προδῶ σέ μερικές ἀποτιμήσεις, θά διατυπώσω κάποιες παρατηρήσεις καί θά κάνω ὀρισμένα σχόλια.

Ἀναφερόμενος στήν προϊστορία τῆς μελέτης τῆς στάχωσης, εἶπα ὅτι τίς τελευταῖες δεκαετίες ἔχει σημειωθεῖ πρόοδος, ἀλλά, νομίζω, εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὀργανώνεται ἓνα Συμπόσιο μέ κεντρικό θέμα τήν ἑλληνική βιβλιοδεσία, ἡ ὁποία μελετᾶται πολὺπλευρα, μέ πλούσια ἐπιμέρους θεματική ποικιλία. Τό πρόγραμμα ἦταν βαρῦ καί πυκνό καί λόγω τοῦ εἰδικοῦ θέματος του καί λόγω τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν εἰσηγήσεων (37 εἰσηγήσεις καί τρεῖς ξεναγήσεις), τῶν πολλῶν καί ἐνδιαφεροσῶν παρεμβάσεων, εὐτυχῶς ὄχι θυελλωδῶν, τουλάχιστον στό προσκήνιο· ὅμως ἓνα εἶναι βέβαιο: ὅσοι εἶχαν τήν ἐπιθυμία, τήν ὑπομονή καί τήν ἀντοχή νά τό παρακολουθήσουν ἔφυγαν σοφότεροι τόσο στό εἰδικό θέμα τῆς στάχωσης ὅσο καί σέ ὀρισμένες χρήσεις καί λειτουργίες τοῦ βιβλίου στό Βυζάντιο. Ἡ ποιότητα τῶν εἰσηγήσεων σέ μεγάλο ποσοστό ἦταν ὑψηλή. Ἡ συμμετοχή τῶν συνέδρων, ἀλλά καί τοῦ ἀπλοῦ κοινοῦ ἦταν μεγάλη. Ἰδιαίτερα ἀξίζει νά ὑπογραμμισθεῖ ἡ παρουσία νέων συναδέλφων καί ὡς ὁμιλητῶν καί ὡς ἀπλῶν ἀκροατῶν. Αὐτό εἶναι πολὺ παρήγορο καί ἐνθαρρυντικό καί ἐγγράφεται στά θετικά τοῦ Συμποσίου.

Ἡ ὑψίστη ὅμως προσφορά τοῦ Συμποσίου θά εἶναι ἡ ἔκδοση τῶν *Πρακτικῶν* του, ὅπου θά δημοσιευθοῦν σέ πληρέστερη μορφή ὅλες οἱ εἰσηγήσεις. Τά *Πρακτικά* θά προσφέρουν στοὺς ἐρευνητές, εἰδικούς καί ἄλλους, τή δυνατότητα γιά συγκριτικές, συνθετικές καί συνολικές θεωρήσεις, καθώς θά θέτουν στή διάθεσή τους πλουσιότερο ὑλικό ἀπό ὅ,τι μιά μεμονωμένη εἰσηγήση, ὅσο ἄρτια καί ἂν εἶναι αὐτή. Τά κείμενα τῶν *Πρακτικῶν* προσφέρονται γιά ἐφαρμογές τῆς λεγόμενης *Συγκριτικῆς Κωδικολογίας*. Θά δώσουν τή δυνατότητα νά ἐλέγξουμε ἂν αὐτά πού διαπίστωσαν οἱ ὁμιλητές σέ χειρόγραφα καί σταχώσεις συγκεκριμένων συλλογῶν μποροῦν νά ἔχουν ἐφαρμογές καί σέ χειρόγραφα καί σταχώσεις καί ἄλλων συλλογῶν. Γιατί ὁ καθένας μίλησε ἔχοντας ὑπόψη του ἓναν ἄλφα ἀριθμό χειρογράφων, ἐνῶ τώρα θά τά ἔχουμε ὅλα στή διάθεσή μας. Τά *Πρακτικά* τοῦ Συμποσίου γιά πολλά χρόνια θά συνιστοῦν ἓνα βασικό βιβλίο ἀναφορᾶς, τό ὁποῖο οἱ εἰδικοί θά τό συμβουλευόνται κάθε μέρα. Εὐχομαι, γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ μεγάλη προσφορά τοῦ Συμποσίου, τά *Πρακτικά* του νά εἶναι στή διάθεση τῶν ἐρευνητῶν, ὅσο γίνεται γρηγορότερα. Τά κείμενα τῶν εἰσηγήσεων, τά ὁποῖα ἀσφαλῶς θά εἶναι πληρέστερα ἀπό αὐτά πού ἀκούσαμε, θά μπορούσαν νά πληρωθῶσαν τίς σελίδες τοῦ τρίτου τόμου τοῦ περιοδικοῦ *Βιβλιοαμφιάστης*, τό ὁποῖο εἶναι τό εἰδικότερο περιοδικό πού ἐκδίδεται στόν ἑλληνικό χῶρο καί τό πῖο κατάλληλο νά τά δεχτεῖ.

Καί τώρα κάποιες παρατηρήσεις καί ὀρισμένα σχόλια.

Ξεκινῶ πάλι ἀπό τόν τίτλο καί τόν ὑπότιτλο τοῦ Συμποσίου. Ὁ ὄρος *Βιβλίον* στόν τίτλο συνιστᾷ «έννοια γένους», δηλαδή εὐρύτερη καί μεγαλύτερη. Ὁ ὄρος *Βιβλιοδεσία* στόν ὑπότιτλο εἶναι «έννοια εἶδους», δηλαδή μικρότερη ἢ, μέ ἄλλους ὄρους, ἡ τελευταία φάση στή διαδικασία τῆς παραγωγῆς καί κατασκευῆς τοῦ βιβλίου. *Βυζάντιο* στόν τίτλο δηλώνει χρονικό προσδιορισμό μέ περιορισμένη χρονική ἔκταση. *Μεταβυζαντινή* στόν ὑπότιτλο προσδιορίζει χρονική περίοδο πολύ ἐκτενέστερη ἀπό αὐτήν πού προσδιορίζει τό *Βυζάντιο*.

Μέ τήν εὐκαιρία, ἀξίζει νά παρατηρηθεῖ ὅτι ὁ ὄρος *Μεταβυζαντινός* πρέπει νά συζητηθεῖ καί νά καθοριστεῖ ἀπό τούς εἰδικούς καί ὡς πρός τήν ποιοτική του διάσταση καί ὡς πρός τήν ποσοτική (=χρονική). Ὡστόσο, γιά τήν περίπτωσή μας, μπορῶ νά δεβαιώσω ὅτι μέ τήν ἐπιβίωση πού παρατηρεῖται σέ θέματα Παλαιογραφίας καί Κωδικολογίας, ἄρα καί βιβλιοδεσίας, ὁ ὄρος *Μεταβυζαντινός* καλύπτει καί τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καί τή νεότερη ἐποχή, ἀφοῦ σέ σταχώσεις καί τοῦ 19ου αἰώνα, παρὰ τίς ἀναμφισβήτητες ἐξελίξεις καί ξένες ἐπιδράσεις, διαπιστώνουμε βυζαντινές ἐπιβιώσεις, ἔστω καί ἐξελιγμένες.

Ὅλα αὐτά ἐπισημαίνονται ὄχι γιά νά ἐλεγχθεῖ τό πρόγραμμα τοῦ Συμποσίου γιά ἀσυνέπεια, ἀλλά γιά νά ἐπισημανθοῦν, γιά μιᾶ ἀκόμη φορά, πόσο συμβατικές καί σχηματικές εἶναι οἱ περιοδολογήσεις ἢ οἱ διαιρέσεις ἐποχῶν σέ περιόδους. Αὐτό βολεύει τή σκέψη μας καί τή δουλειά μας, ὅμως στή ζωῆ τὰ πράγματα δέν εἶναι τόσο ἀπλά καί σχηματικά ὅσο τό θέλει ἡ εὐκολία μας.

Σέ κάθε περιοδολόγηση ἢ διαίρεση σέ περιόδους ὑπάρχουν ἐγγενεῖς δυσκολίες, γιατί τὰ ὄρια εἶναι ρευστά. Αὐτό ὀφείλεται στό γεγονός πῶς, παράλληλα μέ τή γένεση κάποιου νέου στοιχείου, ἐπιβιώνουν καί παλαιά καί ἔτσι γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα παρατηρεῖται συνύπαρξη νέων καί παλαιῶν στοιχείων.

Ἡ ἐξέλιξη στή γλώσσα, τή γραφή, τήν τέχνη εἶναι ἀργή καί ἡ μετάβαση ἀπό τό παλαιό στό νέο γίνεται ἀργά, βαθμιαία καί ἐξελικτικά, σέ σημεῖο πού, ὅταν παράγεται κάτι καινούργιο, νά μήν τό καταλαβαίνουμε ἢ, ὅταν τό καταλαβαίνουμε, αὐτό νά προκαλεῖ τήν ἀντίδρασή μας.

Μερικές ἐπισημάνσεις, πού ἴσως ἀνοίγουν κάποιες προοπτικές γιά τό μέλλον καί πού εὐχῆς ἔργο θά ἦταν σέ μιᾶ μελλοντική συνάντηση νά ληφθοῦν ὑπόψη. Ἦδη ἐπισημὰν μερικές. Ἀλλά καλύτερα νά γίνω πιό σαφής.

Διέκρινα κάποια ὑπερβολή στήν περιγραφή καί τήν ἀνάλυση τῆς διακόσμησης τῆς στάχωσης, καί γενικότερα τῶν τεχνικῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς, ἐνῶ ἀγνοήθηκαν ἄλλες σοβαρές παράμετροι.

Ἡ πιό σημαντική παράμετρος, πού τήν ἔλλειψή της ἐγὼ τουλάχιστον τήν ἐνίωσα πολλές φορές, εἶναι ὅτι ἀπό τίς εἰσηγήσεις —μέ μιᾶ μόνο μερική ἐξαίρεση— ἔλειψε ἡ προοπτική τῆς διαχρονίας. Οἱ ὀμιλητές δέν

πῆγαν πρός τά πίσω νά δοῦν τήν ἱστορία τοῦ κώδικα, ἀπό πού προέρχεται αὐτός, πῶς ἐξελισσεται, γιατί υιοθετεῖται, ἀπό πού καί γιατί παίρνει τό δέσιμο. Αὐτό ἔλειψε. Βέβαια ὡς πρός τό σημεῖο αὐτό στό παρελθόν ἔγιναν κάποιες ἐργασίες. Ἡ Μπέρθ Βάν Ρεγκεμόρτερ (*Berthe Van Regemorter*), πού τό ὄνομά της ἀκούστηκε πολλές φορές κατά τή διάρκεια τοῦ Συμποσίου, ἐπιχείρησε νά τό κάνει στήν ἀρχή κάποιων ἐργασιῶν της, ἀλλά ἀποσπασματικά καί ὄχι ὀλοκληρωμένα. Ἄλλωστε, τὰ δεδομένα ἀπό τήν ἐποχή ἐκείνη ὡς σήμερα ἔχουν ἀλλάξει.

Μερικές ἄλλες παράμετροι, πού δέν προσέχτηκαν, εἶναι τό περιεχόμενο τῶν χειρογράφων καί τό σχῆμα αὐτῶν, στοιχεῖα πού καί τὰ δύο ἐπηρεάζουν τή στάχωση, ἄν καί, γιά νά εἶμαι δίκαιος, ὀφείλω νά ὀμολογήσω ὅτι αὐτό ἔγινε ἀπό ὀρισμένους, ὄχι ὅμως σέ ἰκανοποιητικό βαθμό.

Κάτι ἄλλο σχετικό μέ τή διακόσμηση τῶν χειρογράφων γενικά καί ὄχι μόνο τῆς στάχωσης. Μόνιμο *desideratum*, τό ὅποιο ἔχει τονιστεῖ πολλές φορές καί μέ ποικίλες ἐνκαιρίες, εἶναι ἡ ἀμφίδρομη συνεργασία πού πρέπει νά ὑπάρχει ἀνάμεσα στούς ἱστορικούς τῆς τέχνης καί τοὺς παλαιογράφους καί κωδικολόγους. Κάτι πού γίνεται σέ κάποιο βαθμό τὰ τελευταία χρόνια, ὅμως ἡ συνεργασία αὐτή πρέπει νά εἶναι συνεχῆς καί σέ μεγαλύτερο βαθμό, σέ συνδυασμό, ὅπου εἶναι δυνατό, καί μέ τίς πηγές.

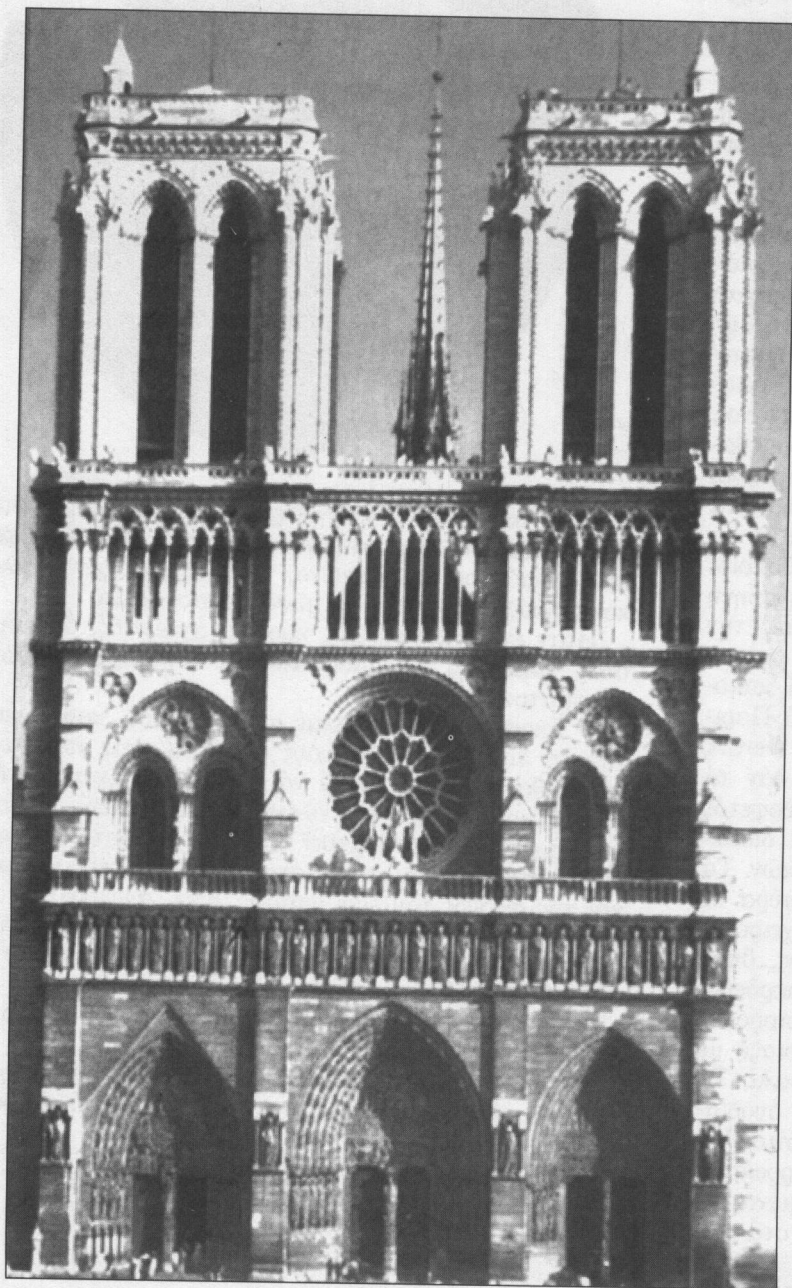
Οἱ τίτλοι μερικῶν εἰσηγήσεων εἶναι ἀτυχεῖς: ἄλλοτε τό περιεχόμενο τῆς εἰσηγήσεως δέν ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό πού δηλώνει ὁ τίτλος καί ἄλλοτε, παρὰ τήν προσδοκία πού δημιουργεῖ ὁ τίτλος, τό περιεχόμενο τῆς εἰσηγήσεως δέν στοιχίζεται πρός αὐτόν.

Μερικές εἰσηγήσεις δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά δημοσιευτοῦν στά *Πρακτικά*, μιᾶ καί δέν προσφέρουν τίποτα τό νέο καί δέν προάγουν τίς γνώσεις μας ὡς πρός τό ἀντικείμενο τοῦ Συμποσίου, ἐνῶ ἄλλες πρέπει νά δημοσιευτοῦν πολύ καί νά ἐμπλουτισθοῦν, γιά νά ἔχουν λόγο νά περιληφθοῦν στά *Πρακτικά*.

Τέλος τό ὕφος πού υιοθετήθηκε σέ κάποια ἀνακοίνωση θά μποροῦσε νά εἶναι λιγότερο ἐριστικό. Ὡς ἐπιστήμονες, ὅταν ἀναφερόμαστε στοὺς προκατόχους μας, καλό εἶναι νά τό πράττουμε *sine ira et studio*, νηφάλια, νά σεβόμαστε τίς προσπάθειες καί τίς προσφορές τῶν προκατόχων μας, χωρίς τίς ὁποῖες οἱ ἐπιστήμες πού διακονοῦμε δέν θά εἶχαν φτάσει ἐδῶ πού σήμερα βρίσκονται.

Κλείνοντας τή σύντομη αὐτή παρουσίαση ἐπιθυμῶ νά εὐχαριστήσω θερμά καί νά ἀποδώσω τόν δίκαιο καί ὀφειλόμενο ἔπαινο στοὺς διοργανωτές τοῦ Συμποσίου καί ὡς φορεῖς καί ὡς πρόσωπα γιά τόν μόχθο τόν ὅποιον κατέβαλαν, ὥστε ἡ διοργάνωση αὐτοῦ νά εἶναι ἄρτια, ιδιαίτερα τήν κυρία Νίκη Τσιρώνη, γιά τοὺς κόπους, τοὺς ἀγῶνες καί τήν ἀγωνία της μέχρι τήν τελευταία στιγμή. Τοὺς εὐχομαι καλό κουράγιο καί δύναμη στήν ἐκδοση τῶν *Πρακτικῶν* καί στήν πραγματοποίηση καί ἄλλων παρόμοιων διοργανώσεων.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΤΟΥ ΒΙΚΤΟΡΑ ΟΥΓΚΟ

Ο καθεδρικός ναός της Παναγίας τῶν Παρισίων 1163-1250

Με ἀφορμὴ τὴν πρόσφατη, καλὴ μετάφραση (Ἀνδρέα Παπᾶ καὶ Βάνας Χατζάκη) ἐνός ἀπ' τὰ σπουδαιότερα μυθιστορήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, ἀπ' τὶς ἐκδόσεις Σμίλη, ἀποφασίσαμε νὰ ἀναδημοσιεύσουμε ἕνα ἀπόσπασμα.

Ὁ 29χρονος Οὐγκώ, τὸ 1831, γράφει ἕνα ἔργο διαποτισμένο ἀπ' τὰ ιδεώδη τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ρομαντισμοῦ. Στήνει μιὰ συναρπαστικὴ πλοκὴ στὰ χρόνια τοῦ τέλους τοῦ Μεσαίωνα, στὴ Γαλλία τοῦ 1482. Ὁ Κουασιμόδος, ἡ Ἑσμεράλδα, οἱ ζητιάνοι καὶ ἀλῆτες τῆς «Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων» ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πρωταγωνίστρια τοῦ μυθιστορήματος, ἡ Notre Dame, συγκροτοῦν ὀρισμένες ἀπ' τὶς πιὸ ἐμβληματικὲς μυθιστορηματικὲς μορφές. Ἄς παρασυρθοῦμε λοιπὸν «στὰ σαγιεντικὰ κι ἀβέβαια σοκάκια τῆς φαντασίας [...] νομιμοποιούμενοι νὰ ἀφεθοῦμε στὴ γοητεία τῆς φυγῆς», ὅπως πολὺ εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Ἀλέξης Πολίτης στὸ *Ἐπίμετρο* τοῦ διβλίου. Ὁ χρόνος πού θά ξεδέψουμε νὰ διαβάσουμε τὶς 670 σελίδες τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων, παρὰ τὰ χρονάκια της, εἶναι θητεία στὴ «βαθιά» ἀνάγνωση καὶ ἀπόλαυση.

Π.

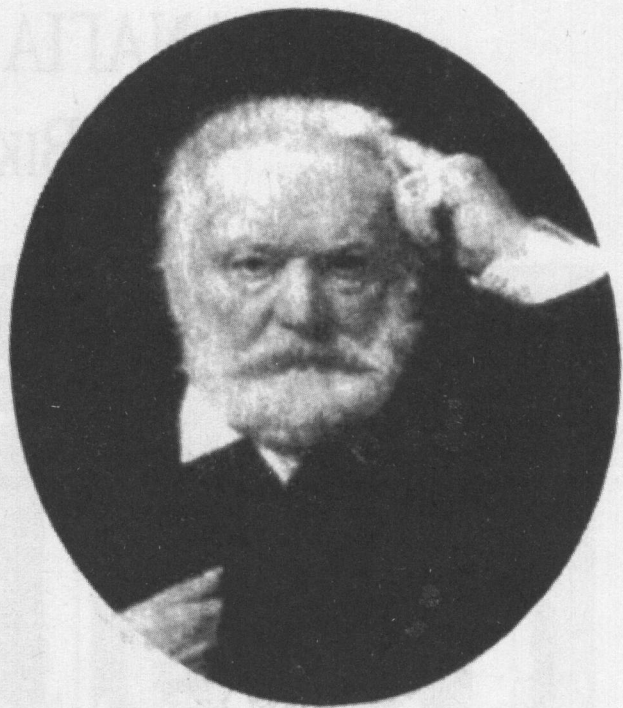
VI
Η ΣΠΑΣΜΕΝΗ ΣΤΑΜΝΑ

[...]

Ὁ δύσμοιρος ποιητής ἔριξε μιά ματιά γύρω του. Βρισκόταν, πράγματι, στήν τρομερή Αὐλή τῶν Θαυμάτων,¹ ἐκεῖ ὅπου ποτέ ἀξιοσέβαστος ἄνθρωπος δέν εἶχε μπεῖ τέτοια ὥρα. Κύκλος μαγικός, ὅπου οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ Σατλέ καί οἱ φρουροί τῆς πρεβοτείας πού τολμοῦσαν νά τριγυροῦν ἐκεῖ μέσα κατέληγαν νά γίνονουν κομματάκια· πολιτεία κλεφτῶν, ἀποκρουστική κρεατοελιά στό πρόσωπο τοῦ Παρισιοῦ· ὑπόνομος ἀπ' ὅπου ξεχυνόταν κάθε πρῶι καί ὅπου ἐρχόταν νά καταλαγιάσει κάθε βράδυ αὐτό τό βρομερό ρυάκι βίας, φαυλότητας, ἐπαιτείας καί ἀλητείας, πού συναντᾶμε πάντοτε νά ξεχειλίζει στούς δρόμους κάθε μεγαλούπολης· τερατώδης κυψέλη, ὅπου κάθε βράδυ ἐπέστρεφαν μέ τά λάφυρά τους ὅλοι οἱ κηφήνες τῆς κοινωνίας· ψευτονοσοκομεῖο, ὅπου ὁ τσιγγάνος, ὁ ἀποσηματισμένος καλόγερος, ὁ ξεστρατισμένος μαθητής, τά ἀποβράσματα ὄλων τῶν ἐθνῶν, Ἴσπανοί, Ἴταλοί, Γερμανοί, ὄλων τῶν θρησκευμάτων, ἑβραῖοι, χριστιανοί, μωαμεθανοί, εἰδωλολάτρες, γεμάτοι ψεύτικες πληγές, ζητιάνοι τή μέρα, μεταμορφώνονταν τή νύχτα σέ ληστές· ἕνα ἀπέραντο καμαρίνι, μέ λίγα λόγια, ὅπου ἔδραζαν κι ἔδγαζαν τότε τά κοστοῦμια τους ὅλοι οἱ ἦθοποιοί αὐτῆς τῆς αἰώνας κωμωδίας πού παίζεται στή σκηνή τοῦ παρισιοῦ πλάκοστρωτου, μέ πρωταγωνιστές τήν κλοπή, τήν πορνεία καί τό φόνο.

Ἦταν μιά τεράστια πλατεία, ἀκανόνιστη καί κακοστρωμένη, ὅπως ἄλλωστε ὅλες οἱ πλατείες τοῦ Παρισιοῦ τότε 1482, χρόνος τοῦ μυθιστορήματος]. Φωτιές ἔλαμπαν ἐδῶ κι ἐκεῖ, μαζεύοντας γύρω τους σάν τά μυρμήγκια ἀλλόκοτες ὁμάδες. Ὁλος αὐτός ὁ συρφετός πήγαινε, ἐρχόταν, φώναζε. Ἀκούγονταν γέλια διαπεραστικά, κλαψουρισματα παιδιῶν, φωνές γυναικῶν. Τά χέρια καί τά κεφάλια αὐτοῦ τοῦ πλήθους, μαῦρα σέ φωτεινό φόντο, ἔκαναν χίλιες δυό ἀλλόκοτες χειρονομίες καί κινήσεις. Στιγμές στιγμές, στό ἔδαφος, ὅπου τρεμόπαιζε ἡ λάμψη ἀπ' τίς φωτιές κι ὅπου μπερδεύονταν μεγάλες ἀκαθόριστες σκοτεινές σκιές, μπορούσε κανεῖς νά δεῖ νά περνάει ἕνα σκυλί πού ἔμοιαζε μέ ἄνθρωπο, ἢ ἕναν ἄνθρωπο πού ἔμοιαζε μέ σκυλί. Τά ὄρια ἀνάμεσα στίς φυλές καί τά εἶδη γίνονταν δυσδιάκριτα σ' αὐτή τήν πολιτεία, σάν σέ πανδαμμόνιο. Ἄντρες, γυναῖκες, ζῶα, ἡλικίες, φύλα, ὑγείες, ἄρρωστοι, ὅλα καί ὅλοι συνυπῆρχαν ἀνακατεμένα, ἐνωμένα, τό ἕνα πάνω στό ἄλλο· οἱ πάντες συμμετεῖχαν στά πάντα.

Ἡ τρεμάμενη καί ἀμυδρή λάμψη ἀπ' τίς φωτιές ἐπέτρεπε στόν Γκρενγκουάρ νά διακρίνει, παρά τή σύγχυσή του, ὅλα ὅσα περιστοίχιζαν τήν τεράστια πλατεία: ἕνα ἀποκρουστικό σκηνικό ἀπό παλιά σπίτια, πού οἱ ρυτιδιασμένες καί συρρικνωμένες προσόψεις τους, φω-

τισμένες ἀπό ἕνα-δυό φεγγίτες, τοῦ φαίνονταν μέσ στό σκοτάδι σάν πελώρια κεφάλια μαγισσῶν, τερατόμορφα καί στραβομουτσουνιασμένα, πού σχημάτιζαν κύκλο καί κοίταζαν τό ὄργιο μέ μισόκλειστα μάτια.

Ἦταν ἕνας καινούργιος κόσμος, ἄγνωστος, ἀνήκουστος, χαμερπής, παραμορφωμένος, πολυθρόμβος, ἐξωπραγματικός.

Ὁ Γκρενγκουάρ, ὄλο καί πιό ἔντρομος, καθηλωμένος ἀπ' τοῦς τρεῖς ζητιάνους σάν ἀπό τρεῖς τανάλιες, μέ πλήθος ἄλλα πρόσωπα νά τόν ξεκουφαίνουν βελάζοντας καί γαβγίζοντας ὀλόγυρά του, πάλευε νά συγκεντρωθεῖ καί νά θυμηθεῖ ἄν ἦταν Σάββατο. Ὅμως, οἱ προσπάθειές του ἦταν μάταιες· τό νῆμα τῆς μνήμης καί τῆς σκέψης του εἶχε σπάσει. Ἔτσι, ἀμφιβάλλοντας γιά τά πάντα, ταλαντευόμενος ἀνάμεσα σ' αὐτό πού ἔβλεπε καί σ' αὐτό πού αἰσθανόταν, ἔθετε στόν ἑαυτό του τό ἐξῆς ἄλυτο «φιλοσοφικό» πρόβλημα:

— Ἐάν ἐγώ ὑπάρχω, αὐτό ὑπάρχει; Ἐάν αὐτό ὑπάρχει, ἐγώ ὑπάρχω;

Ἐκείνη τή στιγμή, μιά φωνή ὑψώθηκε, ξεχωρίζοντας καθαρά μέσα ἀπ' τό βουητό τοῦ πλήθους πού τόν περιέβαλλε:

— Νά τόν πᾶμε στόν βασιλιά! Νά τόν πᾶμε στόν βασιλιά!

1. Ἡ Αὐλή τῶν Θαυμάτων βρισκόταν στή συνοικία τῶν Ἄλ, ἀνάμεσα στή σημερινή ὁδὸ Ρεωμύρ καί στήν πλατεία Καῖρ. Μόνο ἐπὶ Λουδοβίκου ΙΔ' ἡ ἀστυνομία κατόρθωσε νά διαλύσει αὐτή τήν παρισινή «κοινότητα».

– Παρθένα Παναγιά! μουρμούρισε ὁ Γκρενγκουάρ, ὁ τράγος θά εἶναι ὁ βασιλιάς τους!²

– Στόν βασιλιά! στόν βασιλιά! συμφώνησαν καί οἱ ὑπόλοιποι.

Ἄρχισαν νά τόν σέρνουν. Τσακώνονταν πειός θά τόν πρωτοαπαξέει. Ὅμως, οἱ τρεῖς ζητιάνοι δέν τόν ἄφηναν ἀπ' τὰ χέρια τους καί τόν τραβοῦσαν πρὸς τή μεριά τους, οὐρλιάζοντας: «Δικός μας εἶναι!»

Σ' αὐτή τήν πάλη ἡ ἤδη ἐτοιμοθάνατη πουκαμῖσα τοῦ ποιητῆ... ἄφησε τήν τελευταία της πνοή.

Διασχίζοντας τήν ἀποτρόπαιη αὐτή πλατεία, ὁ ἱλιγγος τοῦ Γκρενγκουάρ ἐξαφανίστηκε. Λίγα δῆματα ἦταν ἀρκετά γιά ν' ἀνακτήσει τήν αἴσθησι τῆς πραγματικότητας. Εἶχε ἀρχίσει νά συνηθίζει τήν ἀτμόσφαιρα τοῦ χώρου. Τίς πρῶτες στιγμές, ἀπ' τό ποιητικό τοῦ κεφάλι –ἢ ἴσως, ἀπλῶς καί πολύ πιό πεζά, ἀπ' τό ἄδειο του στομάχι– εἶχε ὑψωθεῖ ἕνας καπνός, ἕνας ἀχνός θά μπορούσαμε νά ποῦμε, πού, ἀπλωμένος ἀνάμεσα στόν ἴδιο καί στά ἀντικείμενα,

δέν τοῦ ἐπέτρεπε νά τά διακρίνει παρά μόνο διαμέσου τῆς ὀμίχλης ἑνός ἀσυνάρτητου ἐφιάλτη, στά ἀπόλυτα σκοτάδια τῶν ὀνείρων ὅπου ὅλα τά περιγράμματα χάνουν τήν ἐνάργειά τους, τά σχήματα παραμορφώνονται, τά ἀντικείμενα ἀποκοτοῦν ἀφύσικες διαστάσεις, μετατρέποντας τά πράγματα σέ χίμαιρες καί τούς ἀνθρώπους σέ φαντάσματα. Βαθμιαῖα, τήν παραίσθησι αὐτή διαδέχτηκε ἕνα βλέμμα λιγότερο χαμένο καί λιγότερο παραμορφωτικό. Ἡ πραγματικότητα ἐμφανιζόταν ὀλόγυρά του, χτυποῦσε στά μάτια του, σκόνταφτε στά πόδια του, γκρέμιζε κομμάτι κομμάτι ὅλη τήν ποιητική φρίκη πού νόμιζε ἀρχικά ὅτι τόν περιέβαλλε. Χρειάστηκε νά συνειδητοποιήσει ὅτι δέν βάνειε στά ὕδατα τῆς Στυγός, ἀλλά στό βουρκοῦ ὅτι δέν

Notre-Dame

DE PARIS.

PARIS,

LIBRAIRIE DE CHARLES GOSSELIN.

M DCCC XXXII.

Tony Jahannot: Ἡ Ἑομεράδα στήν ἀγχόνη (Notre-Dame de Paris, ἐκδ. Gosselin, 1831, τ. 4)

περιστοιχιζόταν ἀπό δαίμονες, ἀλλά ἀπό λαποδύτες· ὅτι αὐτό πού κινδύνευε δέν ἦταν ἡ ψυχή του, ἀλλά ἀπλούστατα ἡ ζωή του (ἀπ' τή στιγμή πού ἔλειπε αὐτός ὁ πολύτιμος παράγων συμφιλίωσης πού παρεμβαίνει τόσο ἀποτελεσματικά ἀνάμεσα στόν ληστή καί τόν τίμο ἀνθρώπο: τό γεμάτο πονηρί). Τέλος, ἐξετάζοντας τό «ὄργιο» ἀπό πιό κοντά καί μέ μεγαλύτερη ψυχραιμία, τό ἔβλεπε νά ἐκφυλίζεται ἀπό τελετουργική, μεταμεσονύχτια, ὄργιαδης σαββατιάτικη σύναξη μαγισσῶν ἐπεφτε σέ ἐπίπεδο καπηλειοῦ.

Ἡ Αὐλή τῶν Θαυμάτων, στήν πραγματικότητα, δέν ἦταν παρά ἕνα καπηλειό· ἀλλά καπηλειό ληστῶν, βαμμένο κόκκινο, τόσο ἀπ' τό κρασί ὅσο κι ἀπ' τό αἷμα.

Τό θέαμα πού παρουσιάστηκε στά μάτια του, ὅταν ὁ κουρελής συνοδός του τόν ἐναπόθεσε ἐπιτέλους στό τέρμα τῆς διαδρομῆς, σέ καμιά περίπτωση δέν ἦταν κατάλληλο νά τόν ἐπαναφέρει στήν ποίηση –οὔτε κἀν στήν ποίηση τῆς Κόλασης.

Ἐπρόκειτο γιά τήν πεζή καί κτηνῶδη πραγματικότητα τῆς ταβέρνας στήν πιό αὐθεντική της μορφή. Ἄν δέν βρισκόμασταν στόν 15ο αἰώνα, θά λέγαμε ὅτι ὁ Γκρενγκουάρ θύμιζε περισσότερο ἔργο τοῦ Καλό,³ καί λιγότερο τοῦ Μιχαήλ Ἄγγελου.

Γύρω ἀπ' τή μεγάλη φωτιά, πού ἔκαιγε πάνω σέ μά

2. Μορφή πού ἔλεγαν ὅτι παίρνει ὁ διάβολος τήν ἡμέρα τῆς συνάθροισης τῶν μαγισσῶν (sabbat), δηλαδή τό Σάββατο. Σημείωση τοῦ Οὐγκό στό φάκελό του τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων. «Ὁ διάβολος, προκειμένου νά καλέσει τή συνάθροιση, ἐμφανίζει στά σύννεφα ἕνα πρόβατο, τό ὁποῖο εἶναι ὁρατό μόνο ἀπ' τίς μάγισσες».

φαρδιά στρογγυλή πλάκα και πού διαπερνούσε με τις φλόγες της τα πυρακτωμένα πόδια μιᾶς ἄδειας ἐκεῖνη τῆ στιγμῆ πυροστιάς, ἦταν στημένα, ἐδῶ κι ἐκεῖ, στήν τύχη, μερικά σαρακοφαγωμένα τραπέζια, δίχως κανείς νά ἔχει ποτέ καταδεχτεῖ νά τά εὐθυγραμμίσει, ἢ ἔστω νά φροντίσει ὥστε νά μή σχηματίζουν μεταξύ τους τόσο ἀπαράδεκτα ἀκανόνιστες γωνίες. Πάνω σ' αὐτά τά τραπέζια γυάλιζαν κανάτες ξέχειλες μέ κρασί και μπίρα, γύρω ἀπ' τίς ὁποῖες εἶχαν συγκεντρωθεῖ ἀρκετά θακχικά πρόσωπα, κατακόκκινα ἀπ' τῆ φωτιά και τό κρασί. Ἐνας κοιλαράς μέ πρόσχαρη φάτσα φιλοῦσε ἠχηρότατα μιὰ χοντρή πόρνη. Ἦταν ἓνα εἶδος ψευδοστρατιώτη πού, σφουρίζοντας, ἔλυνε τούς ἐπιδέσλους ἀπ' τὴν ψεύτικη πληγὴ του και τέντωνε τό γερό και ὑγιέστατο γόνατό του, πού ἀπ' τό πρῶι τό ἔχει φασιωμένο μέ κουρέλια, γιά νά ξεμουδιάσει. Ἀντίθετα, ἓνας χτικιάρης ἐτοίμαζε μέ χελιδονόχορτο και βοδινό αἶμα τό πόδι τοῦ Θεοῦ³ γιά τὴν ἐπομένη. Δύο τραπέζια πιό πέρα ἓνας «κοχυλάς» μέ πλήρη φορεσιά προσκυνητῆ συλλάβιζε τό θρηνητικό τροπάρι τῆς Παναγίας, φροντίζοντας ὁ ἦχος νά βγαίνει ἔνρinos και ψαλμικός. Ἄλλοῦ πάλι, ἓνας νεαρός ἀλήτης ἔπαιρνε μαθήματα ἐπιληψίας ἀπό ἓναν γέρο συνάδελφό του, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδασκε τὴν τέχνη νά βγάξει ἀφρούς ἀπ' τό στόμα μασώντας ἓνα κομμάτι σαποῦνι. Δίπλα τους, ἓνας ὑδρωπικός ξεφούσκωνε, ἀναγκάζοντας τέσσερις-πέντε κλέφτρες στό ἴδιο τραπέζι νά βουλώνουν τὴ μύτη τους, τὴν ἴδια στιγμῆ πού τσακάνονταν γιά τό ποιὰ θά πάρει τό παιδί πού εἶχαν κλέψει ἐκεῖνο τό βράδυ. Περιπτώσεις πού, δύο αἰῶνες ἀργότερα, ἔμοιαζαν τόσο γελοῖες στήν αὐλή, ὅπως λέει ὁ Σωβάλ,⁵ ὥστε χρησίμευαν ὡς ψυχαγωγία τοῦ βασιλιᾶ ἢ ὡς εἰσαγωγή στό βασιλικό μπαλέτο «Ἡ νύχτα», τό ὁποῖο περιλάμβανε τέσσερα μέρη και παρουσιάστηκε στό θέατρο τοῦ Πτί Μπουμπόν. «Ποτέ», προσθέτει ἓνας αὐτόπτης μάρτυρας τῆς παράστασης τοῦ 1653, «οἱ ἀπρόοπτες μεταμορφώσεις τῆς Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων δέν παραστάθηκαν μέ μεγαλύτερη ἐπιτυχία· οἱ χαριτωμένοι στίχοι τοῦ Μπενσεράντ μᾶς εἶχαν ἤδη προετοιμάσει γι' αὐτές».⁶

Χυδαῖα γέλια και πρόστυχα τραγοῦδια ἀκούγονταν ἀπό παντοῦ. Ὁ καθένας εἶχε τό χαβά του, κουτσομπολεύοντας και βρίζοντας, δίχως ν' ἀκούει κἀν τί λέει ὁ διπλανός. Κανάτες τσουγκρίζοντας, και ἔσπαγαν καβγάδες ἀκολουθοῦσαν και μέ τίς σπασμένες κανάτες ἔσκιζαν ὁ ἓνας τά κουρέλια τοῦ ἄλλου.

Ἐνας πελώριος σκύλος, καθισμένος στά πσινά του πόδια, κοιτοῦσε τὴ φωτιά. Ὑπῆρχαν και παιδιὰ παρόντα σ' αὐτό τό ὄργιο. Τό «κλεμμένο παιδί» ἔκλαιγε και φώναζε ἓνα ἀμίλητο χοντρό, τετράχρονο ἀγοράκι ἦταν καθισμένο σ' ἓναν πανύψηλο πάγκο, μέ τά πόδια του νά κρέμονται και μέ τό τραπέζι νά τοῦ φτάνει ὡς τό πηγούνι. Ἐνα τρίτο, πολύ σοβαρό, ἄπλωνε στό τραπέζι μέ τό δάχτυλό του τό λιωμένο λίπος πού ἔσταζε ἀπό ἓνα κερί. Ἐνα τελευταῖο, μικροκαμωμένο, ἀνακούρκουδα στή λάσπη, ἦταν σχεδόν χωμένο σ' ἓνα καζάνι, ξύνοντάς το μ' ἓνα τουῦβλο· ὁ ἦχος πού ἔβγαине

ἦταν ἱκανός νά κάμει τόν Στραντιβάρους νά λιποθυμήσει.

Ἐνα βαρέλι ἦταν κοντά στή φωτιά κι ἓνας ζητιάνος πάνω στό βαρέλι. Ἦταν ὁ βασιλιάς πάνω στό θρόνο του.

Οἱ τρεῖς πού κρατοῦσαν τόν Γκρενγκουάρ τόν ἔφεραν μπροστά στό βαρέλι. Ὁ συρφετός ἠούχασε γιά μιὰ στιγμῆ, ἐκτός ἀπ' τό παιδί πού ἔξυνε τό καζάνι.

Ὁ Γκρενγκουάρ δέν τολμοῦσε οὔτε κἀν νά σηκώσει τά μάτια.

— *Ombre, quita tu sombrero,*⁷ εἶπε ἓνας ἀπ' τούς τρεῖς «συννοδούς» του και, πρὶν καλά καλά καταλάβει τί σήμαινε αὐτό, ὁ ἄλλος τοῦ εἶχε κιόλας πάρει τό καπέλο, ἓναν ἄθλιο σκουῖφο εἶναι ἀλήθεια, χρῆσιμο ὁμως ἀκόμη γιά τόν ἥλιο ἢ τὴ βροχή. Ὁ Γκρενγκουάρ ἀναστενάξε.

Ἐντωμεταξύ, ἀπ' τό ὕψος τοῦ βαρελιοῦ του, ὁ βασιλιάς καταδέχτηκε νά τοῦ ἀπευθύνει τό λόγο:

— Τί εἶναι πάλι τοῦτο τό μούτρο;

Ὁ Γκρενγκουάρ ἀνατρίχιασε. Ἡ φωνὴ αὐτῆ, ἂν και πιό στομφώδης ἐπειδὴ ἦταν ἀπειλητικῆ, τοῦ θύμιζε μιάν ἄλλη φωνή, πού τό ἴδιο ἐκεῖνο πρῶι εἶχε καταφέρει τό πρῶτο πλήγμα στό «μυστήριό» του, κλαψουρίζοντας ἔνρinos ἀπ' τό ἀκροατήριο: *Μιά ἐλεημοσύνη, χριστιανοί!* Σήκωσε τό κεφάλι του. Ἦταν πράγματι ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού.

Ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού, περιβεβλημένος τά βασιλικά του διάσημα, ἀλλά και μέ ὅλα του τά κουρέλια. Ἡ πληγὴ στό μπράτσο του εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Στό χέρι του κρατοῦσε τώρα ἓνα μαστίγιο μέ λουρίδες λευκοῦ δέρματος, σάν ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦσαν τότε οἱ ραβδοῦχοι γιά νά συγκρατοῦν τό πλῆθος και πού ὀνομάζονταν *boulayes*. Τό κεφάλι του ἦταν ζωμένο μ' ἓνα εἶδος κεφαλόδεσμου κλεισμένου ἀπό πάνω, κἀτι ἀνάμεσα σέ σκουφάκι παιδιοῦ και κορόνα βασιλιά, ἔτσι πού μοιάζουν μεταξύ τους τά δύο τους.

3. Jacques Callot (1592-1635). Γάλλος χαράκτης και σχεδιαστής, γνωστός κυρίως γιά τὴν περίφημη σειρά χαλκογραφιῶν του μέ τόν γενικό τίτλο *Οἱ μεγάλες συμφορές τοῦ πολέμου*. [Σ.τ.μ.]

4. Κατά τά χρονικά τῆς ἐποχῆς, ἔτσι λεγόταν τό κακοφορμισμένο πόδι πού ὀρισμένοι ἀλήτες εἶχαν τὴν ἐπιδεξιότητα νά φτιάχνουν μέ χελιδονόχορτο και βοδινό αἶμα. [Σ.τ.μ.]

5. Ὁ Σωβάλ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται συχνά, ἦταν συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Histoire et recherches des antiquites de la Ville de Paris* (1724), μιᾶς ἀπ' τίς βασικές πηγές ἱστορικῶν στοιχείων πού χρησιμοποίησε ὁ Οὔγκό γιά νά γράψει τὴν *Παναγία τῶν Παρισίων*. [Σ.τ.μ.]

6. Isaac de Benserade (1613-91). Γάλλος ποιητής, προστατευόμενος τοῦ Ρισελιέ και κατόπιν τοῦ Μαζαρίνου. Ὁφείλει κυρίως τὴ φήμη του στά λιμπρέτα μπαλέτων πού ἔγραψε γιά τὴν αὐλὴ τοῦ Λουδοβίκου Γ' και τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'. [Σ.τ.μ.]

7. «Ἀνθρωπε, βγάλε τό καπέλο σου!» (ἰσπανικά).

Ὡστόσο, ὁ Γκρενγκουάρ, δίχως νά ξέρει γιατί, εἶχε ἀρχίσει νά ἐλπίζει κάπως, ἀναγνωρίζοντας στό πρόσωπο τοῦ βασιλιά τῆς Αὐλῆς τῶν Θαυμάτων τόν καταραμένο ζητιάνο τῆς μεγάλης αἰθουσας.

– Ἀφέντη, ψέλλισε... Ἄρχοντά μου... Μεγαλειότατε... Πῶς πρέπει νά σᾶς ἀποκαλῶ; εἶπε τέλος, ἔχοντας φτάσει στήν κορύφωση τοῦ μονολόγου του καί μὴν ξέροντας πιά οὔτε πῶς ν' ἀνέβει, οὔτε πῶς νά κατέβει.

– Ἄρχοντά μου, μεγαλειότατε, σύντροφε, λέγε μέ ὅπως θές, ἀλλά τελείωνε. Τί ἔχεις νά πεῖς γιά νά ὑπερασπίσεις τόν ἑαυτό σου;

Γιά νά ὑπερασπίω τόν ἑαυτό μου! σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ· αὐτό δέν μ' ἀρέσει καθόλου. Ξανάρχισε τραυλίζοντας.

– Εἶμαι αὐτός πού σήμερα τό πρωί...

– Μά τά νύχια τοῦ διαβόλου! διέκοψε ὁ Κλοπέν· τό ὄνομά σου, καθαρά, τίποτ' ἄλλο. Ἄκου δᾶ. Βρίσκεισαι μπροστά σέ τρεῖς ἰσχυροὺς ἡγεμόνες: σ' ἐμένα, τόν Κλοπέν Τρουγιεφού, βασιλέα τῆς Θούνης, διάδοχο τοῦ μεγάλου Κοάστρου, ὑπέρτατο ἄρχοντα τοῦ βασιλείου τῆς Ἀληταρίας· τόν Ματίας Οὐνγκάντι Σπικάλι, δούκα τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Βοημίας, αὐτόν τό γέρο κιτριναρό πού βλέπεις ἐκεῖ πέρα, μέ τήν παταβοῦρα γύρω ἀπ' τό κεφάλι· καί τόν Γκιγιώμ Ρουσώ, αὐτοκράτορα τῆς Γαλιλαίας, ἐκεῖνον ἐκεῖ τόν χοντρό, πού δέν μᾶς ἀκούει καί πού χαϊδολογᾷ μιά τσοῦλα. Εἶμαστε οἱ δικαστές σου. Μπήκες στό βασίλειο τῆς Ἀληταρίας χωρίς νά εἶσαι ὑπήκοός της, παραβίασες τά ὅρια τῆς πόλης μας. Πρέπει νά τιμωρηθεῖς, ἐκτός κι ἂν εἶσαι μακροχέρης, φορολόγος ἢ σαράβαλο, πού στή διάλεκτο τῶν τίμιων ἀνθρώπων σημαίνει κλέφτης, ζητιάνος ἢ ἀγύρτης. Εἶσαι τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά; Ἐξηγήσου. Ἐμπρός, ἀράδιασέ μας τά προσόντα σου.

– Ἀλίμονο! εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, δέν ἔχω αὐτή τήν τιμή. Εἶμαι ὁ συγγραφέας...

– Ἀρκετά, ἀπάντησε ὁ Τρουγιεφού, μὴν ἀφήνοντάς τον κᾶν νά συνεχίσει. Θά σέ κρεμάσουμε. Πολύ ἀπλό, ἀξιώτιμοι συμπολίτες! Ὅπως φέρονται οἱ ὅμοιοί σας στοὺς δικούς μας, θά φερθοῦμε κι ἐμεῖς στοὺς δικούς σας. Τό νόμο πού ἐφαρμόζετε ἐσεῖς στοὺς ἀλήτες, θά ἐφαρμόσουν καί οἱ ἀλήτες σέ σᾶς. Ἄν εἶναι κακός, τό φταίξιμο εἶναι δικό σας. Καλό εἶναι νά βλέπουμε πού καί πού καί κανέναν ἀπ' τή φάρα σας μέ τήν τριχιά στό λαιμό· μᾶς «περιποιεῖ τιμὴν», ἄλλωστε. Ἐμπρός λοιπόν, φίλε, μοίρασε χωρίς γκρίνιες τά κουρέλια σου στίς κυρίες. Θά σέ κρεμάσω γιά νά σπάσουν πλάκα οἱ ἀλήτες, κι ἐσύ θά τοὺς δώσεις τό πουγκί σου, γιά νά πιούν κάτι. Ἄν ἔχεις νά κάμεις τίποτε προσευχές καί ἄλλες τέτοιες ἀηδίες, ὑπάρχει ἐκεῖ κάτω, κοντά στό μεγάλο πέτρινο γουδί, ἕνας ὠραιότατος καλός Θεούλης, πού τόν κλέψαμε ἀπ' τό Σέν-Πιέρ-ο-Μπέφ. Ἐχεις τέσσερα λεπτὰ γιά νά Τοῦ ἀνοίξεις τήν ψυχὴ σου.

Ἡ ὁμιλία του ἦταν καταπληκτική.

– Ὁραῖα τά 'πε, μά τήν ψυχὴ μου! Αὐτός ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού εἶναι φοβερός· οὔτε ὁ πάπας δέν κάνει τέτοιο κήρυγμα, φώναξε ὁ αὐτοκράτορας τῆς Γαλιλαίας

σπάζοντας τήν κανάτα του γιά νά στηρίξει τό πόδι τοῦ τραπεζιοῦ.

– Ἄρχοντες αὐτοκράτορες καί βασιλιάδες, εἶπε μέ ψυχραιμία ὁ Γκρενγκουάρ (ὁ ὁποῖος γιά κάποιον ἀνεξήγητο λόγο εἶχε ἐπανακτῆσει τήν αὐτοπεποιθησή του καί μιλοῦσε μέ ἀποφασιστικότητα), οὔτε πού νά τό σκέφτεστε. Ὀνομάζομαι Πιέρ Γκρενγκουάρ καί εἶμαι ὁ ποιητὴς τῆς διδακτικῆς ἀλληγορίας πού ἔπαιξαν σήμερα τό πρωί στή μεγάλη αἴθουσα.

– Ἄ, ἐσύ εἶσαι, δάσκαλε! εἶπε ὁ Κλοπέν· ἤμουν κι ἐγώ ἐκεῖ, μά τόν Θεό! Εἶναι λόγος αὐτός, σύντροφε, ἐπειδὴ μᾶς ξεροστάλιασες σήμερα τό πρωί, νά μὴ σέ κρεμάσουμε ἀπόψε;

Δύσκολα θά τὴ γλυτώσω, σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ. Ὡστόσο, εἶπε νά δοκιμάσει ἄλλη μιά φορά.

– Δέν βλέπω, εἶπε, γιατί οἱ ποιητὲς νά μὴ συγκαταλέγονται στοὺς ἀλήτες. Καί ὁ Αἴσωπος, ἀλήτης ἦταν ὁ Ὀμηρος, ζητιάνος· ὁ Ἑρμῆς, κλέφτης.

Ὁ Κλοπέν τόν διέκοψε.

– Νομίζω ὅτι θέλεις νά μᾶς μερδέψεις μέ τά ἀλαμπουρνέζικά σου. Νά πάρει ὁ Διάβολος! Ἄσε νά σέ κρεμάσουμε· μὴν τό κάνεις θέμα!

– Συγγνώμη, ἄρχοντά μου, βασιλέα τῆς Θούνης, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ, ἐπιχειρώντας νά κερδίσει ἔδαφος σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ. Ἀξίζει τόν κόπο... Μιά στιγμή... Ἀκούστε με... Δέν μπορείτε νά μέ καταδικάσετε δίχως νά μέ ἀκούσετε...

Ἡ φωνὴ τοῦ δύστυχου σκεπαζόταν, ὡστόσο, ἐντελῶς ἀπ' τό πανδαμῖο πού ἐπικρατοῦσε. Τό ἀγοράκι ἔβανε τό καζάνι του μέ περισσότερο ζῆλο ἀπὸ ποτέ· καί σάν νά μὴν ἔφτανε αὐτό, μιά γριά εἶχε μόλις ἀκουμπήσει στήν πυρακτωμένη πυροστιά ἕνα τηγάνι μέ λίπος, πού τσιτσιρίζε πάνω στή φωτιά σάν νά ξεφώνιζε ἕνα τσοῦρμιο παιδιὰ σέ μέρα καρναβαλιοῦ.

Ἐντωμεταξύ, ὁ Κλοπέν Τρουγιεφού ἔμοιαζε νά συσκέπτεται γιά μιά στιγμή μέ τόν δούκα τῆς Αἰγύπτου καί τόν αὐτοκράτορα τῆς Γαλιλαίας, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, ἦταν ἐντελῶς μεθυμένος. Κατόπιν, φώναξε μέ στριγγὴ φωνή:

«Ἦσυχία, λοιπόν!» Καθώς, ὅμως, τό καζάνι καί τό τηγάνι δέν τόν ἀκουγαν καί ἐξακολουθοῦσαν τό ντουέτο τους, πήδηξε ἀπ' τό βαρέλι του, ἔδωσε μιά κλοτσιὰ στό καζάνι, πού κύλησε δέκα θήματα παρακάτω μαζί μέ τό παιδί, μιά κλοτσιὰ στό τηγάνι, πού τό λίπος του χύθηκε ὅλο στή φωτιά, καί ξαναἐβήθηκε σοβαρός σοβαρός στό θρόνο του, δίχως νά πολυσκοτίζεται γιά τό παιδί πού μυξόκλαιγε, ἢ γιά τά παράπονα τῆς γριάς πού ἔβλεπε ὅτι τό δεῖπνο της πήγαινε στράφι σχηματίζοντας μιά ὁμορφὴ λευκὴ φλόγα.

Μ' ἕνα νεῦμα τοῦ Τρουγιεφού, ὁ δούκας, ὁ αὐτοκράτορας, οἱ «ἄρχοντες» καί οἱ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι ἦρθαν ὅλοι καί κάθισαν γύρω του, σχηματίζοντας πέταλο, μέ τόν Γκρενγκουάρ, πάντοτε σέ στενή ἐπιτήρηση, στό κέντρο. Ἦταν ἕνα ἡμικύκλιο ἀπὸ κουρέλια, παλιατσαρίες, ψεύτικα φανταχτερά χρυσαφικά, δίκρανα, τσεκούρια, πόδια πού τρέκλιζαν ἀπ' τό μεθύσι, χο-

ντρά γυμνωμένα μπράτσα, φάτσες αποκρουστικές, ανέκφραστες, αποκτηνωμένες. Στο κέντρο εκείνης της «στρογγυλής τράπεζας της αληθείας», ο Κλοπέν Τρουγιεφού δέσποζε, σάν αξίος δόγης αυτής της γερουσίας, σάν βασιλιάς αυτής της αύλης, σάν πάπας αυτού του κονκλάβιου, αφενός λόγω του ύψους του βαρελιού του, καί αφετέρου λόγω του άπροσδιόριστα άγέρωχου, άγριωπού καί τρομερού του ύφους, πού έκανε τά μάτια του νά πεταρίζουν καί άπάλυνε τήν κατατομή της άλήτικης ράτσας του. Τό κεφάλι του έμοιαζε μέ κεφάλι κάπρου ανάμεσα σέ γουρουνιάες μουσοῦδες.

– Άκουσε, είπε στόν Γκρενγκουάρ, χαϊδεύοντας τό παραμορφωμένο σαγόνι του μέ τό ροζιασμένο του χέρι· δέν βλέπω τό λόγο γιατί νά μή σέ κρεμάσουμε. Ωστόσο, ή ιδέα δέν φαίνεται νά σοῦ πολυαρέσει καί ή αιτία είναι άπλή: έσείς οί άστοί δέν είσατε συνηθισμένοι σέ κάτι τέτοια. Δίνετε υπερβολική σημασία στό γεγονός. Στο κάτω κάτω, δέν θέλουμε τό κακό σου. Ίδού, λοιπόν, ένας τρόπος νά γλυτώσεις πρὸς τό παρόν. Θέλεις νά γίνεις ένας από μᾶς;

Μπορεῖ κανείς νά καταλάβει τί αντίκτυπο είχε ή πρόταση αυτή στόν Γκρενγκουάρ, πού έβλεπε τή ζωή νά γλιστρᾷ μέσα άπ' τά χέρια του καί είχε άρχίσει νά χάνει κάθε έλπίδα. Η πρόταση τοῦ Κλοπέν τοῦ φάνηκε, λοιπόν, σανίδα σωτηρίας.

– Καί βέβαια θέλω, είπε.

– Δέχεσαι, είπε ὁ Κλοπέν, νά καταταγείς στούς σουγιαδάκηδες;⁸

– Στούς σουγιαδάκηδες; Άσφαλῶς, άπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Άνακηρύσσεις τόν εαυτό σου μέλος της συντεχνίας «ελεύθερων επαγγελματιῶν»;, συνέχισε ὁ βασιλιάς της Θούνης.

– Τῶν «ελεύθερων επαγγελματιῶν».

– Υπήκοο τοῦ βασιλείου της Άληταρίας;

– Τοῦ βασιλείου της Άληταρίας.

– Άλήτης;

– Άλήτη.

– Στην ψυχή;

– Στην ψυχή.

– Λάβε υπόψη, ὅμως, ξαναμίλησε ὁ βασιλιάς, ὅτι αυτό δέν θά σέ γλυτώσει άπ' τήν κρεμάλα.

– Διάβολε! είπε ὁ ποιητής.

– Άπλῶς, συνέχισε ὁ Κλοπέν ατάραχος, θά κρεμαστείς άργότερα, μέ μεγαλύτερη έπισημότητα, μέ έξοδα της καλής μας πόλης τοῦ Παρισιοῦ, σέ μιά ώραία πέτρινη κρεμάλα καί από τίμιους ανθρώπους. Είναι κι αυτό μιά παρηγοριά.

– Όπως νομίζετε, άπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Υπάρχουν κι άλλα πλεονεκτήματα. Ως «ελεύθερος επαγγελματίας», δέν θά 'χεις νά πληρώνεις γιά τά πεζοδρομία, γιά τούς φτωχούς, γιά τά φανάρια, ὅπως οί άστοί τοῦ Παρισιοῦ.

– Σύμφωνοι, είπε ὁ ποιητής. Δέχομαι. Είμαι άλήτης, υπήκοος τοῦ βασιλείου της Άληταρίας, «ελεύθερος ε-

παγγελματίας», σουγιαδάκιας, ὅ,τι θέλετε. Ωστόσο, ὅλα αυτά ἤμουν κι από πρίν, κύριε βασιλιά της Θούνης, εφόσον είμαι φιλόσοφος: *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur*.⁹

Ὁ βασιλιάς της Θούνης συνοφρυώθηκε.

– Γιά ποιόν μέ περνᾷς, ρέ φίλε; Τί σύγγοροεβραϊκα μου τσαμπουνᾷς; Δέν ξέρω ἐγώ από έβραϊκα. Ήπειδή είμαι ληστής, δέν πάει νά πεί ὅτι είμαι καί έβραϊός. Οὔτε καν κλέβω πιά, είμαι υπεράνω ὄλων αὐτῶν. Ἐγώ μόνο σκοτώνω. Κόβω λαμιούς, ὄχι πουγκιά.

Ὁ Γκρενγκουάρ προσπάθησε νά ψελλίσει κάποια δικαιολογία ανάμεσα στά σύντομα αυτά λόγια, τά ὅποια διακόπτονταν ὄλο καί πιό συχνά από ἐκρήξεις ὀργής.

– Συγχωρέστε με, ἄρχοντά μου. Δέν είναι έβραϊκά, λατινικά είναι.

– Σέ πληροφορῶ, είπε ὁ Κλοπέν έξωφρενῶν, ὅτι δέν είμαι έβραϊός, κι ὅτι θά βάλω νά σέ κρεμάσουν, έβραϊκο γουρούνι! Τό ἴδιο κι αὐτόν τόν βρωμοεμποράκο της Ίουδαίας πού βλέπω πλάι σου, καί πού ἐλπίζω μιά μέρα νά τόν δῶ καρφωμένο σέ κανέναν πάγκο, σάν κάλπικο νόμισμα πού είναι!

Λέγοντας αυτά, έδειχνε μέ τό δάχτυλο τόν κοντούλη γενειοφόρο σύγγοροεβραϊό, πού είχε πλησιάσει τόν Γκρενγκουάρ ψέλνοντας τό *facitote caritatem* καί πού, μήν καταλαβαίνοντας καμιά ἄλλη γλώσσα, κοιτοῦσε μέ ἐκπληξη τόν βασιλιά της Θούνης νά ξεσπάει πάνω του.

Τέλος, ὁ ἄρχοντας Κλοπέν ἤρέμησε.

– Πονηρέ! είπε στόν ποιητή μας. Θέλεις, λοιπόν, νά γίνεις άλήτης;

– Βεβαιότατα, άπάντησε ὁ ποιητής.

– Δέν ἄρκει νά τό θέλεις, είπε άπότομα ὁ Κλοπέν.

Η καλή θέληση δέν προσθέτει οὔτε ένα κρεμμύδι παραπάνω στή σούπα, καί τό μόνο πού σοῦ χρησιμεύει είναι γιά νά σέ πάει στόν Παράδεισο. Όμως, ἄλλο Παράδεισος, κι ἄλλο Άληταρία. Γιά νά γίνεις δεκτός στήν Άληταρία, πρέπει ν' άποδείξεις ὅτι κάτι αξίζεις, ν' ἀρπάξεις τό πουγκί τοῦ ἀνδρείκελου.

– Ὅ' ἀρπάξω ὅ,τι θέλετε, είπε ὁ Γκρενγκουάρ.

Ὁ Κλοπέν έγενεψε, καί τότε δύο τρεῖς άλήτες δγῆκαν άπ' τόν κύκλο, γιά νά ἐπιστρέψουν λίγο άργότερα κρατώντας δύο δοκάρια μέ δύο σταυρωτά σανίδια στή βάση τους, ὥστε νά μποροῦν νά στέκονται ὄρθια. Στην πάνω ἄκρη τῶν δοκαριῶν ἐφάρμοσαν μιά γερή τραβέρσα, φτιάχνοντας ἔτσι μιά ὡραιότατη φορητή κρεμάλα, πού ὁ Γκρενγκουάρ είχε τή μεγάλη ικανοποίηση νά τή δει νά στήνεται μπροστά του ἐν ριπή ὀφθαλμοῦ. Τίποτε δέν της ἔλειπε, οὔτε καν τό σκοινί, πού ταλαντευόταν μέ χάρη άπ' τήν τραβέρσα.

– Ποῦ θέλουν νά καταλήξουν; ἀναρωτήθηκε ὁ Γκρεν-

8. Les coupeurs de flambe. Τό flambe ἦταν σπαθί μέ κυματιστή, γυριστή κόψη σάν φλόγα, πού χρησίμευε γιά νά κόβουν οί ληστές τό πουγκί τῶν θυμάτων τους.

9. «Τά πάντα στή φιλοσοφία ἐμπεριέχονται καί οί πάντες στόν φιλόσοφο» (λατινικά).

γκουάρ ἀνήσυχος. Ἐνας θόρυβος ἀπό καμπανάκια πού ἀκούστηκε ἐκείνη τή στιγμή ἔθεσε τέλος στήν ἀγωνία του. Ἦταν ἓνα ἀνδρεϊκελο πού οἱ ἀλήτες τό κρεμοῦσαν ἀπ' τό λαϊμό στό σκοινί, ἓνα εἶδος σκιάχτρου, ντυμένο στά κόκκινα καί φορτωμένο μέ τόσα πολλά κουδουνάκια καί καμπανάκια, πού θά μπορούσε κανεῖς νά στολίσει μέ δαῦτα τριάντα κασιλιάνικα μουλάρια. Οἱ ἀναρίθμητες αὐτές καμπανοῦλες τρεμόπαιξαν πρὸς στιγμήν μέ τίς ταλαντώσεις τοῦ σκοινοῦ κατόπιν, βαθμιαῖα, ὁ ἦχος τους ἄρχισε νά σβήνει, καί τέλος σίγησαν ἐντελῶς. Τό ἀνδρεϊκελο ἐπανῆλθε σέ κατάσταση πλήρους ἀκινήσιας, σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ ἐκκρεμοῦς, ὁ ὁποῖος ἐκθρόνισε τήν κλεψύδρα.

Τότε ὁ Κλοπέν, δείχνοντας στόν Γκρενγκουάρ ἓνα παμπάλαιο ἐτοιμόρροπο σκαμνάκι κάτω ἀπ' τό ἀνδρεϊκελο, εἶπε: «Γιὰ ἀνέβα ἐδῶ πάνω».

– Νά πάρει ὁ διάβολος, θά πέσω νά σπάσω κανένα κόκαλο. Τό σκαμνί σας κουτσαίνει σάν δίστιχο τοῦ Μαρτιάλη.¹⁰ Τό ἓνα του πόδι εἶναι ἐξάμετρο καί τό ἄλλο πεντάμετρο.

– Ἀνέβα, ἐπανέλαβε ὁ Κλοπέν.

Ὁ Γκρενγκουάρ ἀνέβηκε στό σκαμνί καί, μετά ἀπό ἀρκετές ταλαντεύσεις τοῦ κεφαλοῦ καί τῶν χεριῶν, κατόρθωσε νά βρεῖ τήν ἰσορροπία του.

– Τώρα, συνέχισε ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης, σταύρωσε τό δεξιό σου πόδι πάνω ἀπ' τήν ἀριστερή σου γάμπα καί στάσου στή μύτη τοῦ ἀριστεροῦ σου ποδιοῦ.

– Κύριε, τό ἔχετε βάλει μήπως σκοπό νά σπάσω κανένα πόδι ἢ κανένα χέρι;

Ὁ Κλοπέν κούνησε τό κεφάλι.

– Φίλε, πολλά λές. Ἄκου μέ δυό λόγια περὶ τίνος πρόκειται. Θά σταθεῖς στή μύτη τοῦ ἐνός ποδιοῦ, ὅπως σοῦ εἶπα, καί ἀπ' αὐτή τή στάση θά προσπαθήσεις νά φτάσεις τήν τσέπη τῆς κούκλας, θά δάλεις τό χέρι σου μέσα, θά ψάξεις καί θά πάρεις τό πουγκί πού θά βρεῖς ἐκεῖ. Ἄν τό πετύχεις δίχως ν' ἀκουστεῖ κανένα καμπανάκι, ἐντάξει θά γίνεις ἀλήτης. Δέν θά μένει πιά παρά νά σέ δέρνουμε ὀχτώ μέρες συνέχεια.

– Χριστέ καί Παναγία! θά προσπαθήσω, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ. Κι ἂν χτυπήσουν τά κουδουνάκια;

– Τότε θά κρεμαστεῖς. Καταλαβαίνεις;

– Δέν καταλαβαίνω τίποτε, ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Νά τό ξαναπῶ, λοιπόν. Θά ψάξεις στήν τσέπη τῆς κούκλας καί θά τῆς πάρεις τό πουγκί· ἂν χτυπήσει ἔστω καί ἓνα κουδουνάκι, θά κρεμαστεῖς. Τώρα, τό καταλαβαίνεις;

– Μάλιστα, τό καταλαβαίνω. Γιὰ συνεχίστε.

– Ἄν καταφέρεις νά πάρεις τό πουγκί δίχως ν' ἀκούσουμε τίς καμπανοῦλες, εἶσαι πιά ἀλήτης, καί θά τρῶς ξύλο ἐπὶ ὀχτώ μέρες συνέχεια. Θά πρέπει νά κατάλαβες, ἐπιτέλους.

– Ὅχι, ἄρχοντά μου, τά ἔχω πιά χαμένα. Κι ἐγώ τί θά κερδίσω ἀπ' ὅλα αὐτά; Κρεμασμένος ἀπ' τή μιά, δαρμένος ἀπ' τήν ἄλλη...

– Ναί, ἀλλά ἀλήτης! εἶπε ὁ Κλοπέν. Ἀλήτης, λίγο

εἶναι; Γιὰ τό καλό σου θά σέ δέρνουμε, γιά νά σκληρωγῶναι.

– Καλοσύνη σας, ἀπάντησε ὁ ποιητής.

– Ἄντε λοιπόν, γρήγορα, εἶπε ὁ βασιλιάς, χτυπώντας μέ τό πόδι του τό βαρέλι, πού ἀντήχησε σάν μεγάλο τύμπανο. Ψάξε τήν κούκλα, νά τελειώνουμε. Σέ προειδοποιῶ γιά τελευταία φορά: καί ἓνα κουδουνάκι ἂν ἀκούσω, θά πάρεις τή θέση... τῆς κούκλας.

Τό τσοῦρμιο τῆς ἀληταρίας χειροκρότησε τά λόγια τοῦ Κλοπέν καί σχημάτισε κύκλο γύρω ἀπ' τήν κρεμάλα. Τά γέλια τους ἦταν τόσο ἀμείλικτα, ὥστε ὁ Γκρενγκουάρ κατάλαβε πῶς, ἔτσι ὑπερβολικά πού τοὺς διασκέδαζε, θά ἔπρεπε νά περιμένει τά πάντα ἀπό μέρους τους. Δέν τοῦ ἔμενε, λοιπόν, ἄλλη ἐλπίδα ἐκτός ἀπ' τήν ἀμυδρή πιθανότητα νά πετύχει στήν ἐπικίνδυνη ἀποστολή πού τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ. Ἀποφάσισε νά τό διακινδυνεύσει, ἀλλά ὄχι πρὶν ἀπευθίνει πρῶτα θερμότητα πρὸς τό ἀνδρεϊκελο πού θά λήστευε· τά παρακάλια του ἦταν πιό πιθανό νά συγκινήσουν τό ἀνδρεϊκελο, παρά τοὺς ληστές. Τά κουδουνάκια μέ τίς χάλκινες γλωσσίσσες τοῦ φαίνονταν σάν χίλια ἀνοιχτά στόματα φαρμακερῶν φιδιῶν, ἔτοιμα νά δαγκώσουν.

– Ἄχ, ἔλεγε σιγανά, εἶναι δυνατόν νά ἐξαρτᾶται ἡ ζωή μου ἀπ' τήν παραμικρότερη δόνηση μιᾶς ἀπ' αὐτές τίς καμπανοῦλες; Καί σταυρώνοντας τά χέρια του, πρόσθεσε: κουδουνάκια μου, μήν κουδουνίσετε· καμπανάκια μου, μήν καμπανίσετε!

Προσπάθησε ἀκόμη μιά φορά νά μιλήσει στόν Κλοπέν.

– Κι ἂν φυσήξει; τόν ρώτησε.

– Θα κρεμαστεῖς, ἀπάντησε ὁ ἄλλος δίχως δισταγμό.

Βλέποντας ὅτι δέν ὑπῆρχε περίπτωση ἀναβολῆς ἢ χάριτος, οὔτε καί ἄλλη πιθανή σωτηρία, πήρε τή θαρραλέα ἀπόφαση. Σταύρωσε τόν δεξιό του μηρό πάνω ἀπ' τόν ἀριστερό, καί, στηριγμένος στό ἓνα πόδι, ἄπλωσε τό χέρι του. Ὅμως, τή στιγμή πού ἄγγιξε τό ἀνδρεϊκελο, τό σῶμα του, πού δέν στηριζόταν παρά μόνο σ' ἓνα πόδι, κλυδωνίστηκε πάνω στό σκαμνί, πού μέ τή σειρά του δέν εἶχε παρά... μόνο τρία πόδια· προσπάθησε νά κρατηθεῖ ἀπ' τήν κούκλα, ἔχασε τήν ἰσορροπία του, καί ἔπεσε στό ἔδαφος μέ ὅλο του τό βάρος, ζαλισμένος ἀπ' τή μοιραία δόνηση τῶν κουδουνιῶν τοῦ ἀνδρεϊκελου, τό ὁποῖο, ὑποχωρώντας κάτω ἀπ' τήν πίεση τοῦ χεριοῦ του, διέγραψε πρῶτα ἓναν κύκλο γύρω ἀπ' τόν ἄξονά του, καί κατόπιν ταλαντεύτηκε μεγαλοπρεπῶς ἀνάμεσα στά δυό δοκάρια.

– Κατάρα! φώναξε πέφτοντας, καί ἔμεινε σάν πεθάνον μέ τό πρόσωπο στό χῶμα.

Ἐντωμεταξύ, ἀκουγε τίς φοβερές κωδωνοκρουσίες πάνω ἀπ' τό κεφάλι του, τοὺς ἀλήτες νά γελοῦν διαβολικά, καί τή φωνή τοῦ Τρουγιεφοῦ πού ἔλεγε:

10. Μάρκος Βαλέριος Μαρτιάλης (42-103 μ.Χ.). Λατίνος ποιητής πού ἔγραψε κυρίως ἐπιγράμματα.

– Σηκώστε αυτόν τόν άχρειό και κρεμάστε τον άμέσως.

Ό Γκρενγκουάρ σηκώθηκε. Εΐχαν ήδη ξεκρεμάσει τό άνδρείκελο για νά του «παραχωρήσουν» τή θέση του.

Οι υπήκοοι τής Άληταρίας τόν άνέβασαν στό σκαμνί. Ό Κλοπέν ήρθε κοντά του, του πέρασε τό σκονίνι στό λαϊμό και, χτυπώντας τον στόν ώμο, εΐπε:

– Άντίο, φίλε. Δέν γλυτώνεις τώρα πιά, ούτε κι ό ίδιος ό πάπας άν εΐσαι.

Η λέξη *χάρη* έξέπνευσε στά χείλη του Γκρενγκουάρ. Περιέφερε τό βλέμμα του όλόγυρα. Καμιά έλπίδα· όλοι τούς γελοούσαν.

– Μελδίν ντέ λ' Έτουάλ σκαρφάλωσε στην τραβέρσα, εΐπε ό βασιλιάς τής Θούνης σ' έναν πανύψηλο άλήτη πού βγήκε απ' τή γραμμή.

Ό Μπελδίν ντέ λ' Έτουάλ άνέβηκε άργά στην κατακόρυφη σανίδα, και σέ λίγο ό Γκρενγκουάρ έντρομος τόν εΐδε νά κάθεται όκλαδόν στην τραβέρσα, πάνω απ' τό κεφάλι του.

– Τώρα, εΐπε πάλι ό Κλοπέν Τρουγιεφού, μόλις χτυπήσω τά χέρια μου, έσύ, Άντρώ λέ Ρούζ, μέ μιά γονατιά θά ρίξεις τό σκαμνί. Έσύ, Φρανσουά Σάντ-Πρύν, θά κρεμαστείς στά πόδια αυτού του άχρειου κι έσύ, Μπελδίν, θά πιαστείς απ' τούς ώμους του. Και οι τρεις συγχρόνως· εΐγνα κατανοητός;

Ό Γκρενγκουάρ άνατρίχιασε.

– Έτοιμοι; εΐπε ό Κλοπέν Τρουγιεφού στους τρεις άλήτες, πού άδημονούσαν νά πέσουν στόν Γκρενγκουάρ σάν τρεις άράχνες σέ μύγα. Ό ταλαίπωρος κατάρδικος έξησε μιά στιγμή έναγωνίας άναμονής, όση ώρα ό Κλοπέν έσπρωχνε ήρεμα, μέ τήν άκρη του ποδιού του, μερικές κληματόδεργες πού δέν εΐχαν πάρει άκόμη φωτιά.

– Έτοιμοι; επανέλαβε, και άνοιξε τά χέρια του για νά δώσει τό σύνθημα. Ένα δευτερόλεπτο άκόμη, και όλα θά εΐχαν τελειώσει.

Όσοτόσο, σταμάτησε, σάν νά του κατέβηκε μιά ξαφνική ιδέα.

– Μιά στιγμή, εΐπε: θά τό ξεχναγα!... Έχουμε τή συνήθεια νά μίν κρεμάμε κανέναν πρίν ρωτήσουμε άν υπάρχει κάποια γυναίκα πού τόν θέλει. Σύντροφε, ή τελευταία σου ευκαιρία: ή άλήτισσα παντρεύεσαι, ή τό... σκονίνι.

Αυτόν τόν ταιγγάνικο νόμο, όσο παράδοξος κι άν φαίνεται στόν άναγνώστη, μπορεί άκόμη και σήμερα νά τόν δεΐ κανείς ν' αναφέρεται στην παλιά άγγλική νομοθεσία (βλέπε και στό *Burlington's Observations*).

Ό Γκρενγκουάρ άνάσανε. Ήταν ή δεύτερη φορά μέσα σέ μισή ώρα πού επέστρεφε στή ζωή. Άποφάσισε, όμως, νά μή στηρίζει και μεγάλες έλπίδες στην νέα τροπή των πραγμάτων.

– Έ! φώναξε ό Κλοπέν ξανανεβαίνοντας στό βαρέλι του. Έ! γυναίκες, θηλυκά, υπάρχει άνάμεσά σας, από μάγισσα ως γάτα, καμιά άλανιάρια πού θέλει αυτό τό μούτρο; Έ! Κολέτ λά Σαρόν! Έλιζαμπέτ Τρουβέν! Σιμόν Ζοντουίν! Μαρί Πιεντεμπου! Τόν λά Λόνγκ!

Μπεράρντ Φανουέλ! Μισέλ Ζενάι! Κλώντ Ρούζ Όρεΐ! Ματουρίν Ζιρορού! Ίζαμπώ λά Τιερύ! Περάστε νά δείτε! Τζάμπα άντρας! Πάρτε κόμμε!

Ό Γκρενγκουάρ, στό χάλι πού βρισκόταν, δέν ήταν βέβαια και ιδιαίτερα έλκυστικός. Οι άλήτισσες φάνηκε νά μίν ενδιαφέρονται για τήν πρόταση. Ό δυστυχής τίς άκουγε πού άπαντούσαν: «Όχι, νά μās λείπει! Κρεμάστε τον. Τουλάχιστον, έτσι θά σπάσουμε πλάκα».

Όσοτόσο, τρεις βγήκαν απ' τό πλήθος και πλησίασαν νά τόν δούν από πιό κοντά. Η πρώτη, ένα χοντρό κορίτσι μέ τετράγωνο πρόσωπο, εξέτασε προσεκτικά τήν άθλια πουκαμιά του φιλόσοφου. Όσο για τό τριμμένο πανωφόρι του, εΐχε περισσότερες τρύπες απ' τή σχάρα όπου ψήνονται τά κάστανα. Τό κορίτσι έκαμε ένα μορφασμό: «Παλιατσαρία!» γκρίνιαξε και, άπευθυνόμενη στόν Γκρενγκουάρ, πρόσθεσε: «Για νά δοΐμε και τήν κάπα σου;». «Τήν έχασα», εΐπε ό Γκρενγκουάρ. «Τό καπέλο σου;». «Μου τό πήραν». «Τά παπούτσια σου;». «Σχεδόν δέν έχουν πιά σόλες». «Τό πουγκί σου;». «Άλίμονο, ούτε ένα παρισινό σόλδι δέν έχει μέσα». «Τότε κάτσε νά σέ κρεμάσουν και νά πεις κι ευχαριστώ!», άπάντησε ή άλήτισσα, γυρνώντας του τήν πλάτη.

Η δεύτερη, μιά γριά, μαυριδερή, ρυτιδιασμένη, άπαΐσια, τόσο άσημη πού ξεχώριζε σάν τή μύγα μέσ στό γάλα άκόμη και στην Αϋλή των Θαυμάτων, έφερε μιά βόλτα γύρω του. Ό Γκρενγκουάρ σχεδόν έτρεμε μήπως και τόν... θελήσει. Εΐπε, όμως, μέσα απ' τά δόντια της: «Μπά, παραείναι άδύνατος», κι απομακρύνθηκε.

Η τρίτη ήταν μιά κοπέλα, άρκετά δροσερή, όχι και τόσο άσημη. «Σώσε με», τής εΐπε σιγανά ό φτωχοδιάβολος. Εκείνη τόν ζύγισε προς στιγμήν μέ ύφος γεμάτο οίκτο, κατόπιν χαμήλωσε τά μάτια, μάζεψε λίγο τή φούστα της, κι άπόμεινε άναποφάσιστη. Ό Γκρενγκουάρ παρακολουθούσε όλες της τίς κινήσεις: ήταν ή τελευταία του έλπίδα. «Όχι», εΐπε στό τέλος ή κοπέλα, «όχι!» ό Γκιγιώμ Λονγκζού θά μέ δείρει. Κι επέστρεψε στό πλήθος.

– Σύντροφε, εΐπε ό Κλοπέν, εΐσαι άτυχος.

Κατόπιν, στέκοντας όρθιος στό βαρέλι του, μιμούμενος τή φωνή κλητήρα σέ πλειστηριασμό, φώναξε εν μέσω γενικής ευθυμίας: «Καμιά δέν τόν θέλει; Λοιπόν, μέ τό ένα, μέ τό δύο, μέ τό τρία!» Και γυρνώντας προς τήν κρεμάλα, πρόσθεσε: «Κατακυρώθηκε!».

Ό Μπελδίν ντέ λ' Έτουάλ, ό Άντρώ λε Ρούζ, ό Φρανσουά Σάντ-Πρύν πλησίασαν τόν Γκρενγκουάρ.

Εκείνη τή στιγμή, μιά φωνή άκούστηκε απ' τό πλήθος: *Η Έσμεράλδα! Η Έσμεράλδα!*

Ό Γκρενγκουάρ άνασκήρτησε και γύρισε προς τή μεριά απ' όπου έρχόταν ή κραυγή. Τό πλήθος παραμέρισε, αφήνοντας τόπο νά περάσει μιά εξαΐσια ύπαρξη, μέ καθαρό και λαμπερό πρόσωπο. Ήταν ή ταιγγάνα.

– Η Έσμεράλδα! εΐπε ό Γκρενγκουάρ, σαστισμένος, μέσα στην συγκίνησή του για τόν άναπάντεχο τρόπο μέ τόν όποιο ή μαγική αυτή λέξη συνέδεε μεταξύ τους όλες τίς άναμνήσεις του εκείνης τής μέρας.

Τό σπάνιο αὐτό πλάσμα ἔμοιαζε ν' ἄσκει τή γοητεία του ἀκόμη καί στήν Αὐλή τῶν Θαυμάτων. Ἀλήτες καί ἀλήτισσες ὑποχωροῦσαν πειθήνια στό πέρασμά της· τά κτηνώδη πρόσωπά τους μαλάκωναν κάτω ἀπ' τό βλέμμα της.

Πλησίασε τόν κατάδικο μέ τό ἀνάλαφρο δῆμα της. Ἡ ὁμορφη Τζαλί τήν ἀκολουθοῦσε. Ὁ Γκρενγκουάρ ἦταν περισσότερο πεθαμένος παρά ζωντανός. Τόν παρτήρησε γιά λίγο σιωπηλά.

— Θά κρεμάσετε αὐτόν τόν ἄνθρωπο; ρώτησε σοδαρα τόν Κλοπέν.

— Ναί, ἀδελφή, ἀπάντησε ὁ βασιλιάς τῆς Θούνης, ἐκτός κι ἂν τόν πάρεις γιά ἄντρα σου.

Ἐκείνη ἔκανε τόν γνωστό χαριτωμένο μορφασμό της μέ τό κάτω χεῖλι της.

— Θά τόν πάρω.

Μετά κι ἀπ' αὐτό ὁ Γκρενγκουάρ πίστεψε πιά ἀκλόνητα ὅτι ὅσα εἶχαν συμβεῖ ἀπ' τό πρωί δέν ἦταν παρά ἓνα ὄνειρο, κι ὅτι αὐτό πού γινόταν τώρα ἦταν ἀπλῶς ἡ συνέχειά του.

Οἱ διαδοχικές ἀνατροπές, ἂν καί χαριτωμένες ὡς πρὸς τήν προέλευσή τους, δέν ἔπαιναν νά εἶναι ἀπολύτως ἀπρόβλεπτες.

Ἐβυσαν τή θηλιά καί κατέβασαν τόν Γκρενγκουάρ ἀπ' τό σκαμνί. Ὁ ποιητής ἀναγκάστηκε νά καθίσει· τόσο ἔντονη ἦταν ἡ συγκίνησή του.

Ὁ δούκας τῆς Γυφτιάς, δίχως ν' ἀρθρώσει λέξη, ἔφερε μιά πῆλινη στάμνα. Ἡ τοιγᾶνα τήν πρόσφερε στόν Γκρενγκουάρ. «Σπάσ' τη», τοῦ εἶπε.

Ἡ στάμνα ἔγινε τέσσερα κομμάτια.

— Ἀδελφέ, εἶπε τότε ὁ δούκας τῆς Γυφτιάς, ἀκουμπώντας τά χέρια του στό μέτωπό τους, νά ἡ γυναίκα σου ἀδελφή, νά ὁ ἄντρας σου γιά τέσσερα χρόνια.¹¹ Δρόμο, τώρα!

VII

ΝΥΧΤΑ ΓΑΜΟΥ

Δέν πέρασε πολλή ὥρα καί ὁ ποιητής μας δρέθηκε σέ μιά θολωτή καμαρούλα, κλειστή καί ζεστή, καθισμένος μπροστά σ' ἓνα τραπέζι ἔτοιμο νά ὑποδεχτεῖ λιχουδιές ἀπ' τό ντουλάπι πού κρεμόταν ἐκεῖ δίπλα, ἔχοντας μπροστά του ἓνα ἄνετο κρεβάτι νά τόν περιμένει, καί μάλιστα μέ συντροφιά ἓνα ὁμορφο κορίτσι. Ἡ περιπέτεια του ἀνῆκε πιά στή σφαίρα τοῦ μαγικοῦ. Εἶχε ἀρχίσει νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό του πρόσωπο παραμυθιοῦ πού καί πού, κοίταζε ὀλόγυρά του νά δεῖ ἂν τό πύρινο ἄρμα, πού τό ἔσερναν δύο φτερωτές χίμαιρες, τό μόνο πού θά μπορούσε νά τόν εἶχε μεταφέρει τόσο γρήγορα ἀπ' τά τάρταρα στόν Παράδεισο, ἦταν ἀκόμη ἐκεῖ. Στιγμές στιγμές ἐπίσης, στυλῶνε ἐπίμονα τό βλέμμα του στίς τρύπες τῆς πουκαμίσας του, γιά νά γαντζωθεῖ ἀπ' τήν πραγματικότητα καί νά πάψει

νά αἰθεροβατεῖ. Τό λογικό του, πού πλανιόταν ἤδη στούς χώρους τῆς φαντασίας, δέν κρεμόταν πιά παρά ἀπ' αὐτή... τήν κλωστή.

Ἡ κοπέλα δέν ἔμοιαζε νά τοῦ δίνει καμιά σημασία· πηγαينوερχόταν, μετακινοῦσε κάποιο σκαμνί, μιλοῦσε στήν κατοῖκα της, μόρφαζε μέ τόν συνηθισμένο τρόπο της. Στό τέλος, ἦρθε καί κάθισε κοντά στό τραπέζι· ὁ Γκρενγκουάρ εἶχε ἐπιτέλους τήν εὐκαιρία νά τήν παρατηρήσει μέ τήν ἡσυχία του.

Ἐπῆρξατε κάποτε παιδί, ἀγαπητέ ἀναγνώστη, καί ἴσως νά ἔχετε τήν εὐτυχία νά εἰσθε ἀκόμη. Δέν εἶναι δυνατόν νά μή σᾶς ἔχει συμβεῖ, καί περισσότερες ἀπό μιά φορές μάλιστα (ὅσο γιά μένα, ἔχω περάσει μέρες ὀλόκληρες, τίς πιό γόνιμες τῆς ζωῆς μου) νά παρακολουθεῖτε ἀπό θάμνο σέ θάμνο, δίπλα σ' ἓνα γάργαρο ρυάκι, μιά ἡλιόλουστη μέρα, μιά ὁμορφη πράσινη ἢ γαλάζια λιβελοῦλα, νά πετάει σχηματίζοντας ἀπότομες τεθλασμένες γραμμές καί φιλώντας τίς ἄκρες τῶν κλαδιῶν. Θά θυμάστε μέ πόσο θερμή, σχεδόν ἐρωτική περιέργεια ἡ σκέψη σας καί τό βλέμμα σας προσηλώνονταν στόν μικρό αὐτό στρόβιλο, πού σύριζε καί βούιζε, μέ πορφυρά καί γαλάζια φτερά, μ' ἓνα σημαδάκι στή μέση του, σχεδόν ἀδιόρατο τόσο γρήγορα πού πετοῦσε. Τό ἀέρινο πλάσμα πού διαγραφόταν ἀχνά πίσω ἀπ' αὐτό τό φτερούγισμα φαινόταν χιμαϊρικό, φανταστικό, σάν κάτι πού ἀδυνατεῖ κανεῖς νά ἀγγίξει ἢ νά δεῖ. Ὅμως, ὅταν ἐπιτέλους ἡ λιβελοῦλα στεκόταν νά ξαποστάσει στήν ἄκρη ἐνός καλαμιοῦ καί μπορούσατε νά παρατηρήσετε κρατώντας τήν ἀναπνοή σας τά μακριά διάφανα φτερά της, τή μακριά σμάλτινη φορεσιά της, τίς δύο κρυστάλλινες σφαίρες τῶν ματιῶν της, τί ἐκπληξη νιώθατε καί τί φόβο μήπως δεῖτε πάλι τό σημαδάκι νά χάνεται καί τήν ἀέρινη αὐτή ὑπαρξη νά γίνεται χίμαιρα! Ἄν θυμηθεῖτε τίς ἐντυπώσεις σας αὐτές, εὐκόλα θά καταλάβετε τί ἐνιωθε ὁ Γκρενγκουάρ παρατηρώντας τήν Ἑσμεράλδα, ὄρατή καί ἀπτή, ἐνῶ ἕως τότε τήν εἶχε δεῖ μόνο νά στροβιλιζέται χορεύοντας καί τραγουδώντας μέσα στό πλῆθος.

Βυθισμένος ὅλο καί περισσότερο στήν ὄνειροπόλησή του, ἔλεγε μέσα του, ρίχνοντάς της κλεφτές ματιές: «Νά, λοιπόν, τί σημαίνει αὐτό τό Ἑσμεράλδα. Οὐράνια ὑπαρξη! Χορεύτρια τῶν δρόμων! Τόσο πολλά, καί τόσο λίγα! Αὐτή ἦταν πού ἔδωσε τή χαριστική βολή στό μυστήριό μου τό πρωί, αὐτή εἶναι πού μοῦ σώζει τή ζωή ἀπόψε. Ὁ κακός μου δαίμονας, ὁ καλός μου ἄγγελος! Ὡραία γυναίκα, μά τήν πίστη μου! Καί θά

11. «Ὅταν παντρευόταν μιά τοιγᾶνα, ἀντί γιά ἄλλη τελετή, ἀρκοῦσε νά σπάσει μιά πῆλινη στάμνα μπροστά στόν ἄντρα πού εἶχε ἐπιλέξει γιά σύντροφό της. Ζοῦσαν ὡς ἀντόγονο τόσα χρόνια ὅσα καί τά κομμάτια στά ὅποια εἶχε σπάσει ἡ στάμνα. Στό τέλος τοῦ διαστήματος αὐτοῦ ἦταν ἐλεύθεροι εἴτε νά χωρῖσουν, εἴτε νά σπάσουν καινούργια στάμνα». (Σημείωση τοῦ Οὐγκό στό κεφάλαιο XLI τοῦ βιβλίου του *Han d' Islande*, 1823).

Tony Jahannot: Νύχτα γάμου (Notre-Dame de Paris, 1836)

πρέπει νά μ' αγαπάει τρελά γιά νά μέ παντρευτεί ἔτσι... «Ἐδῶ πού τά λέμε», εἶπε καί σηκώθηκε ξαφνικά, ξαναβρίσκοντας τήν αἴσθηση ἐκείνη τῆς πραγματικότητας πού ἀποτελοῦσε τή βάση τοῦ χαρακτήρα του καί τῆς φιλοσοφίας του, «δέν ἔχω ἰδέα πῶς συνέβη αὐτό, ἀλλά εἶμαι ὁ σύζυγός της!».

Μ' αὐτή τή σκέψη στό μυαλό καί τήν εἰκόνα στά μάτια, πλησίασε τήν κοπέλα μέ τρόπο τόσο ἱπποτικό, ἀβρό καί ἐρωτικό, πού ἐκείνη ὀπισθοχώρησε τρομαγμένη.

– Τί θέλετε ἀπό μένα; εἶπε.

– Μά, μέ ρωτᾶτε, λατρευτή μου Ἐσμεράλδα; ἀπάντησε ὁ Γκρενγκουάρ. Ὁ τόνος του ἦταν τόσο παθιασμένος, ὥστε ἀκόμη καί ὁ ἴδιος ἀπόρησε ἀκούγοντας τόν ἑαυτό του νά μιλάει ἔτσι.

Ἡ τοιγγάνα ἀνοιξε διάπλατα τά μεγάλα μάτια της.

– Δέν καταλαβαίνω τί θέλετε νά πεῖτε.

– Μά πῶς; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ, ἀνάβοντας ὄλο καί περισσότερο καί ἀναλογιζόμενος ὅτι, στό κάτω κάτω, ἡ ἠθική μέ τήν ὁποία εἶχε νά κάμει δέν ἦταν παρὰ ἡ ἠθική τῆς Αὐλῆς τῶν Θαναμάτων. Δέν εἶμαι δικός σου, γλυκιά μου; Δέν εἶσαι δικιά μου;

Καί, μέ θεία ἀφέλεια, τήν ἔπιασε ἀπ' τή μέση.

Τό μποῦστο τῆς τοιγγάνας γλίστρησε ἀπ' τά χέρια του σάν δέρμα χελιοῦ. Μ' ἓνα σάλτο βρέθηκε στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ δωματίου, ἔσκυψε, καί ἀνασηκώθηκε μ' ἓνα σιλιέτο στό χέρι, πρῖν κἀν ὁ Γκρενγκουάρ προλάβει νά δεῖ ἀπό πού τό ἔβγαλε¹² ἔξωφρενῶν, ἀγέρωχη, μέ τά χεῖλη φουσκωμένα, μέ τά ρουθούνια ἀνοιχτά, μέ τά μάγουλα κόκκινα σάν ἰταλικό μῆλο, μέ τίς κόρες τῶν ματιῶν της ν' ἀστράφτουν. Τήν ἴδια στιγμή, ἡ ἄ-

σπρη κατσικούλα πῆγε καί στάθηκε μπροστά της, προβάλλοντας στόν Γκρενγκουάρ ἐτοιμοπόλεμα τά δύο ὄμορφα, ἐπιχρυσωμένα ἀλλά καί αἰχμηρότατα, κέρατά της. Καί ὅλα αὐτά, ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ.

Ἡ λιβελοῦλα μεταμορφωνόταν σέ σφήκα, ἔτοιμη νά μπήξει τό κεντρί της.

Ὁ φιλόσοφος μας ἔμεινε ἀποσβολωμένος, ρίχνοντας σαστισμένα βλέμματα μιά στήν κατσικα καί μιά στήν κοπέλα.

– Παναγιά μου! εἶπε στό τέλος, ὅταν μετά τήν πρώτη ἐκπληξη μπόρεσε πιά νά μιλήσει. Γιά δές κότσια!

Ἡ Ἐσμεράλδα, σπάζοντας κι ἐκείνη τή σιωπή της, ἀπάντησε.

– Εἶσαι καί αὐθάδης ἀπό πάνω!

– Συγγνώμη, δεσποινίς, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ χαμογελώντας. Τότε γιατί μέ πήρατε γιά ἄντρα σας;

– Ἦθελες ν' ἀφήσω νά σέ κρεμάσουν;

– Ἄ! γι' αὐτό, συνέχισε ὁ ποιητής, λίγο ἀπογοητευμένος ὡς πρὸς τίς ἐρωτικές του προσδοκίες: ὁ λόγος πού μέ παντρευτήκατε ἦταν μόνο καί μόνο γιά νά μέ σώσετε ἀπ' τήν κρεμάλα;

– Γιατί, θά μπορούσε νά ἔχει κανεῖς κι ἄλλο λόγο;

Ὁ Γκρενγκουάρ δάγκωσε τά χεῖλη του.

– Μάλιστα, εἶπε. Φαίνεται ὅτι δέν ἔχω τόση ἐπιτυχία ὡς ἐρωτιδίας ὅσο πίστευα. Τότε γιατί, λοιπόν, σπάσατε τή δόλια τή σάμνα;

Ἐντωμεταξύ, τό σιλιέτο τῆς Ἐσμεράλδας καί τά κέρατα τῆς κατσικας ἐξακολουθοῦσαν νά βρίσκονται σέ ἐτοιμότητα.

– Δεσποινίς Ἐσμεράλδα, εἶπε ὁ ποιητής, ἄς συνθηκολογήσουμε. Δέν εἶμαι γραφιάς στό Σατλέ καί δέν θά σᾶς κατηγορήσω γιά τό ὅτι κρατᾶτε πάνω σας σιλιέτο στό Παρίσι, κάτω ἀπ' τή μύτη τῶν ἀστυνομικῶν καί ἀδιαφορώντας γιά τίς ἀπαγορεύσεις τοῦ κυρίου δικαστή. Θά ξέρετε, βέβαια, ὅτι ὁ Νοέλ Λεσκριπβέν πρῖν ἀπό ὀκτώ ἡμέρες καταδικάστηκε σέ 10 παρισινά σόλδια πρόστιμο ἐπειδή εἶχε πάνω του ἓνα δίκωπο σπαθάκι. Ἀλλά αὐτό δέν εἶναι δική μου δουλειά, γι' αὐτό καί ἔρχομαι στό προκείμενο. Σᾶς ὀρκίζομαι, στό μερίδιο τοῦ Παραδείσου πού μοῦ ἀναλογεῖ, ὅτι δέν πρόκειται νά σᾶς πλησιάσω δίχως τήν ἄδεια καί τή συ-

¹² Στό χειρόγραφο, σέ μιά πρώτη ἐκδοχή, μετέπειτα διορθωμένη, προφανῶς γιά λόγους σεμνότητας, διαβάζουμε: «...σῆγκωσε τή φούστα της ὡς τή ζαρτιέρα, τραδώντας ἀπό ἐκεῖ ἓνα μικρό σιλιέτο...».

γκατάθεσή σας δώστε μου, ὅμως, κάτι νά βάλω στό στόμα μου.

Κατά βάθος, ὁ Γκρενγκουάρ, ὅπως καί ὁ Ντεσπερά Μπουαλώ, ἦταν «ἐλάχιστα ἡδυπαθής». Δέν ἀνήκε στό εἶδος ἐκεῖνο τῶν ἱπποτῶν καί «ἡρώων» πού κατακτούσαν βίαια τίς κοπέλες. Στά ἐρωτικά θέματα, ὅπως καί σέ ὅλα τά ἄλλα ἄλλωστε, ἦταν τελικά ὑπέρ τῆς ἀναβλητικότητας καί τῶν συμβιβασμῶν ἕνα καλό δεῖπνο, μέ εὐχάριστη συντροφιά, τοῦ φαινόταν —ιδίως ὅταν πεινοῦσε— ἐξαιρετικό διάλειμμα ἀνάμεσα στόν πρόλογο καί τή λύση τοῦ ἐρωτικοῦ δράματος.

Ἡ τσιγγάνα δέν ἀπάντησε. Ἐκανε τόν γνωστό περιφρονητικό μορφασμό, τίναξε πίσω τό κεφάλι της σάν πουλί, καί κατόπιν ξέσπασε σέ γέλια. Τό μικροσκοπικό στυλέτο της ἐξαφανίστηκε ἐκεῖ ἀπ' ὅπου εἶχε βγεῖ, δίχως ὁ Γκρενγκουάρ νά μπορέσει τελικά νά δεῖ πού ἔκρυβε ἐντέλει ἡ σφήκα τό κεντρί της.¹³

Λίγα λεπτά ἀργότερα, πάνω στό τραπέζι ὑπῆρχε σικαλένιο ψωμί, μιά φέτα λαρδί, μερικά ζαρωμένα μῆλα καί μιά κούπα μπίρα. Ὁ Γκρενγκουάρ ἔπεσε μέ τά μούτρα στό φαγητό. Ἀκούγοντας κανεῖς τό κροτάλισμα τοῦ πιρουνιού του στό πῆλινο πιάτο, θά ἔλεγε ὅτι ὅλο τό ἐρωτικό του πάθος εἶχε μετατραπεῖ σέ ὄρεξη.

Καθισμένη ἀπέναντί του, ἡ κοπέλα τόν κοίταζε σιωπηλά νά τρώει, ἐμφανῶς θυσιμένη σέ ἄλλες σκέψεις, οἱ ὁποῖες τήν ἔκαναν κατά διαστήματα νά χαμογελά, ἐνῶ τό τρυφερό της χέρι χάιδευε τό κεφαλάκι τῆς τετραπέρατης κατοίκας, πού ἀκουμποῦσε ἀπαλά στά γόνατά της.

Μιά λαμπάδα ἀπό κίτρινο κερὶ φώτιζε αὐτή τή σκηνή βουλιμίας ἀπ' τή μιά καί ὄνειροπόλησης ἀπ' τήν ἄλλη.

Ἐντωμεταξύ, ἀφοῦ καταλάγιασαν τά πρῶτα γουργουρίσματα τοῦ στομαχιοῦ του, ὁ Γκρενγκουάρ ἔδειξε νά ντρέπεται κάπως ὅταν εἶδε ἕνα μόνο μῆλο νά ἔχει ἀπομείνει στό τραπέζι.

— Ἐσεῖς δέν τρῶτε, δεσποινίς Ἐσμεράλδα;

Ἐκεῖνη τοῦ ἀπάντησε ἀρνητικά, κουνώντας τό κεφάλι της, καί κάρφωσε σκεπτική τό βλέμμα της στό θολωτό ταβάνι.

«Τί νά τήν ἀπασχολεῖ, διάβολε;», σκέφτηκε ὁ Γκρενγκουάρ, κοιτάζοντας ὅπου κοίταζε κι ἐκεῖνη: «Δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡ γκριμάτσα τοῦ πέτρινου νάνου στήν κορυφή τοῦ θόλου πού ἀπορροφᾷ ἔτσι τήν προσοχή της. Τί διάβολο! Ἐγώ ἀξίζω περισσότερο!».

Καί ὑψώνοντας τή φωνή του, εἶπε:

— Δεσποινίς Ἐσμεράλδα!

Χαμένος κόπος. Ἡ σκέψη τῆς κοπέλας ἦταν ἄλλοῦ καί ἡ φωνή τοῦ Γκρενγκουάρ ἦταν ἀνίκανη νά τή φέρει πίσω. Εὐτυχῶς πού μπῆκε στή μέση ἡ κατοίκα. Ἄρχισε νά τραβάει ἐλαφρά τήν κυρά της ἀπ' τό μανίκι.

— Τί θέλεις, Τζαλί; εἶπε δυνατά ἡ τσιγγάνα, σάν νά πετάχτηκε ἀπ' τόν ὕπνο.

— Πεινάει, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, εὐχαριστημένος πού βρῆκε τρόπο νά πιάσει κουβέντα.

Ἡ Ἐσμεράλδα βάλθηκε νά τρῖβει ψωμί, τό ὁποῖο ἡ Τζαλί, ὅλο χάρη, ἔτρωγε ἀπ' τή χούφτα της.

Ὁ Γκρενγκουάρ δέν τήν ἄφησε νά θυσιστεῖ καί πάλι στούς ρεμβασμούς της. Τόλμησε μιά λεπτή ἐρώτηση.

— Δέν μέ θέλετε, λοιπόν, γιά ἄντρα σας;

Ἡ κοπέλα τόν κοίταξε μέ βλέμμα σταθερό καί εἶπε:

— Ὅχι.

— Γιά ἐραστή σας; ξαναρώτησε ὁ Γκρενγκουάρ.

Ἐκανε τόν γνωστό μορφασμό, καί ἀπάντησε:

— Ὅχι.

— Γιά φίλο σας; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ.

Τόν κοίταξε πάλι μέ τόν ἴδιο τρόπο καί, ἀφοῦ σκέφτηκε γιά λίγο, εἶπε:

— Ἴσως.

Αὐτό τό ἴσως, τό τόσο προσφιλές στούς φιλόσοφους, ἔδωσε θάρρος στόν Γκρενγκουάρ.

— Ξέρετε τί εἶναι ἡ φιλία; τή ρώτησε.

— Ναί, ἀπάντησε ἡ τσιγγάνα. Εἶναι νά 'σαι ἀδελφός καί ἀδελφή δυό ψυχές πού ἀγγίζονται δίχως νά μπερδεύονται, δυό δάχτυλα τοῦ ἴδιου χεριοῦ.

— Καί ὁ ἐρωτας; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ.

— Ἄχ, ὁ ἐρωτας! εἶπε ἐκεῖνη. Ἡ φωνή της ἔτρεμε καί τό μάτι της ἔλαμπε.

— Εἶναι δυό, ἀλλά σάν νά 'ναι μόνο ἕνας. Ἄντρας καί γυναίκα, πού σμίγουν καί γίνονται σάν ἕνας ἄγγελος. Εἶναι ὁ οὐρανός.

Ἡ χορεύτρια τῶν δρόμων, μιλώντας ἔτσι, ἔλαμπε μέ μιά ὁμορφιά πού συγκινοῦσε ιδιαίτερα τόν Γκρενγκουάρ καί πού ἔμοιαζε νά ταιριάζει ἀπόλυτα μέ τή σχεδόν ἀνατολίτικη πληθωρικότητα τῶν λόγων της. Τά ρόδινα χεῖλη της χαμογελοῦσαν ἀμυδρά· τό ἀθῶο καί ἤρεμο μέτωπό της συνοφρυνόταν στιγμές στιγμές κάτω ἀπ' τό βάρος τῶν σκέψεών της, σάν θολωμένος καθρέφτης μετά ἀπό ἀναπνοή, ἐνῶ τά μακριά μαῦρα ματόκλαδά της ἐξέπεμπαν ἕνα ἄφατο φῶς, δίνοντας στό προφίλ της ἐκεῖνη τήν ἰδανική γλυκύτητα, τήν ὁποία ὁ Ραφαήλ ἐντόπιζε στό σημεῖο ὅπου συναντῶνται μυστικιστικά ἡ παρθενία, ἡ μητρότητα καί τό θεῖο.

Ἄλλα αὐτά δέν ἐμπόδισαν, βέβαια, τόν Γκρενγκουάρ νά συνεχίσει τίς ἐρωτήσεις του.

— Πῶς πρέπει νά εἶναι, λοιπόν, κανεῖς γιά νά σᾶς ἀρέσει;

— Πρέπει νά εἶναι ἄντρας.

— Κι ἐγώ, τί εἶμαι λοιπόν; εἶπε.

— Ἕνας ἄντρας ἔχει κρόνος στό κεφάλι, σπαθί στό χέρι, χρυσά σπιρούνια στά τακούνια του.

— Μάλιστα, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ. Δηλαδή, ἂν δέν ἔχεις ἄλογο, δέν εἶσαι ἄντρας. Ἀγαπάτε κάποιον;

— Ἐρωτικά;

— Ἐρωτικά.

13. Μιά πρώτη ἐκδοχή ἠθελε τήν ἡρωίδα νά ξαναβάξει τό στυλέτο στή ζαρτιέρα της καί τόν Γκρενγκουάρ νά θαυμάζει «τήν κομψή καμπύλη τῆς λεπτῆς ἀνδαλουσιανῆς τῆς γάμπας».

Ἐμεινε γιά λίγο σκεπτική, καί κατόπιν, δίνοντας ιδιαίτερη ἔμφαση στά λόγια της, εἶπε:

– Αυτό θά τό μάθω σύντομα.

– Γιατί ὄχι ἀπόψε; εἶπε ὁ ποιητής τρυφερά. Γιατί ὄχι ἔμένα;

– Δέν θά μπορούσα ν' ἀγαπήσω παρά ἕναν ἄντρα πού θά 'ταν ικανός νά μέ προστατέψει.

Ὁ Γκρενγκουάρ κοκκίνισε καί δέν ἐπέμεινε ἄλλο. Ἦταν προφανές ὅτι ἡ κοπέλα ὑπαινισσόταν τήν ἀνυπαρκτή συμπαράσταση πού της εἶχε προσφέρει κατά τήν κρίσιμη στιγμή στήν ὁποία εἶχε βρεθεῖ πρὶν ἀπό δύο ὥρες. Ἡ ἀνάμνηση ἐκείνη, πού οἱ ἄλλες περιπέτειες της βραδιάς εἶχαν σβήσει ἀπ' τό νοῦ του, ἐπανήλθε. Χτύπησε μέ τό χέρι τό μέτωπό του.

– Δεσποινίς, ἔπρεπε νά εἶχα ἀρχίσει ἀπό ἐκεῖ. Συγχωρήστε με τόν ἀνόητο, γιά τήν ἀφηρημάδα μου. Πῶς τά καταφέρατε, λοιπόν, καί γλυτώσατε ἀπ' τά νύχια τοῦ Κουασιμόδου;

Στήν ἐρώτηση αὐτή ἡ Ἐσμεράλδα τινάχτηκε ἐπάνω.

– Ἄ, τόν ἀπαίσιο καμπούρη! εἶπε, κρύβοντας τό πρόσωπό της στά χέρια της καί ριγώντας σάν νά 'κανε παγωνιά.

– Ἀπαίσιος, πράγματι! εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, ἐπιμένοντας στήν ἐρώτησή του ἀλλά πῶς μπορέσατε καί τοῦ ξεφύγατε;

Ἡ Ἐσμεράλδα χαμογέλασε, ἀναστέναξε, ἀλλά ἔμεινε σιωπηλή.

– Ξέρετε γιατί σᾶς ἀκολούθησε; συνέχισε ὁ Γκρενγκουάρ, προσπαθώντας νά ἐπανέλθει στό θέμα πλαγίως.

– Δεν ξέρω, εἶπε ἡ κοπέλα. Ἀλλά κι ἐσεῖς, γιατί μέ παρακολουθοῦσατε; πρόσθεσε ζωηρά.

– Μά τήν πίστη μου, ἀπάντησε ἐκεῖνος, οὔτε κι ἐγώ ξέρω.

Μεσολάβησε σιωπή. Ὁ Γκρενγκουάρ χάραξε τό τραπέζι μέ τό μαχαίρι του. Ἡ κοπέλα χαμογελοῦσε καί ἔμοιαζε νά κοιτάζει κάτι μέσα ἀπ' τόν τοῖχο. Ξαφνικά, ἄρχισε νά τραγουδάει, μέ φωνή πού μόλις ἀκούγταν:

*Quando las pintadas aves
Mudas estan, y la tierra*¹⁴

Σταμάτησε ἀπότομα καί βάλθηκε νά χαϊδεύει τήν Τζαλί.

– Πολύ ὁμορφο τό ζῶο σας, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Εἶναι ἡ ἀδελφή μου, ἀποκρίθηκε ἐκείνη.

– Γιατί σᾶς λένε Ἐσμεράλδα; ρώτησε ὁ ποιητής.

– Δέν ἔχω ἰδέα.

– Γιά σκεφεῖτε καλύτερα.

Ἐβγαλε ἀπ' τόν κόρφο της ἕνα μακρόστενο σακουλάκι, πού κρεμόταν στό λαιμό της μέ μιά ἀλυσίδα ἀπό κόκκους ἀντρεξαράχ. Ἀπ' τό σακουλάκι ἔβγαине δυνατή μυρωδιά καμφοράς. Ἦταν ντυμένο μέ πράσινο μεταξωτό ὕφασμα καί στή μέση εἶχε μιά μεγάλη πράσινη χάντρα, ἀπομίμηση σμαραγδιού.

– Ἴσως γι' αὐτό, εἶπε ἐκείνη.

Ὁ Γκρενγκουάρ ἔκαμε νά της τό πάρει ἀπ' τά χέρια, γιά νά τό δεῖ καλύτερα. Ἐκείνη τραβήχτηκε.

– Μήν τό ἀγγίζετε. Εἶναι φυλαχτό· ἢ θά χαλάσετε τά μάγια, ἢ ἐκεῖνα θά σᾶς βλάψουν.

Ἡ περιέργεια τοῦ ποιητῆ ὅσο πήγαινε καί μεγάλωνε.

– Ποιός σᾶς τό ἔδωσε;

Ἐβγαλε τό δάχτυλο στά χεῖλη κι ἔκρυψε τό φυλαχτό στό στήθος της. Προσπάθησε νά τή ρωτήσει κι ἄλλα, ἐκείνη ὅμως μόλις πού ἀπαντοῦσε.

– Τί σημαίνει αὐτή ἡ λέξη; Ἐσμεράλδα.

– Δέν ξέρω, εἶπε ἐκείνη.

– Τί γλώσσα εἶναι;

– Αἰγυπτιακά, νομίζω.

– Τό εἶχα φανταστεῖ, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ· δέν εἴσθε ἀπ' τή Γαλλία;

– Δέν ἔχω ἰδέα.

– Ἐχετε γονεῖς;

Ἄρχισε νά τραγουδάει ἕναν παλιό σκοπό:

Πουλί εἶν' ὁ πατέρας μου,

Κι ἡ μάνα μου πουλάκι,

Περνώ τόν ποταμό δίχως σκαρί,

Περνάω τό νερό δίχως βαρκάκι,

Πουλί εἶν' ὁ πατέρας μου,

Κι ἡ μάνα μου πουλάκι.

– Ὁραῖο ἦταν, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ. Πόσων ἐτῶν ἦρθατε στή Γαλλία;

– Πολύ μικρή.

– Στό Παρίσι;

– Πέρουσι. Τή στιγμή πού μπαίναμε ἀπ' τήν Παπική Πύλη, εἶδα νά περνοῦν τά κουφαηδόνα· ἦταν τέλη Αὐγούστου. Εἶπα: θά 'χουμε βαρῦ χειμῶνα.

– Κι ὄντως εἶχαμε, εἶπε ὁ Γκρενγκουάρ, εὐτυχῆς πού ἡ κουβέντα ξανάρχισε τόν πέρασα χουχουλιάζοντας τά δάχτυλά μου. Ἐχετε, λοιπόν, τό χάρισμα νά προφητεῦτε;

Ξανάγινε λακωνική.

– Ὁχι.

– Ὁ ἄνθρωπος αὐτός πού ἀποκαλεῖτε δούκα τῆς Γυφτιᾶς, εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς φυλῆς σας;

– Ναί.

– Ἐκεῖνος μᾶς πάντρεψε, παρατήρησε ντροπαλά ὁ ποιητής.

Μόρφασε μέ τόν συνηθισμένο χαριτωμένο τρόπο της.

– Οὔτε τ' ὄνομά σου δέν ξέρω.

– Τ' ὄνομά μου; Ἀφοῦ τό θέλετε, νά σᾶς τό πῶ: Πιέρ Γκρενγκουάρ.

– Ἐχω ἀκούσει κι ὠραιότερα, εἶπε ἐκείνη.

14. «Ὅταν τά πολύχρωμα πουλιά σιωποῦν, καί ἡ γῆ» (ισπανικά).

– Κακιά! συνέχισε ὁ ποιητής. Δέν πειράζει, δέν ὑπάρχει περίπτωση νά θυμώσω μαζί σας. Ποιός ξέρει, ἂν μέ γνωρίσετε καλύτερα, μπορεῖ καί νά μ' ἀγαπήσετε· κι ἔπειτα, μοῦ διηγηθήκατε τήν ἱστορία σας, δείχνοντάς μου τόση ἐμπιστοσύνη. Κατά κάποιον τρόπο λοιπόν, ὀφείλω νά σᾶς πῶ κι ἐγώ τή δική μου. Μάθετε ὅτι ὀνομάζομαι Πιέρ Γκρενγκουάρ καί ὅτι εἶμαι γιός συμβολαιογράφου τῆς Γκονές. Τόν πατέρα μου τόν κρέμασαν οἱ Βουργουνδοί καί τή μητέρα μου τήν ξεκοίλιασαν οἱ Πικαρδοί, στήν πολιορκία τοῦ Παρισιοῦ, πρὶν ἀπό εἴκοσι χρόνια. Ἐμείνα λοιπόν ὄρφανός στά 6 μου, μέ μοναδικές σόλες στά πόδια μου τό πλακόστρωτο τοῦ Παρισιοῦ. Δέν ξέρω κι ἐγώ πῶς πέρασα ἀπ' τά 6 ἕως τά 16. Πότε μιά μανάβισσα μοῦ ἔδινε ἓνα μήλο, πότε ἓνας ψωμάς μοῦ πέταγε μιά κόρα· τά θράδια μέ μάζευαν τά περίπολα, μ' ἔβαζαν φυλακή, κι ἐκεῖ ἔβρισκα τουλάχιστον ἓνα δεμάτι ἄχυρο νά κοιμηθῶ. Ὅλα αὐτά δέν μ' ἐμπόδιζαν πάντως, ὅπως βλέπετε, νά μεγαλώσω. Τό χειμώνα ζεσταινόμενον στόν ἥλιο, στό πρόστεγο τοῦ μεγάρου ντέ Σάν, κι ἔβρισκα ἀπίστευτα γελοῖο ὅτι κρατοῦσαν τίς φωτιές τοῦ Ἀι-Γιαννιοῦ γιά τό κατακαλόκαιρο. Στά 16, ἀποφάσισα νά βρῶ τό δρόμο μου. Τά δοκίμασα ὅλα, τό ἓνα μετά τό ἄλλο. Ἐγίνα στρατιώτης, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά γενναῖος. Ἐγίνα μοναχός, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά εὐσεβής. Κι ἔπειτα, δέν ἀντέχω τό ποτό. Στήν ἀπελπισία μου, μπῆκα μαθητευόμενος μαραγκός, ἀλλά δέν ἤμουν ἀρκετά χεροδύναμος. Εἶχα μεγαλύτερη κλίση γιά δάσκαλος· ἦταν γεγονός, βέβαια, ὅτι δέν ἤξερα νά διαβάζω, ἀλλά αὐτό δέν εἶναι πρόβλημα. Μετά ἀπό λίγο, παρατήρησα πῶς, ἀπ' ὅ,τι ἐπιχειροῦσα νά κάνω, κάτι ἔλειπε· ἔτσι, βλέποντας πῶς δέν ἤμουν καλός σέ τίποτε, ἔγίνα ποιητής καί στιχουργός. Ἐπάγγελμα πού μπορεῖ πάντα νά ἐξασκεῖ κανεῖς, ἔστω καί περιπλανώμενος, καί πολύ καλύτερο ἀπ' τό νά κλέβεις, ὅπως μέ συμβούλευαν νά κάνω ὀρισμένοι νεαροί στρατιῶτες, φίλοι μου. Μιά ὥραία μέρα, γιά καλή μου τύχη, συνάντησα στό δρόμο μου τόν Κλώντ Φρολό, τόν αἰδεσιμότατο ἀρχιδιάκο τῆς Νότρ Ντάμ. Ἐνδιαφέρθηκε γιά μένα, καί σ' ἐκεῖνον χρωστάω ὅτι εἶμαι σήμερα ἓνας πραγματικός γραμματιζούμενος, ὅτι γνωρίζω λατινικά, ἀπ' τό «Περί καθηκόντων» τοῦ Κικέρωνα ἕως τό συναξάρι τῶν Σελεστίνων μοναχῶν, καί ὅτι δέν εἶμαι ἄσχετος οὔτε ἀπό σχολαστική φιλοσοφία, οὔτε ἀπ' τήν ποιητική, οὔτε ἀπό μετρική, οὔτε ἀκόμη καί ἀπό τήν ἐρμητική, τή μέγιστη αὐτή σοφία. Ἐγώ εἶμαι ὁ συγγραφέας τοῦ «μυστηρίου» πού ἀνέθηκε σήμερα θριαμβευτικά καί μέ μεγάλη προσέλευση κοινοῦ, καί μάλιστα στή μεγάλη αἴθουσα τοῦ Μεγάρου. Συνέταξα ἐπίσης ἓνα βιβλίο πού θά ἔχει 600 σελίδες γιά τόν θαυμαστό κομήτη τοῦ 1465, ἀπ' τόν ὁποῖο τρελάθηκε ἓνας ἄνθρωπος. Εἶχα καί πολλές ἄλλες ἐπιτυχίες. ὄντας καί λίγο μαραγκός τοῦ πυροβολικοῦ, ἐργάστηκα γιά τήν κατασκευή τῆς μεγάλης μπομπάρδας τοῦ Ζάν Μάνγκ, πού ἐξεργάγη, καθὼς θά ξέρετε, στό Πόν ντέ Σαραντόν τή μέρα τῆς δοκιμῆς καί σκότωσε 24

ἀπό αὐτούς πού παρακολουθοῦσαν. Ὅπως βλέπετε λοιπόν, δέν εἶμαι καί πολύ κακή περίπτωση γιά γαμπρός. Γνωρίζω καί ἀρκετά συμπαθητικά κόλπα, πού θά μπορούσα νά τά μάθω στήν καταικίλια σας· γιά παράδειγμα, πῶς νά μιμείται τόν ἐπίσκοπο τοῦ Παρισιοῦ, τόν καταραμένο αὐτό φαρισαῖο, πού οἱ μύλοι του καταβρέχουν τούς περαστικούς σέ ὅλο τό μήκος τῆς Πόν-ο-Μενιέ. Ἐξάλλου, τό ἔργο μου θά μοῦ ἀποφέρει πολλά χρήματα, φτάνει νά μέ πληρώσουν. Τέλος, εἶμαι στάς διαταγᾶς σας, ἐγώ καί τό πνεῦμα μου, καί ἡ ἐπιστήμη μου, καί τά γράμματα πού ξέρω, πρόθυμος νά ζήσω μαζί σας, δεσποινίς, ὅπως ἐσεῖς θέλετε, ἀγνά ἢ ἔκλυτα, σάν ἄντρας καί γυναίκα, ἂν τό θέλετε, ἢ σάν ἀδελφός καί ἀδελφή, ἂν τό προτιμᾶτε.

Ὁ Γκρενγκουάρ σῶπασε, περιμένοντας νά δεῖ τί αἰσθησιή θά προξενούσε ἡ ἀγόρευση του στήν κοπέλα.

– «Φοῖδος», ἀκούστηκε ἐκείνη νά λέει ψιθυριστά. Κατόπιν, γυρνώντας πρὸς τόν ποιητή, πρόσθεσε: Φοῖδος, τί σημαίνει Φοῖδος;

Ὁ Γκρενγκουάρ, δίχως νά πολυκαταλαβαίνει τί σχέση μπορεῖ νά εἶχε ἡ ὀμιλία του μέ τήν ἐρώτησή της, δέν ἔχασε, ὡστόσο, τήν εὐκαιρία νά κάνει ἐπίδειξη τῆς εὐρυμάθειάς του. Ἀπάντησε, λοιπόν, καμαρώνοντας:

– Εἶναι λέξη ἑλληνική καί σημαίνει ἥλιος.

– Ἥλιος! εἶπε ἡ Ἐσμεράλδα.

– Εἶναι τό ὄνομα ἑνός πολύ ὠραίου τοξότη πού ἦταν θεός, πρόσθεσε ὁ Γκρενγκουάρ.

– Θεός! ἐπανελάβε ἡ τοιγγάνα, μέ ὕφος συλλογισμένο ἀλλά καί ἡδυπαθές.

Ἐκείνη τή στιγμή, ἓνα βραχιόλι τῆς ἔπεσε στό πάτωμα. Ὁ Γκρενγκουάρ ἔσπευσε νά τό μαζέψει. Ὅταν σηκώθηκε, κοπέλα καί κατόικα εἶχαν ἐξαφανιστεῖ. Ἄκουσε τό θόρυβο ἑνός σῦρτη. Ἦταν ἀπό μιά πορτοῦλα, πού μᾶλλον ὀδηγοῦσε σ' ἓνα διπλανό δωμάτιο καί πού ἔκλεινε ἀπέξω.

– Μοῦ ἄφησε τουλάχιστον κανένα κρεβάτι; εἶπε ὁ φιλόσοφος μας.

Ἐκαμε τό γύρω τῆς κάμαρας. Τό μόνο ἐπιπλο κατάλληλο γιά νά κοιμηθεῖ κανεῖς ἦταν μιά ἀρκετά μακριά ξύλινη κασέλα. Ἀλλά πάλι, τό καπάκι τῆς ἦταν σκαλιστό, μέ ἀποτέλεσμα, ὅταν ὁ Γκρενγκουάρ ξάπλωσε ἐκεῖ, νά ἔχει μίαν αἴσθησι σχεδόν παρόμοια μ' ἐκείνη πού εἶχε ὁ Μικρομέγας¹⁵ ὅταν πλάγιαζε στίς κορυφές τῶν Ἄλπεων.

– Ἄς εἶναι, εἶπε, προσπαθώντας νά βουλευτεῖ ὅσο καλύτερα μπορούσε. Παράξενη νύχτα γάμου! Κρίμα! Καί νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι αὐτή ἡ γαμήλια τελετή μέ τή σπασμένη στάμνα εἶχε κάτι τό ἀνεπιτήδευτο καί τό προκατακλισμαῖο πού μοῦ ἄρεσε.

15. Ἀναφορά στόν ἦρωα ἀπό τό ὁμώνυμο ἔργο (*Micro-megas*, 1752) τοῦ Βολταίρου, ὁ ὁποῖος κατάγεται ἀπ' τόν Σείριο καί περιοδεύει ἀπό ἄστρο σέ ἄστρο. [Σ.τ.μ.]

ΣΤΟ ΡΕΥΜΑ ΤΟΥ ΠΟΤΑΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ήλιος Γκρής, Άλφειός πρόγονος, έκδ. Μεταίχιμο 2005

τοῦ Γιάννη Κουβαρά

*Τελικά μέ θρέψανε τρία ποτάμια. Ὁ Ἐρύμανθος (Ντουάνα), ὁ Λάδωνας, ὁ Ἄλφειός.
Κάπου κοντά στά Ἄσπρα Σπίτια καί τό Μπέλεσι τά ποτάμια αμίγουν,
γίνονται Ἄλφειός πού κυλάει ἔξω ἀπό τά Ὀλύμπια καί παρακάτω χύνεται
στή θάλασσα, κοντά στήν Ἀγουλινίτσα –τό χωριό πού γεννήθηκα*

Τ. Σινόπουλος, Νυχτολόγιο

Ο ἐπίσης Ἡλιδεύς Ἡλίας Γκρής αὐτογενεαλογούμενος ἀνάγει τή ρίζα/φλέδα του ἐπί πηγᾶς Ἄλφειοῦ, δοκιμάζοντας τή βαθύτερη φωνή του κι ἀντοχή της στήν ἀσημένια χορδή τοῦ μυθικοῦ ἀρχαίωθεν ποταμοῦ πού διέσχισε «τόν κάλλιστον τῆς Ἑλλάδος τόπον» (Λυσίου, Ὀλυμπιακός 1-3), ποντίζοντας τή γραφή του στά νερά τοῦ 15σύλλαβου «μέσ στά πλατάνια ὁ ποταμός / σέρνει λιθάρια ριζιμιά μαγεύοντας τ' ἀηδόνια». Ποτάμι πού μέ τήν ἀρχαία αἴγλη καί τή σύγχρονη δροσιά του ἀρδεύει ὅλες τίς συλλογές τοῦ ὕδροχαροῦς –ἐπίσης Πυργιώτη, ὅπως ὁ Τ. Σινόπουλος– Γ. Παυλόπουλου («κι ὁ Ἄλφειός κατεβαίνοντας ἀνάμεσα στά ἀηδόνια»), φνσικό ἄλλωστε ἀφοῦ καί τό σπίτι τοῦ τελευταίου ἐπί τῆς Ἄλφειοῦ εἶναι (ἤ μήπως ἐκεῖ τόν τράβηξε τό ρεῦμα;) μονίμου καί ἐδραίου φαροφύλακα τοῦ Πύργου, σ' ἀντίθεση μέ τόν πλάνητα ποιητή τοῦ Νεκροδείπνου πού συνεχῶς «ἔρχεται ἀπό τόν Πύργο». Περιττό νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι μυθολογικά οἱ ποταμοί εἶναι πρόσωπα πού εἶχαν θεοποιηθεῖ ὡς προπάτορες τῶν μεγάλων παραποτάμιων πολιτισμῶν, ἀπό Βαβυλῶνος ἄχρι Νείλου.

Ὁ Γκρής λοιπόν καταγωγικά ἔρχεται ἀπό εὐφορη λογοτεχνικά περιοχῆ. Τήν μέ πλούσια ἀρτεσιανά πῖσω της Ἠλεία, πού φτάνουν ὡς τούς σοφιστές καί τούς σκεπτικιστές, τόν Πύρρωνα τόν Ἠλεῖο, ἀλλά

καί μέ βαθιές πνευματικές καταβολές καί ρίζες στό ἀγροτικό, συνδικαλιστικό ὡς καί τό ἀναρχικό κίνημα. Γεγονός πού ἐπιτάσσει πρόσθετες εὐθύνες (ἐνδεικτικά ἀναφέρω τούς λογοτέχνες Καρκαβίτσα, Δόξα, Φουσακάρη, Παπαδημητρακόπουλο, Σινόπουλο, Παυλόπουλο, Παναγουλόπουλο, Γαλάτη, Κουτσούνη, Μεγαλυνό, Κωνσταντόπουλο, Φωτόπουλο κ.ἄ.). Ὁ Γκρής διαθέτει τά ἐχέγγυα νά συνεχίσει αὐτή τήν Ὀλυμπιακή-Ἠλειακή λαμπαδοφορία, ἐπιφορτισμένος καί μέ τό βάρος τοῦ ὀνόματος: Γκρής Ἡλίας καί νομός Ἠλείας σχεδόν συνωνυμοῦν καί συνωμοτοῦν. Τό πλεονάζον Ἐψιλον εἶναι τό Ἐ τοῦ ἔρωτα γιά τήν πατρώα γῆ ἤ καί τό Ἐ τοῦ Ἑρμῆ, ἐρμηνευτῆ τῶν ἀνεξιχνίαστων βουλῶν καί δρόμων. Ὁ Ἑρμῆς σῆμα κατατεθέν τῆς μείζονος περιοχῆς ἀλλά καί παγκόσμιας πολιτισμικῆς ἐμβέλειας. Ἑρμῆ πού ἐκρुβε στή γόνιμη κοιλιά της ἠλειακή γῆ. Θά ἤθελα νά συστήσω τήν ποίηση τοῦ Γκρῆ ἀκριβῶς μέ αὐτό τό ποίημα: ΕΡΩΤΑΣ ΣΤΑ ΟΛΥΜΠΙΑ. Ποίημα πού καταναγάζεται ἀπό τήν ἐκθαμβή λάμψη τοῦ ἀνεπανάληπτου γλυπτοῦ καί πού μπορεῖ νά διαβαστεῖ ἀντικρουστά μέ τά συγγενικά ὁμόλογα τῶν διόσκουρων τῆς Ἡλίδος, *Τό ἄγαλμα καί ὁ τεχνίτης* (1988) τοῦ Παυλόπουλου καί τό *Κάθε πρωί* (1959) τοῦ Σινόπουλου, καθότι συνιστοῦν ἕνα νοητό ὀλυμπιακό τρίγλυφο, τρίγωνο μέ διαφορε-

τική πλευρά, λαξευμένο με αίσθητή διαφορά στο χειρισμό του τό καθένα.

Γεννημένος στις παρυφές του Λυκαίου ὄρους ὁ Γκρῆς (Μπισχίνι Ὀλυμπίας-Κρέστενα 1952), στή μεθόριο τῆς βαριάς σκιᾶς τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ἀρμόνιου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνα (τοῦ ἄλλως λεγόμενου Παρθενῶνα τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος) καί ὑπό τό καταναστικό φῶς τῆς Ὀλυμπίας, ἐπόμενο ἦταν νά φέρει ἔκτυπα ἴχνη σκιᾶς καί φωτός στό ἦδη κατορθωμένο ποιητικό του σῶμα. Οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ὡσεὶ παρόντες συμπεριπατητές του (Ἐπίκουρος, Πύργων, Ἡράκλειτος κ.ἄ.), εἶναι ὁ ἀρχαιομανέστερος τῶν ὀμηλικῶν του ποιητῶν ἀναμφίβολα (ἀπότοκος ἐσωτερικῆς ἀνάγκης δέον νά θεωρηθεῖ καί ἡ Ἀνθολογία πού ἐκπόνησε πρόσφατα *Ἡ Ἀρχαία Πατρίδα τῶν Ποιημάτων*, Μεταίχμιο 2004, μέ ἀρχαιόθεμα ποιήματα).

Ἦδη ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς *Ἀλφειὸς πρόγονος* σηματοδοτεῖ προοικονομώντας τό γεωγραφικό καί χρονικό του στίγμα, τίς σταθερές χωροχρονικές συντεταγμένες πού ἐξέθρεψαν τῆς ποιήσεώς του τίς βουλές, δεσπόμενες κατεξοχὴν σ' αὐτὴν τὴ συλλογή. Τόπος καί Ἱστορία. Αὐτές οἱ συμπληγάδες του, ὁ γενέθλιος τόπος (ἀρχαῖος καί σύγχρονος) καί ἡ Ἱστορία δωρήτρια τοῦ δικοῦ του χρυσόμαλλου τῆς ποιήσεως δέρατος. Τό ἐξώφυλλο-ἐξώθυρο μέ τόν πίνακα τοῦ Π. Ζουμπουλάκη *Στὴν Ὀλυμπία* βρίσκειται σέ στενὴ ὀργανικὴ σχέση μέ τό περιεχόμενο, ἐνῶ τό μὸτο «*Παλαιὰ θρηνεῖς πῆματ' ἀγγέλλεις δέ τίς*» τοῦ αὐτοεξόριστου στῆ Μακεδονία Εὐριπίδη, προδιαθέτει γιὰ τό ἄκουσμα τοῦ δικοῦ του ἀγγέλλματος, ἀποκαθαμένου ἀπὸ τὰ σαράντα κύματα τὰ Ἱστορίας. Ὁ Γκρῆς συμπληρώνει μάλιστα ἐφέτος ἀκριβῶς τέταρτον τοῦ αἰῶνος στῆ διακονία τῆς ποίησης. Ἀκάματος λαμνοκόπος στῆ θάλασσα τῆς γλώσσας, κωπηλάτης στῆ γαλέρα τῶν λέξεων. Διόλου εὐάλωτος ἢ ἐνδοτικὸς στό συρμό τῆς ἐκφραστικῆς εὐχέρειας, γράφει εὐτέλειαν. Ἐχει πλήρως ἀφομοιώσει τό διδάγμα τοῦ Σινόπουλου: *Γίνεσαι ὄχι γράφοντας, ἀλλὰ σκίζοντας*. Εἰκάζω ὅτι ἔχει σκίσει ἀπείρως περισσότερα στίς μεγάλες ἀγρύπνιες του ἀπὸ ὅσα στάγδην κατά καιροῦς ἔχει δημοσιεύσει. Πέντε λιτές συλλογές (*Ρημαγμένη πολιτεία* 1980, *Στά Γιοφύρια τοῦ κόσμου* 1982, *Ἐχθρικό τοπίο* 1983, *Λήθαργος κόσμος* 1987, *Ἡ Ἐφεσος τῶν ἀλόγων* 1993). Ἐπανακάμπει λοιπὸν στό ποιητικό πεδίο μετὰ 12ετῆ γόνιμη ἀπουσία, ἔχοντας ἐνδιάμεσα διασχίσει τὴν *Ἀρσενικὴ ἔρημο* (ἐνδιάφρον βιβλίο πεζογραφίας, καθρέφτης αὐτογνωσίας καί ἀνθρωπογνωσίας ὅπου ποιητῆς καί πεζογράφος συναντῶνται σέ δημιουργικό διάλογο πλοηγώντας μας στὰ ἄδυτα τοῦ ὑποσυνειδήτου, στοὺς ἀνεξερευνήτους καί ἀπειρους δρόμους τῆς ψυχῆς –*ψυχῆς πείρατα οὐκ ἂν εὗροι πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν*, ὅπως λέει ὁ μέντοράς του Ἐφέσιος).

Ἦδη ἀπὸ τίς πρώτες συλλογές τοῦ Γκρῆ ἐντοπίζο-

νται διάσπαρτα σήματα, ἱκανά νά στοιχειοθετήσουν μιὰ προσωπικὴ μυθολογία ἐδραζομένη καί συνυφασμένη μέ τὴν «*ἰδιοσυγκρασία, τὸ ὕφος καί τὸ χῶρο καταγωγῆς*» (Α. Ζήρας). Σήματα πού συστήνουν μιὰ τρυφερὴ γεωγραφία μνήμης, μιὰ μυθολογητικὴ ἐντοπιότητα μέ ὁδόσημα τίς ταπεινές γειτονιές τῆς Κρέστενας, τὸν Μπισχινόκαμπο, τὰ ἀσήμαντα δρομάκια τῆς Ζαχάρως ἢ τίς θαλασσινές σπηλιές τοῦ Κατάκωλου, τὴ μολυβένια γραμμὴ τοῦ Ἀλφειοῦ, τὸν κάμπο τῆς Γαστοῦνης πού «*εὐάδιαζε θεό*», ἐν γένει τό Ἀρχαῖκό-Ἡλιακό τόξο μέ κέντρο του τὸν Πύργο, τὰ Χαλικιάτικα, τὴ θάλασσα τοῦ Καϊάφα. (Καί πού ἐδῶ τὰ ὄρια διευρύνονται σέ ἐνάλιους τόπους: Σκύρο, Λέσβο, Κύπρο). Ἐντοπιότητα πού ἔχει κοινὰ χνάρια καί μνήμες μέ τὴ συναφὴ σινοπουλικὴ μυθολογία (Ἀγουλινίτσα, Πύργος, Χαλικιάτικα, κ.ἄ., ὅπως μοιράζεται μαζί του καί τὰ σύμβολα τῆς νύχτας καί τῆς φωτιᾶς).

Εἶναι ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ὀμηλικούς του πού στό σῶμα τῆς ποίησής του ἀνιχνεύουμε τίς οὐλές καί τὰς συνεπείας τῆς παλαιᾶς καί πρόσφατης ἱστορίας, τό μετεμφυλιακό τραῦμα. Διάστικτο ἀπὸ νύξεις, μαρτυρίες πού ὑπομνηματίζουν λιτὰ καί ἔμμεσα τό ἱστορικοκοινωνικό πλαίσιο. Ἀνιχνεύουμε οἱ ἀπολήξεις τῶν γεγονότων καί οἱ δραματικὲς ἐπιπλοκές ἀπὸ τίς μετέπειτα δυσπλασίες. Ἀπόηχοι τῆς Ἀντίστασης, τῆς ἦττας, στοιχειώνουν στοὺς θύλακες τῶν στίχων, ἢ ἦχώ ἀπὸ χροῖνα *ντουφεκισμένα ἐπανηχέι*, μέ κυριαρχία καί ἐδῶ τὴ μορφὴ τοῦ πατέρα πού «*ἢ σκιά του ἀντάρτικη χλαίνη / σκεπάζει τὸν ὕπνο μου*». Ὁ Γκρῆς δέν νοεῖ τὴ μονάδα ἔξω ἀπὸ τὴν ὁμάδα, τό ἄτομο ἔξω ἀπὸ τό ἱστορικό πλαίσιο καί τό κοινωνικό γίγνεσθαι. Ἀποστρέφεται τὴν ποίηση δωματίου. «*Προτείνει μιὰν ἱστορικὴ ἀνάγνωση τῆς ποίησης καί συγχρόνως μιὰ ποιητικὴ ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας*» (Κάφας). Τό παράδειγμα τοῦ Καβάφη εἶναι καταλυτικό γιὰ τὴν ποίησή μας. Φυσαίει καί ἐδῶ «*ὁ διαβολέμενος ἀέρας τῆς ἱστορίας*» (Σινόπουλος), καθὼς ὁ ποιητῆς προσφέρει χροῖς σ' αὐτοὺς «*πού θλιμμένοι ἄφησαν τ' ὄνειρο ἀκατοίχητο*». Περιθάλλει τοὺς ἀνώνυμους νεκροὺς τοῦ Ἐμφυλίου «*πίσω ἀπὸ κάθε νεκρὸ λαχανιάζει ἓνα ποίημα σάν σκύλος*», κομίζει συμπληρωματικὰ τὴ φροντίδα του ὡς ἀπόδειπνο στὸν ἀτέρμονα Νεκρόδειπνο πού ἦδη ἔχουν ἐτοιμάσει οἱ κορυφαῖοι τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, Σινόπουλος καί Λειβαδίτης. Μιὰ λυρική θλίψη πού γυρίζει σέ χιόνι «*Στά ὄνειρα τῶν νεκρῶν πάντα χιονίζει ἢ νοσταλγία μας*», καταλήγει σέ ἓνα ποίημα τῆς προηγούμενης συλλογῆς του, ἐνῶ ἐδῶ οἱ νεκροὶ «*ξητιανεύουν / γιὰ χάρδια κουπιὰ νά πλεύσουν στὸν ὕπνο μας*». Δραστικὰ παρούσα καί ἐδῶ ἡ Ἱστορία ἀλλὰ τό βάρος μετατοπίζεται ἀπὸ τὴν νεότερη (Ἐμφύλιος κι ἐντεῦθεν) σέ ὅλο τό βάθος τῆς. Ἐπιλέγει μεγάλες ἢ καί ἀμφιλεγόμενες προσωπικότητες μέ κοινὸ παρανομαστή τό σκληρὸ τους θάνατο. Λ.χ. ὁ

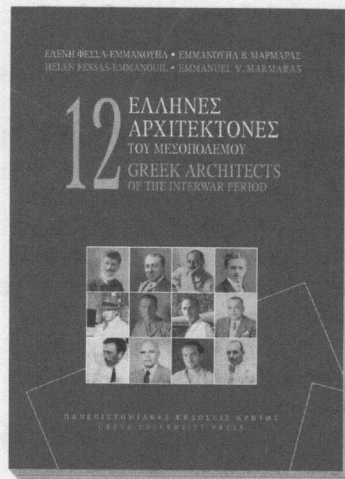
Ἄλκιβιάδης πέφτει «μέ τυλιγμένο τό λαβωμένο χέρι στή χλαμίδα / καί μέ τ' ἄλλο σφίγγοντας ἄγρια τό ξίφος» ὑψωνόμενος τελικά πάνω ἀπό «τή βλάσφημη μοίρα του» (ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τόν θάνατο τοῦ Θεμιστοκλή ἀπό τόν Ρίτσο). Ἐλκυστική ἢ ἑλληνιστική ἐποχή μέ «Τό αἶμα τοῦ Κλείτου» πού ὡς θύελλα πολιορκεῖ τόν στρατηλάτη Ἀλέξανδρο στήν ἐπιθανάτια του κλίνη, ἐνῶ στό «Ὁ μέγας Ἕλλην» καί «Στά χέρια τῶν δολίων» ἐμπνέεται ἀπό τήν περίπτωση τοῦ βασιλιᾶ-φιλοσόφου Ἰουλιανοῦ πού δέχτηκε ἐξ οἰκείων τά βέλη ὅπως ἀκριβῶς μέ σημαδιακή συγκυρία καί ὁ Καραϊσκάκης, ἐνῶ «Στήν δήωση τοῦ Θεόφιλου Καΐρη» ἀναφέρεται στήν ἄσπιλη μορφή τοῦ φιλοσόφου καί τήν τυμβωρυχία σέ βάρος του «καί τήν κοιλίαν διασχίσαντες ἐνέπλησαν ἄσβεστον αὐτήν», ἀκόμη «Στήν προφητεία τοῦ Γέρου» πυρήνας εἶναι ἡ συνάντηση τοῦ Καποδίστρια μέ τόν Κολοκοτρώνη καί ἡ οἰωνοσκόπηση τῆς θυσίας του γιά νά θεμελιωθεῖ σέ φόνο τό νεότερο κράτος. Παράλληλα στό ἱστορικό καλειδοσκοπίο καί οἱ ἀφανεῖς τῆς ἱστορίας, ὁ συμμαθητής του Γιώργος Ἀναλυτής, σφάγιο τοῦ Ἄτιλα στήν Κύπρο, ὁ Χειμῶνας ἐκ Κρεστένων πού δέν «κράτησε οὔτε γιά τήν κηδεῖα του», ἐνῶ στόν «Ἄσημο Ἑλήνορα» ὑψώνει ἐπιτύμβιο τοῦ Ν. Ἄσιμου «γωνία Θεμιστοκλέους καί εἰκοστοῦ αἰῶνα». Λαξεύοντας νηφάλια τήν ὀργή του, μέ ἐπίμονες καταδύσεις στίς σκοτεινές μέρες τῆς Ἱστορίας, μάς ἔδωσε κάποια ἀκέραια ποιήματα.

Ὁ Γκρῆς εἶναι καί ἐρωτικός. Ἡ διάχυτη γυναικολατρεία του πού μάλιστα δέν σταθμεῖ στή λυρική πλευρά τοῦ θαύματος, δέν ἐπιλέγει τήν ἀνθιαμένη ὥρα τῆς γυναίκας, ὅταν μπορεῖ δηλαδή νά ἐφησυχάζει στήν αὐταρέσκεια καί τήν σφριγηλή της νεότητα, ἀλλά τῆς συμπαρίσταται στήν κρίσιμη καμπή, στό μεταίχμιο, ὅταν καλεῖται νά διαβεῖ τόν Ρουβίκωνα καθώς πλησιάζει ἀμείλικτη ἢ βοή ἀπό τά χρόνια πού ἐρχονται δρεπανηφόρα καί οἱ ρυτίδες γίνονται χαντάκια ἀδιάβαστα, ἐδῶ ἔχει ὑποχωρήσει. Τώρα ὁ ἔρως φορεῖ κατάσαρκα τό πάθος του, τήν ἀρχαϊκή του ζωϊκότητα, ἰδιαίτερα στήν ἐκτυπη «Εἰκόνα τοῦ 1984» καί κυρίως στήν «Παρασκευή τῶν φορτηγῶν» ὅπου δοξάζεται ἄμεσα ὁ τοῦ σώματος ἔρως. Κι ἀπό κοντά ἐπίσης οἱ σαλφείρινοι λειμῶνες τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέ τό ἀνεξαργύρωτο φῶς, ἡ συνομιλία μέ ὁμότεχνους, ἡ διαλεκτική τῆς μνήμης, οἱ καρποί ἀπό τίς φωτιές τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ ἀχνή μορφή τῆς μητέρας πού μέ τό ἀναπηρικό καροτσάκι «ἀνηφορίζει στά ὄρεινά τῆς μνήμης».

Ὁ ποιητής μέ τήν ἀλχημική μέθοδο μεταγράφει ἐδάφια, σπαράγματα καί θρύψαλα Ἱστορίας σέ ποίηση καί ταυτόχρονα ἱστορεῖ δοκιμασίες, πάθη, παθήματα προσωπικά ἀναγόντάς τα στήν κλίμακα τοῦ καθολικοῦ καί διαρκοῦς. Βιβλίο ἀντοχῆς καί ἐπιστροφῆς (δῖς ἐμβαίνειν). Ἀναμφίβολα τό ὠριμότερό του.

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ
Εμμανουήλ Μαρμαράς

12 ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΖΑΧΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΙΤΣΙΚΗΣ
ΜΑΝΩΛΗΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΠΟΝΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΗΤΣΑΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ
ΠΑΤΡΟΚΛΟΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΡΑΣ

24,5 X 30,5 εκ. | σελ. 376 | ISBN 960-524-209-5 |

Λιανική τιμή: 47,00 €

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα, μέσα από τη ζωή και το έργο δώδεκα αρχιτεκτόνων που επηρέασαν καθοριστικά τη διαμόρφωσή της. Πρόκειται για διακεκριμένους ανθρώπους της πράξης με διαφορετική ηλικία, προέλευση, εφόδια και νοοτροπία, οι οποίοι εκπροσωπούν το πολυποίκιλο τοπίο της ελληνικής αρχιτεκτονικής των δεκαετιών του 1920 και του 1930. Κερπός πολυετών ερευνών των δύο συγγραφέων, το βιβλίο αυτό προτείνει μια κριτική προσέγγιση διαφορετική από τις συνθήεις, οι οποίες επικεντρώνονται στα κτηριακά προϊόντα ή στους διαμορφωτικούς τους παράγοντες. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική αρχιτεκτονική του Μεσοπολέμου μπορεί να γίνει ευρύτερα κατανοητή και, το κυριότερο, να εκτιμηθεί ο ρόλος των ανθρώπων που τη δημιούργησαν.

Η δίγλωσση αυτή έκδοση (ελληνικά & αγγλικά), με το πλήθος των πρωτογενών στοιχείων, τις 620 εικόνες και την υψηλή της αισθητική, δεν απευθύνεται μόνο στους ειδικούς επιστήμονες αλλά και σε ένα ευρύτερο κοινό απαιτητικών αναγνωστών, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583

e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΝΙΚΟΣ ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ

«Τόποι Ἀνθρώπων. Σχόλια γιά τόν χώρο καί τήν πολιτική»

Ἐκδ. Ἡ Αὐγή-Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 2005

τῆς Κατερίνας Λαμπρινού

Δέν ξέρω πῶς μπορεί νά χαρακτηριστεῖ καλύτερα τό βιβλίο αὐτό. Πρόκειται γιά 38 σύντομες ἱστορίες ἢ καλύτερα προσωπικές σκέψεις καί σχόλια γραπτῶς διατυπωμένα ἢ ἴσως σημειώσεις περιηγήσεων, μπορεί καί μικρά ἀνάλεκτα γιά τόν χώρο καί τούς ἀνθρώπους του, γιά τήν πολυπλοκότητα καί τίς ἀντιφάσεις πού μπορεί διαχρονικά νά χαρακτηρίζουν τή μεταξύ τους σχέση. Ὅπως ἐπισημαίνεται καί στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου ἀπό τόν ἴδιο τόν συγγραφέα, τά κείμενα αὐτά «δέν γράφτηκαν μέ σκοπό νά ἀποτελέσουν ὑλικό βιβλίου» (σ. 7), ἀφοῦ τόν κύριο ὄγκο τοῦ ὑλικοῦ του ἀποτελοῦν ἄρθρα πού γράφτηκαν γιά τίς «Συναντήσεις», τῆς πρώτης σελίδας τῆς ἐφημερίδας *Αὐγή*, ἀπό τόν Δεκέμβριο τοῦ 2001 μέχρι τόν Μάρτιο τοῦ 2005. Ὡστόσο τά κείμενα δέν ἀποτελοῦν ἓνα ἐτερόκλητο ὑλικό χωρίς συνοχή, χρονογραφήματα μέ μόνο κοινό παρονομαστή τήν ὑπογραφή τοῦ συγγραφέα. Ἡ συνοχή τους ἐγκκεῖται στήν ἐνότητα τῆς ὀπτικῆς ἀπ' τήν ὁποία γίνεται ἡ πραγμάτευση τῶν ζητημάτων πού ἄπτονται τοῦ δημόσιου καί ἰδιωτικοῦ χώρου, τῆς ἀστικῆς διάχυσης, τῆς ποιότητας ζωῆς, τῆς περιβαλλοντικῆς καί πολιτισμικῆς διαφύλαξης, τῆς μικροπολιτικῆς μέ λίγα λόγια τοῦ χώρου καί τῶν παραγόμενων κοινωνικῶν σχέσεων.

Τά κείμενα δέν διεκδικοῦν καθεστῶς ἐπιστημονικότητας. Εἶναι περισσότερο κείμενα κριτικά, πολεμικά, ἐναύσματα γιά στοχασμό καί διάλογο, εἶναι δηλαδή καταρχήν πολιτικά. «Εἶχα δηλώσει ἀμήχανα», ἀναφέρει ὁ συγγραφέας στήν εἰσαγωγή, γιά τήν πρόταση πού τοῦ ἐγινε νά συμπεριληφθεῖ στόν κύκλο τῶν «Συναντήσεων», «ὅτι δέν εἶμαι σέ θέση νά γράφω κείμενα γιά τήν πρώτη σελίδα μιᾶς πολιτικῆς ἐφημερίδας. Δέν διαθέτω οὔτε τή συγκρότηση οὔτε τήν ὀξυδέρκεια πού ἀπαιτεῖ κάτι τέτοιο» (σ. 7). Ὡστόσο τά ζητήματα πού πραγματεύεται ἐγγράφονται στήν καρδιά τοῦ πολιτικοῦ, ὅπως παρατηρεῖ στή συνέχεια «οἱ ἀβίωτες πόλεις τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ἀλλά καί οἱ σημερινές, ἐπίσης ἀβίωτες ἀναρχες ἐπεμβάσεις τους, δέν δημιουργήθηκαν ἀπό λάθος, δημιουργήθηκαν ἀπό μηχανισμούς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποψη καί θέση γιά τήν κοινωνία καί τίς σχέσεις μέσα σ' αὐτήν

[...] ὀφείλουμε λοιπόν νά ἀποκαλύπτουμε αὐτές τίς κυρίαρχες λογικές, σηκώνοντας τήν κουρτίνα, ξεκαθαρίζοντας παράλληλα σέ ποιά ὄχθη στεκόμαστε ἐμεῖς, δηλαδή ἀπό ποιά μεριά καί γιά ποιούς μιλᾶμε» (σ. 8).

Τά ἄρθρα στό βιβλίο, τά ὁποῖα συνοδεύουν καί δίνουν τόν τόνο τους εἰκόνες τοῦ Ἐργαστηρίου Φοιτητῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς ΕΜΠ, δέν κατατάσσονται μέ χρονολογική σειρά, οὔτε χωρίζονται σέ θεματικές ἐνότητες· μπορούμε νά κάνουμε ὅμως μιᾶ πρόχειρη κατηγοριοποίηση.

Ὁ Πειραιᾶς θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ μιᾶ τέτοια ξεχωριστή θεματική ἐνότητα. Ὡς τόπος διαμονῆς καί στράτευσης τοῦ συγγραφέα διεκδικεῖ τό δικό του χώρο στά κείμενα. Τό Πασαλιμάνι μέ τόν κορμοράνο του, ἡ λιμενοβιομηχανική ζώνη τῆς Δραπετσώνας μέ τούς καταστροφικούς συντελεστές δόμησης, ὁ ἐπισκευασμένος σταθμός τοῦ ἠλεκτρικοῦ, τό Σελεπίτσαρι οἱ δυτικές του συνοικίες μέ τό προσφυγικό παρελθόν, «τόν πολιτισμό τῆς αὐτοστέγασης καί τῆς “ἐκ τῶν ἐνότων πόλης”», ἀλλά καί τήν ἄγρια ταξική ἀντίθεση (σ. 72), ὁ «χουντικός» οὐρανοξύστης τοῦ λιμανιοῦ στή θέση τῆς παλιᾶς νεοκλασικῆς δημοτικῆς ἀγορᾶς, τό «ἀλλιώως» κοσμοπολίτικο κυριακάτικο παζάρι τῆς ὁδοῦ Ἀλιπέδου ἴσως εἶναι περιοχές πού ὅλοι περπατήσαμε χαρίζοντάς τους ἓνα βλέμμα φευγαλέο, ὅμως οἱ ἱστορίες τους σοῦ δημιουργοῦν μιᾶ ἐγνοια ἐπιστροφῆς, ὄχι γιατί ἐξιδανικεύτηκαν φολκλορικά μέσα στίς γλαφυρές ἀράδες, ἀλλά μᾶλλον γιατί μοιράστηκες τόν προβληματισμό καί ὅταν συμβαίνει αὐτό πάντα κοιτᾶς τά πράγματα μέ ἄλλο μάτι.

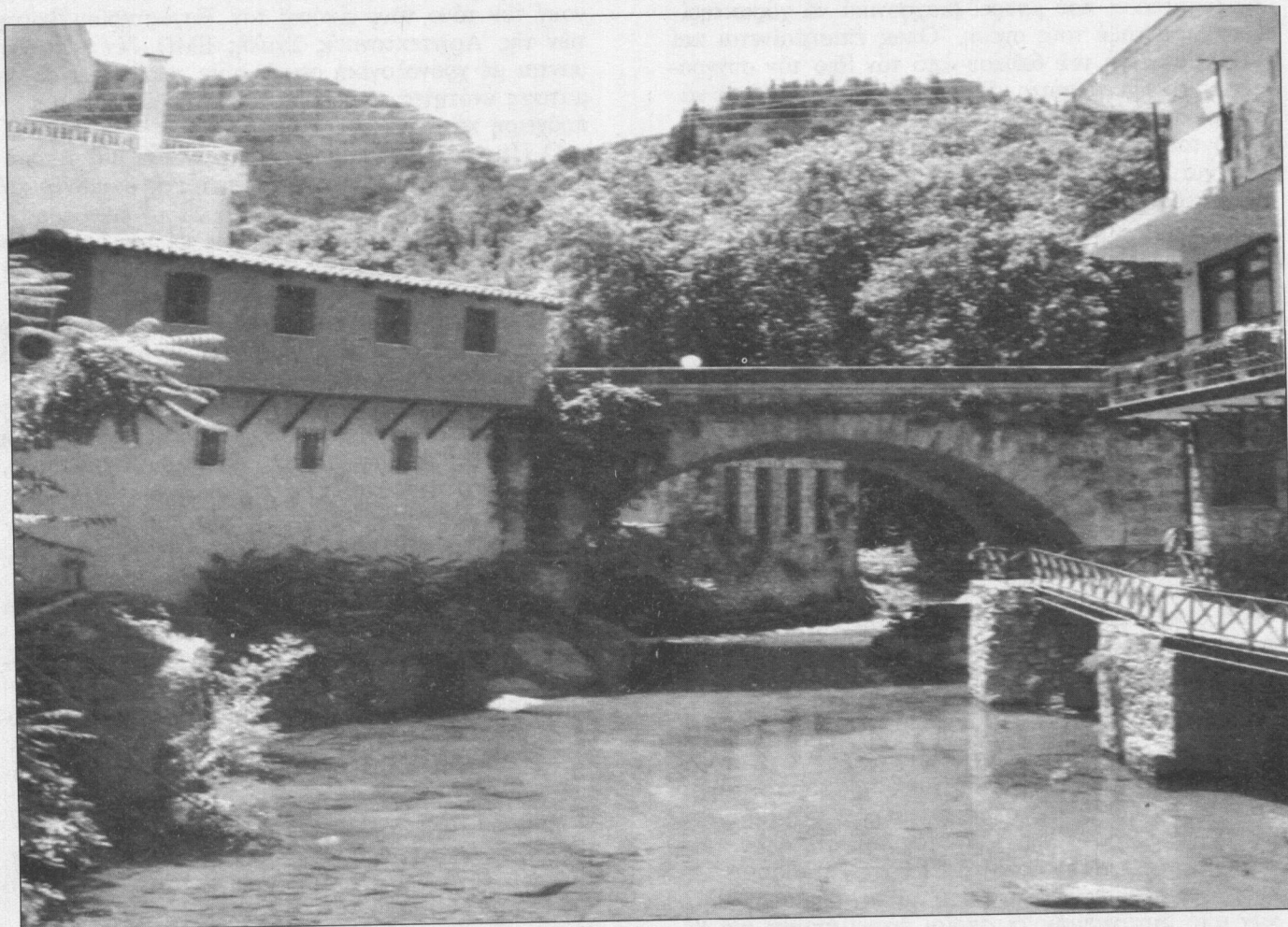
Μιᾶ ἄλλη ἐν δυνάμει θεματική, μικρότερη κατά πολὺ σέ μέγεθος, εἶναι τά σχόλια γιά τήν ἀποδιάρθρωση τοῦ ἀστικοῦ ἰστοῦ καί τήν καταστροφή τοῦ δημόσιου καί δῆ ἀδόμητου χώρου μέ τήν ἀφορμή τῆς Ὀλυμπιάδας. Μέ κυνικά καί εὐστοχα σχόλια ἀγανάκτησης, «ἓνας ἄγραφος νόμος τῆς οἰκοδομῆς λέει ὅτι ὅταν ἓνα ἔργο ὑπερβεῖ τό διπλάσιο κόστος, ἀπό αὐτό πού ἔχει προβλεφθεῖ, τότε ὁ ἐπικεφαλῆς μηχανικός πρέπει νά φύγει. Προφανῶς εἶναι ἡ ἀνίκανος ἢ ἀπατεώνας» (σ. 177), ὁ συγγραφέας ἀναρωτιέται γιά τό

μπάζωμα και τό ξεπούλημα του Φαληρικού Δέλτα και των ακτών της Αττικής, για τό μέλλον του μητροπολιτικού πάρκου στό Γουδή, του Έλληνικού, για την έλευθερία ως αξία τό 1829 και τό 2004.

Η περιήγηση όμως δέν σταματά στην πολυσυζητημένη Όλυμπιακή Αθήνα. Προχωρά παρατέρα στην έπαρχία όχι όμως των καλοκαιρινών τουριστικών φωτογραφιών και συναντά τό θερινό σινεμά των Μυτιληνιων Σάμου που αποτελεί πρότυπο «έκσυγχροτισμού», τίς χαμένες μπομπίνες μέ τή Μυτιλήνη του Μεσοπολέμου, τό Μεσολόγγι του Θωμά Γκόρπα τόσο κοντά και τόσο μακριά απ' την κατεστραμμένη Βαγδάτη, τό φάρο του Λιμανιού της Πάτρας που δέν ανάθει πιά, τά νερά της Έρκυνας, την παλιά βιομηχανική ζώνη της Κω, τά «λατίνια» που για μία στιγμή άρμένισαν στην Μεσόγειο.

Σ' όλα τά κείμενα ή ιστορία μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο είναι παρούσα, από τόν Πολυλά και τόν Μαβίλη σκαφαλωμένους στην Πόρτα Ρεάλ της Κέρκυρας του 1890 ως την προτροπή «κτίστε, κτίστε,

κτίστε» διά στόματος Καραμανλή έν έτει 1959 και τίς άρχιτεκτονικές και πολεοδομικές πρακτικές του Πικιώνη και του Κωνσταντινίδη. Ό κάθε χώρος παρουσιάζεται στην διαχρονία, οι τόποι έχουν ιστορικότητα και γι' αυτό ταυτότητα. Στό διά ταύτα αυτό που μένει δέν είναι μία μεταμοντέρνα νοσταλγία για τό παρελθόν που εκλείπει. Μία μελαγχολία ίσως, διαποτισμένη όμως πάντα μέ την συγκρουσιακή διάθεση της ένεργοϋς συμμετοχής. «Συνηθίσαμε πιά στην μειωμένη ή την παντελή έλλειψη συμμετοχής στον σχεδιασμό των κοινων. Γνωρίζουμε ότι τό μέλλον του αστικού τοπίου και του φυσικού περιβάλλοντος καθορίζεται από διαδικασίες στις όποιες οι τοπικές κοινωνίες σπάνια έχουν πρόσβαση» (σ. 195), παρατηρεί ο συγγραφέας. «Χρειάζεται έπειγόντως μία ευρεία κοινωνική συνείδηση, επιθετική απέναντι σε αυτό τό νέο πολιτικό τοπίο. Έτσι, είναι μάλλον ώρα νά αναθεωρήσουμε και έμεις τίς μεθόδους μας», καταλήγει. Τό πρώτο βήμα είναι νά κατανοήσουμε ότι οι τόποι είναι τόποι ανθρώπων.

Γέφυρα πάνω απ' την Έρκυνα στην Λιβαδειά

JACQUES LE GOFF

«Ήρωες και θαυμαστά του Μεσαίωνα»

(Heros et Merveilles du Moyen Age)

Μετάφραση: Νίκος Γκοτσινας, εκδ. Κέδρος

του Άγγελου Έλεφάντη

Βασιλιάς Άρθουρος μάχεται έναν γίγαντα

«**Η** Εύρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα», αναρωτιέται ο ιστορικός Ζάκ Λέ Γκόφ στο ομώνυμό έργο του.¹ Ερώτημα άπολύτως βάσιμο τό οποίο τά τελευταία χρόνια τίθεται συνεχώς σέ συζήτηση όχι μόνο διότι οι προσπάθειες γιά τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση φέρνουν στό προσκήνιο ποικίλους προβληματισμούς γιά τά ιστορικά και τά πολιτισμικά όρια τής Εύρώπης, αλλά και γιά ένα άλλο λόγο: είναι γεγονός ότι ο ευρωπαϊκός Μεσαίωνας, ιδιαίτερα ό πρώιμος, υπήρξε θύμα «μιας λήθης» γιά πολλούς αιώνες. Υπήρξε μιά «άπώλεια» τής εικόνας του Μεσαίωνα, μιά γιγαντιαία παραθεώρησή του πού διαμορφώθηκε κυρίως τόν 17ο και 18ο αιώνα –έποχή του Διαφωτισμού και του Ούμανισμού. Σ' αυτούς τούς αιώνες τής νεωτεριότητας ό Μεσαίωνας «άποβλήθηκε» κατά κάποιο τρόπο από τήν ιστορία τής Εύρώπης και κατασκευάστηκε ή εικόνα του Μαύρου Μεσαίωνα: έποχή σκοταδισμού, πολιτισμικής όπισθοδρόμησης πού κυριολεκτικά σάρωσε τόν πολιτισμό του αρχαίου κόσμου, έποχή έρεβους, ζόφου, βαρβαρότητας. Βεβαίως, ό ιστορικός ρομαντισμός, ήδη από τόν 18ο αιώνα διέγραψε μιάν αντίθετη κατεύθυνση υπεραξιολογώντας τόν μεσαιωνικό κόσμο ως έποχή αυθεντικότητας και καθαρότητας, αναζητώντας σ' αυτήν όχι μόνον ένα άξιακό σύστημα πού θά έπρεπε νά επανακάμψει στίς σύγχρονες κοινωνίες αλλά κι ένα «άγνό κι άνόθευτο» φυλετικό και γλωσσικό προγονικό υπόστρωμα άνωτερότητας σέ σχέση μέ τά «προϊόντα» των πολλαπλών έπιμειξιών τής ιστορίας.

Έτσι από τήν πλήρη υποβάθμιση μέχρι άμνησίας του Μεσαιωνικού κόσμου όρισμένες τάσεις του ρομα-

ντισμού, λογοτεχνικού, φιλοσοφικού και ιστορικού, αναζήτησαν άκριβώς σ' αυτή τή βαρβαρότητα τίς άνόθευτες καταγωγικές ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού, σέ πλήρη άλλωστε διαμάχη πρós τίς οικουμενικές άξίες του ούμανιστικού διαφωτισμού.

Έν πάση περιπτώσει ό Ζάκ Λέ Γκόφ, σπουδαίος μεσαιωνιστής, είναι άπ' αυτούς πού έριξαν μιά καινούρια ιστορική ματιά στόν ευρωπαϊκό Μεσαίωνα, προσπάθεια πού είχε πολλούς και σημαντικούς συμπρωταγωνιστές και συνοδοιπόρους.² Η καινούρια ιστορική ματιά, δέν παίρνει τόν δρόμο τής «έπιστροφής στό Μεσαίωνα» αλλά τής επαναξιολόγησης του Μεσαίωνα, μιά επαναξιολόγηση πού κάθε άλλο παρά συνάδει πρós τήν εικόνα τής πλήρους βαρβαρότητας, του έκδραβαρισμού και τής παρακμής.

Ένα από τά στοιχεία πού μελέτησε ιδιαίτερα ό Λέ Γκόφ είναι άκριβώς ό φαντασιακός κόσμος του Μεσαίωνα και τή σκεπασμένη ή παραμορφωμένη του εικόνα από τήν άχλύ του χρόνου, τίς ιστορικές παραθεωρήσεις και τίς ιδεολογικές χρήσεις τής ιστορίας.

Τό ανά χείρας έργο του Λε Γκόφ, *Ήρωες και θαυμαστά του Μεσαίωνα*, πού επίκεντρό του είναι ή έρευνα μύθων και δημιουργημάτων άπ' τήν έποχή του πρώιμου Μεσαίωνα, πού ή ιστορικότητά τους

1. Jacques Le Goff, *Europe est-elle née au Moyen Age?*, εκδ. Seuil, Paris 2003.

2. Νά σημειώσουμε μόνον μεταξύ πολλών τό έργο του Jacques Le Goff, *L'imaginaire médiéval*, Gallimard, 1985 (υπό έκδοση στα ελληνικά, όπως πληροφορούμαστε, από τίς εκδόσεις Κέδρος).

διαπέρασε τόσο τή «λόγια» όσο και τή «λαϊκή» κουλτούρα. Είναι αυτοί οι «ήρωες και τά θαυμαστά» που δημιούργησε ο Μεσαίωνας σέ διαφορετικούς χρόνους-αιώνες ή διαφορετικούς τόπους. Έτσι αν ο Άρθουρος και ο Ρομπέν των Δασών είναι Βρετανοί, ο Έλ Σίντ είναι κυρίως Ισπανός, ή Μελουζίνα κυρίως γαλλική, ή Βαλκυρία συνδέεται μέ τίς γερμανικές και σκανδιναυικές χώρες, όλοι όμως (όπως ο Καρλομάγνος, ο ίπλότης, ο ζογκλέρ, ο μονόκερος, ο Μέρλιν, ή πάπισσα Ίωάννα, ο Ρολάνδος, ο Τριστάνδος και ή Ίζόλδη, ο τροβαδούρος, τό μοναστήρι, ο καθεδρικός ναός, τό κάστρο, και πληθώρα άλλων ήρώων και θαυμαστών λιγότερο «έπιφανών»), γνωρίζουν μιάν πανευρωπαϊκή αν και άνιση διάδοση. Βρίσκονται στό υπόστρωμα, και συχνά στό επίκεντρο, του φαντασιακού κόσμου των περισσότερων ευρωπαϊκών λαών, μέ μιá καταπληκτική έμμοή ως σήμερα, όπως τουλάχιστον έδειξε ή εικονογραφία και ή ζωγραφική, ιδιαίτερα όμως ο κινηματογράφος τόν 20ό αιώνα.

Ο Λέ Γκόφ στή προλογική του μελέτη αλλά και στην έπεξεργασία των επίμερους ήρώων ή θαυμαστών δείχνει ότι τό θαυμαστό παρουσιάζεται στό βιβλό αυτό μέ τή μορφή τριών οικοδομημάτων (...) Η πρώτη είναι ο Θεός και οι ιερείς του, και τό θαυμαστό είναι ο καθεδρικός ναός. Η δεύτερη είναι ο φεουδάρχης και τό θαυμαστό είναι τό όχυρό κάστρο. Η τρίτη είναι ή μοναστική κοινότητα και τό θαυμαστό είναι τό μοναστήρι» (σελ. 10).

Σέ κάθε περίπτωση όμως ενώ τά θαυμαστά εκκινούν από μιá θεία καταγωγή έγγράφονται στό μεγάλο κίνημα μεταστροφής των χριστιανών προς τά επίγεια σέ έναν πρώτο βαθμό έγκοσμιότητας αν και κατά βάση θρυλικής μορφής.

Έλεγα στην αρχή ότι τό έρώτημα αν ή Ευρώπη γεννήθηκε τό Μεσαίωνα είναι απόλύτως βάζιμο. Έν πάση περιπτώσει όμως, και ανεξαρτήτως της οποιασ άπαντήσεως δέχεται ή θά δεχθεί ή μελέτη του φαντασιακού μεσαιωνικού κόσμου, —όπως και της οικονομίας, της τέχνης, της πολεοδομίας,³ της πολιτικής, της τεχνολογίας κ.λπ.— είναι άποφασιστικής σημασίας. Όχι βέβαια μέ τήν έννοια ότι ή σημερινή ευρωπαϊκότητα είναι τόσο βαθύρριξη και φτάνει ως τόν εν μέρος μυθικό και εν μέρος πραγματικό βασιλιά Άρθουρο αλλά κυρίως για νά φανεί ή συνθετότητα της υπό κατασκευήν άλλωστε νέας ευρωπαϊκότητας, μη άναγώγιμης σέ ένα δύο στοιχεία, όπως υποστηρίζουν οι παρατρεχάμενοι του ανταγωνισμού και της Άγοράς.

Είναι ώραίο τό εκλαϊκευτικό αυτό άλμπουμ του Ζάκ Λέ Γκόφ, μέ τίς θαυμάσιες ζωγραφίες του. Καί μās μαθαίνει, αλλά και μās δείχνει πόσο πολυσύνθε-

τος κι έτερόκλητος είναι ο φαντασιακός κόσμος και τά δημιουργήματά του μη άναγώγιμος σέ δυό-τρεις ρυθμούς της βορειοαμερικάνικης κουλτούρας. Στο κάτω κάτω ή οποια σημερινή ευρωπαϊκότητα προκύψει —ο κοινός ευρωπαϊκός πολιτισμός— δέν είναι όπως ή εικόνα της χαλκομανίας όπου από ένα έντελώς θολό χαρτί, τρίβοντας τρίβοντας, ξεπετάγεται μιá ολοκάθαρα και πανέμορφη ζωγραφία. Καί είναι πολλές οι χαλκομανίες που προσφέρονται για τήν ανάδειξη του κοινού ευρωπαϊκού πολιτισμού: για παράδειγμα πολλά άπ' τά σύγχρονα έλληνικά και ξένα σχολικά βιβλία: γνώση και άναπαράσταση του κόσμου προκύπτουσα διά της τριβής.

3. Νά σημειώσω ως σημαντικό παράδειγμα, τό βιβλό του Άνρί Πιρέν *Οι πόλεις του Μεσαίωνα* (πρώτη έκδοση 1927), έκδ. Βιβλιόραμα 2003.

Ο Ζεράρ Φιλίπ ως Έλ Σίντ (1951)

ΡΙΣΑΡΝΤ ΚΑΠΙΣΙΝΣΚΙ

«Ταξίδια μέ τόν Ἡρόδοτο»

Ἐκδ. Μεταίχμιο, μετάφρ. Ζώγια Μαυροειδῆ

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Δέν ἦταν φιλόλογος, ἀρχαιοελληνιστής, ιστορικός ὁ Πολωνός Ρισάρντ Καπισίνσκι, πού σάν μεγάλωσε, τή δεκαετία τοῦ '50, ἔγινε σπουδαῖος ρεπόρτερ. Ὅμως, ταξιδεύοντας καί γράφοντας ἀνταποκρίσεις ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ἔκανε μιά σπουδαία ἀνακάλυψη: ὅτι ὑπάρχουν πολλοί κόσμοι, κι ὅτι ὁ καθένας εἶναι διαφορετικός, ὁ καθένας εἶναι σπουδαῖος. «Πρέπει νά τούς γνωρίσουμε», γράφει, «γιατί αὐτοί οἱ ἄλλοι κόσμοι, οἱ ἄλλοι πολιτισμοί, εἶναι καθρέφτες μέσα στούς ὁποίους κοιτάζουμε τόν ἑαυτό μας κι αὐτό πού ἀντιπροσωπεύουμε». Ἔτσι αὐτοσυστήνεται ὁ Ρ. Καπισίνσκι στό βιβλίο του *Ταξίδια μέ τόν Ἡρόδοτο*.

Δέν εἶχε συνταξιδέψει, βέβαια, παρῆα μέ τόν Ἡρόδοτο, στά πέρατα τῆς τότε οἰκουμένης, στά μέρη τῶν Ὑπερβορίων, τῆς Περσίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης. Ἀπλῶς, μιά μέρα, –νεαρός συντάκτης αὐτός μιάς πολωνικῆς ἐφημερίδας, τό 1955–, τόν κάλεσε ἡ ἀρχισυντάκτριά του καί τοῦ ἀνέθεσε νά φύγει ἀμέσως γιά τίς Ἰνδίες. Ἔτσι ἄρχισε ἡ δημοσιογραφική-περιηγητική περιπέτειά του, μέσα ἀπό τήν ὁποία γνῶριζε τόν κόσμο, ἐνῶ ὁ κόσμος ἤδη ἦταν ἀπελλιπτικά γνωστός, κι ὥστόσο ἄγνωστος γιά τόν ἴδιο καί τόν πολύ κόσμο, ὅπως καί σήμερα ἄλλωστε πενήντα χρόνια μετά.

Ἀλλά γιατί ὁ Ἡρόδοτος; Τί κοινό εἶχαν μεταξύ τους; Τό μόνο πού ἤξερε ὁ Καπισίνσκι γι' αὐτόν τόν περίεργο καί μεγάλο ἀρχαιοέλληνα ἦταν ὅτι εἶχε ζήσει καί γράψει πρῖν δύομισυ χιλιάδες χρόνια κι ὅτι, στό σχολεῖο, τά χρόνια τοῦ πολέμου, δέν εἶχαν βιβλία τῶν Ἀρχαίων, ἀλλά μέσα στήν καταστροφή, οἱ μαθητές ἔγραφαν βιβλία μόνοι τους μέ τήν ἐμπνευση καί τή βοήθεια κάποιας καθηγήτριας, στό μάθημα περὶ ἀρχαίας Ἑλλάδας, στό τμήμα Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας. Τοῦ ἔμεινε καρφωμένο στό νοῦ τό ὄνομα τοῦ Ἀρχαιοέλληνα καί κάποια γοητεία γι' αὐτόν, ἡ γοητεία τοῦ ἀγνωστου κόσμου, ἀπ' τόν ὁποῖο ἐκεῖνα τά μαθήματα στόν πόλεμο τοῦ ἄφησαν μιά γεύση καί χίλια ἐρωτήματα. Ὅταν τοῦ ἀνήγγειλε, λοιπόν, ἡ ἀρχισυντάκτριά του ὅτι φεύγει γιά τίς μακρινές καί παντελῶς ἄγνωστές του Ἰνδίες

τό μόνο βιβλίο συνοδεία-ὁδηγός πού ἔβαλε στή βαλίτσα του ἦταν οἱ *Ἱστορίες* τοῦ Ἡροδότου, πού στό μεταξύ εἶχαν μεταφραστεῖ ὀλόκληρες στά πολωνικά. Καί μιά μέθοδο ἀγγλικῆς, γιατί δέν ἤξερε λέξη ἀγγλικά ἀλλά ἤξερε ὅτι στίς Ἰνδίες οἱ ἄνθρωποι μιλοῦσαν τίς χίλιες γλώσσες, τίς δικές τους, ἀλλά καί ἀγγλικά. Ρωσικά, πού ἤξερε ὁ νεαρός ρεπόρτερ, ὅπως ὅλοι οἱ σπουδαγμένοι τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ἐκεῖνα τά χρόνια, οἱ Ἰνδοί δέν σκάμπαζαν.

Αὐτά ἦταν τά ἐφόδια τοῦ νεαροῦ ρεπόρτερ: μιά γλώσσα, τά ἀγγλικά, πού δέν γνῶριζε, ἀλλά τήν ἔψαχνε καί τόν Ἡρόδοτο τόν ὁποῖο ἐπίσης δέν γνῶριζε, ἀλλά τόν ἔψαχνε, καθῶς ὁ Ἡρόδοτος ἐπίσης ἔψαχνε τόν κόσμο τῆς ἐποχῆς του ταξιδεύοντας, γεμάτος περιέργεια, πάθος, γιά τό ἄγνωστο καί τά ἐξαισία *«θαυμάσια του»*.

Δέν εἶναι, βέβαια, τό βιβλίο τοῦ Καπισίνσκι αὐτό πού θά διδάξει τόν ἀναγνώστη σήμερα πού πῆγε καί τί ἔγραψε ὁ Ἡρόδοτος. Πότε πότε ἀναδιηγείται κάτι ἀπό τίς *Ἱστορίες*, παραθέτει κάποια ἀποσπάσματα, ὅταν βρῖσκεται, ὡς ἐπαγγελματίας ρεπόρτερ, στά ἴδια μέρη πού εἶχε ἐπισκεφθεῖ κι ὁ Ἡρόδοτος, καί σέ ἄλλα πού ὁ Ἕλληνας δέν εἶχε πάει ποτέ (Κίνα, Ἰνδίες). Ἀλλά, ὅπως ὁ Ἀρχαῖος, ἔτσι κι ὁ Καπισίνσκι, μαγεμένος ἀπό τά μιλιούνια τῆς Ἀνατολῆς, προσπαθεῖ νά καταλάβει τί εἶν' αὐτός ὁ ἄλλος κόσμος ρωτώντας καί παρατηρώντας, τόν ὁποῖο ὅμως δέν κρίνει προκαταβολικά μέ τίς ἀρχές καί τίς ἀξίες τοῦ δικοῦ του κόσμου. Ὁ ξένος, δέν εἶναι κατώτερος, εἶναι ἀπλῶς διαφορετικός, μέ ἄλλη στάση ζωῆς ἀπέναντι στόν θάνατο, τή ζωή, τούς νεκρούς, τίς θυσίες, τίς ὑπερβατικές, δεσποτικές ἐξουσίες πού ἐκμηδενίζουν τόν ἄνθρωπο, τήν καταγωγή καί τόν προορισμό.

Ἔτσι ὁ Πολωνός, στά σύγχρονα χρόνια πιά, προσοικειώνεται κάπως τήν ἱστορία αὐτῶν τῶν τόπων, ἀναγνωρίζοντας μίαν παλαιά ἱστορικότητα στήν αἴσθηση πού ἔχουν οἱ σύγχρονοί του γιά τή δικιά τους ἱστορία, μολοντί μυθολογική καί μυθευμένη σέ μεγάλο βαθμό. Κάπως ἔτσι προσεγγίζει τούς σημερινούς ψάχνοντας τά ἴχνη τοῦ παλαιοῦ καί τίς καλειδοσκοπικές ἐντυπώσεις τοῦ σημερινοῦ:

«...παῦω νά αισθάνομαι ὅτι ὑπάρχει τό φράγμα τοῦ χρόνου κι ὅτι ἀπό τά γεγονότα πού περιγράφει ὁ Ἕλληνας μέ χωρίζουν δύομισυ χιλιάδες χρόνια, μιά ἄβυσσος, στήν ὁποία χωράει καί ἡ Ρώμη καί ὁ Μεσαίωνας, ἡ γέννηση καί ἡ ὑπαρξή τῆς Μεγάλης Θρησκείας, ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Ἀναγέννηση, ὁ Διαφωτισμός, ἡ ἀτμομηχανή, ὁ ἠλεκτρικός σπινθήρας, ὁ τηλεγράφος, τό ἀεροπλάνο, ἑκατοντάδες πόλεμοι,

μεταξύ τῶν ὁποίων δύο παγκόσμιοι, ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἀντιβιοτικῶν, ἡ δημογραφικὴ ἔκρηξη, χιλιάδες καὶ χιλιάδες πράγματα καὶ γεγονότα πού –ὅταν διαβάζουμε τὸν Ἡρόδοτο– χάνονται, εἶναι σάν νά μὴν ὑπῆρξαν ποτέ ἢ σάν νά ἔφυγαν ἀπὸ τὸ πρῶτο πλάνο, ἀπὸ τὸ προσκήνιο καὶ ἀποσύρθηκαν στὴ σκιά, κρυφτήκαν πίσω ἀπὸ τὴν αὐλαία, στὰ παρασκήνια» (σελ. 287).

Ἄλλὰ μέσα στὴν ἀγλή τοῦ χρόνου ὁ τόπος ξαναφέρει στὸ νοῦ τὸ γεγονός, τὰ γεγονότα, ἐκεῖνα πού σάν ἀστραπή φώτισαν τὸ χάος ἀποκαλύπτοντας σχήματα μιᾶς τερατώδους σύγχυσης καὶ ἀταξίας.

«Ἔτσι ἐγινε καὶ στὴ Σαλαμίνα», λέει ὁ Κασιόνσι, διαβάζοντας τὸν Ἡρόδοτο καὶ ἀναπλάθοντας ἐκεῖνες τὶς ὥρες τῆς ναυμαχίας, προσπαθώντας νά τοὺς δώσει μὲ τὸ νοῦ μορφή:

«Ἄν στὴν πάλη δύο ἀνθρώπων ὑπάρχει κάποια ἐπιδεξιότητα, ἀκόμα καὶ χάρη, ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ δύο στόλους πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ ξύλινα πλοῖα καὶ κινοῦνται μὲ χιλιάδες κουπιά πρέπει νά θύμιζε ἓνα μεγάλο δοχεῖο στὸ ὁποῖο κάποιος ἐρίξε ἑκατοντάδες καβούρια πού σέρνονται τεμπέλικα, σκαρφαλώνουν ἀηδιαστικά καὶ μπερδεύονται χωρὶς καμιά τάξη. Τὸ ἓνα πλοῖο ἐμβόλιζε τὸ ἄλλο, τὸ ἓνα ἀναποδογύριζε τὸ ἄλλο, κάποιο θυθιζότανε μὲ ὄλο του τὸ πλήρωμα, ἓνα ἄλλο πάσχιζε νά ὑποχωρήσει, μερικά πάλευαν μπλεγμένα καὶ μαγκωμένα μεταξύ τους

μέχρι θανάτου, ἀλλοῦ κάποιο προσπαθοῦσε νά ξεγλιστρήσει ἔξω ἀπὸ τὸν κόλπο. Στὴ γενικὴ σύγχυση οἱ Ἕλληνες ἔφεπταν πάνω σέ Ἕλληνες, οἱ Πέρσες σέ Πέρσες, ὥσπου τελικὰ ἐπείτα ἀπὸ ὥρες μέσα σέ τούτη τὴ θάλασσα κόλαση, οἱ τελευταῖοι ἀναγνώρισαν τὴν ἦττα τους, καὶ ὅσοι δέν εἶχαν θυθιστεῖ καὶ ἦταν σῶοι καὶ ἀδλαβεῖς ἐπιχείρησαν νά τὸ σκάσουν» (σελ. 277).

Ἱστορίες ἀτέλειωτες, ἄλλες πρὶν δυόμισυ χιλιάδες χρόνια πρὶν, ἄλλες στὸν ὕστερο 20ῦ αἰώνα, ἱστορίες πολεμικῆς, ἐρωτικῆς, τεχνολογικῆς, ἔργα θεόρατα, ἔργα καταστροφικὰ, παγωμένες στέπες τῆς Σκυθίας, κἀθιδροὶ ἀνθρώποι τῆς Ἀβυσοσηνίας, ἀμμοσαρωμένες ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Σαχάρας. Ἐντυπώσεις, εἰκόνες χαραγμένες ἀπ' τὸν Ἡρόδοτο στὸν πάπυρο ἢ τὴν περγαμινή, ψηφιακὰ ἀποτυπωμένες στὸ κομπιούτερ ἢ στὴ φωτογραφικὴ μηχανή, στὸ μάτι καὶ τὸ πνεῦμα. Τὸ κορμί καὶ ἡ φαντασία νά προσπαθοῦν νά ἐξιχνιάσουν τὸ ἀγνωστο, ἀλλά πάντα μὲ τὸν τρόπο τοῦ Ἡροδότου, ἔστω καὶ ἂν κρατᾶ κανεὶς σήμερα ταχύβολες φωτογραφικῆς μηχανῆς καὶ τὰ θεόρατα τζάμπο τὸν πετοῦν ἀπ' τὴ μιά ἄκρη τοῦ πλανήτη στὴν ἄλλη. Τὸ ἀτέλειωτο ταξίδι τῆς γνωριμίας τοῦ ἄλλου τόπου καὶ τῶν ἀνθρώπων του δέν ἔχει τελειωμό. Ξαναζωντανεύουν τὰ πάντα, ἀχρηστεύοντας τὶς κάρτ ποστάλ καὶ τὰ τουριστικὰ προγράμματα, ἀνοίγοντας συνεχῶς καινούριες ἀπορίες καὶ καινούριες πορεῖες.

